

CZERLONA

z dziejów rezydencji

CZERLONA

z dziejów rezydencji

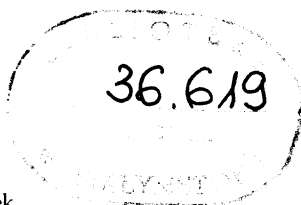
Muzeum Podlaskie w Białymstoku
Instytut Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego
Grodziński Państwowy Uniwersytet im. Janki Kupały

Białystok 2008

ZREALIZOWANO ZE ŚRODKÓW MINISTERSTWA
KULTURY I DZIEDZICTWA NARODOWEGO.

Redakcja:

Halina Karwowska
Aleksander Andrzejewski
Siarhei Pivavarchyk

Recenzent:

dr hab., prof. UwB Józef Maroszek

Tłumaczenia:

Maria Łuba-Muczko, Adam Wawrusiewicz
Henadzi Siemianczuk, Siarhei Pivavarchyk

Korekta:

Edmund Burel

Opracowanie graficzne, skład łamania:

NAVIGATOR studio s.c.
Artur Mnich

Copyright @ by:
Muzeum Podlaskie
w Białymstoku

ISBN: 978-83-87026-90-5

Druk: Drukarnia Biały Kruk

Akc. 30/2010/D

SPIS TREŚCI:

Wstęp	4
Матэрыялы да гісторыі Чарлёны ў архівах Мінска, Гродна, Вільні, Кракава і Варшавы	6
Zabudowa dworska Czerlony w XVI – pocz. XX w.	27
Czerlona – sapieżańska włość nad Niemnem.	42
Sondażowe badania archeologiczne dworu w Czerlonie.	75
Dokumenty historyczne Sapiezańskich miejscowości Czerlona, Dubno i Łunna w pow. Grodzieńskim, Roś w pow. Wołkowyskim i Dereczyn w pow. Słonimskim WKL	94
Матэрыялы па гісторыі роду Сапераў у Нацыянальным Гістарычным Архіве Беларусі ў Гродна	104
Inwentarz majątności Czerlona z 1687 r.	113
Inwentarz majątności Czerlona z 1761 r.	115
Inwentarz majątności Czerlona z 1785 r.	130
Zakończenie	139
Tłumaczenia	141

WSTĘP

Od kilku lat zespół redaktorów niniejszej publikacji prowadzi badania terenowe rezydencji Sapiehów w Dubnie na Podlasiu¹. W 2008 roku, dzięki uprzejmości kolegów z Uniwersytetu Grodzieńskiego, program badań archeologiczno-architektonicznych nad rezydencjami Sapiehów postanowiliśmy rozszerzyć na teren dzisiejszej Białorusi. Do badań sondażowych wytypowano zespół rezydencjonalny w Czerlonie obwód grodzieński. Czerlona jest małą wsią położoną w malowniczym miejscu nad prawym, północnym brzegiem wysokiej krawędzi nad doliną meandrującej tutaj rzeki Niemen, w odległości 15 km na SE od miejscowości Skidel i 4 km na N od Łunna.

Założenie rezydencjonalne w Czerlonie ma swoją długą i ciekawą historię. Weszła ona na początku XVI wieku do rodziny Sapiehów jako posag Hanny Kroszyńskiej, żony Janusza Bohdanowicza. Jej właścicielami byli m. in. Fryderyk Sapieha (zm. 1650), Aleksander Paweł Sapieha (1672 – 1734) marszałek wielki litewski, Michał Antoni Sapieha (1711 – 1760), Aleksander Michał Sapieha (1730 – 1793) wojewoda połocki i hetman polny a następnie kanclerz wielki litewski żonaty z Magdaleną Agnieszką z Lubomirskich. W 1799 r. Czerlonę kupuje od Sapiehów ks. Franciszek Drucki-Lubecki (1741 – 1802). Po nim schedę dziedziczy jego syn Franciszek Ksawery (1778 – 1846), słynny minister skarbu Królestwa Polskiego żonaty z Marią Scipio del Campo, a następnie ich syn Aleksander (1827 – 1908). Kolejnym właścicielem z rodziny Druckich-Lubeckich był ich syn ożeniony z Marią Zamoyską (1868 – 1939). Ostatnimi dziedziczkami – ich córki Teresa i Janina.

Zespół ten, podobnie jak dubieński, nie istnieje już w formie kubaturowej. Jego ostatni wygląd publikuje Roman Aftanazy². Przeprowadzone badania powierzchniowe rokowały możliwość odnalezienie jego relikwów podziemnych. W trakcie prospekcji terenowej odkryto otwór jakiejś piwnicy oraz położone tuż nad brzegiem doliny Niemna dwa mocno zakrzaczone pagórki mogące kryć relikty interesującej nas rezydencji. Kolejnym właścicielem z rodziny Druckich-Lubeckich był ich syn Władysław (1864 – 1913) ożeniony

¹ *Rezydencja Sapiehów w Dubnie*, red. H. Karwowska, A. Andrzejewski, Białystok 2007.; *Rezydencja Sapiehów w Dubnie II*, red. H. Karwowska, A. Andrzejewski, Białystok 2007.

² R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, t. 3, *Województwo trockie, Księstwo Żmudzkie, Inflanty Polskie, Księstwo Kurlandzkie*, Wrocław, Warszawa, Kraków 1992, s. 38.

ny z Marią Zamojską (1868 – 1939). Właśnie one poddane zostały sondażowym badaniom archeologicznym. Jednocześnie wykonano dość szeroko zakrojoną kwerendę archiwalną przeprowadzoną w archiwach: Grodna, Mińska, Wilna, Warszawy i Krakowa.

Niniejsza publikacja jest podsumowaniem opisanych powyżej działań realizowanych w ramach projektu *Badania zespołu rezydencjonalnego w Czerlonie, obwód grodzieński na Białorusi* finansowanego ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Jego głównymi realizatorami byli Muzeum Podlaskie w Białymstoku i Instytut Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego zaś po stronie białoruskiej Wydział Historii i Socjologii Grodzieńskiego Państwowego Uniwersyteu im. Janki Kupały.

Swoją pomocą w pracach terenowych wsparli nas studenci Wydziału Historii i Socjologii Uniwersytetu Grodzieńskiego oraz miłośnicy i pasjonaci historii z okolicznych miejscowości. W tym miejscu chcielibyśmy im serdecznie podziękować, przede wszystkim: Sergejowi Aleksejewowi, Aleksiejowi Ostrowskiemu, Aleksandrowi Drozdowiczowi, Siergiejowi Szamberowi i Danielowi Siemencukowi. Szczególne podziękowania należą się jednak Panu Genagzijowi Walerianowiczowi Myśliwcowi – naszemu gospodarzowi, a jednocześnie dzierżawcy terenu, na którym niegdyś zlokalizowane było to przepiękne założenie. To dzięki jego uprzejmości i przychylności mogliśmy prowadzić prace terenowe. Mamy nadzieję iż w przyszłości zaowocują one kolejnymi badaniami umożliwiającymi wydanie szczegółowej monografii Czerlony, jej zabytków i historii.

Na zakończenie uwagi redakcyjne. Pisownię nazwisk białoruskich, zostawiono w takiej formie jaką przyjęli autorzy poszczególnych tekstów. Jeżeli chodzi o przypisy, zastosowano podwójne rozwiązanie: w tekstach polskojęzycznych postępowano zgodnie z normami stosowanymi w Polsce, natomiast w tekstach białoruskich wybrano autorski wzorzec stosowany w prezentowanych pracach.

Матэрыялы да гісторыі Чарлёны ў архівах Мінска, Гродна, Вільні, Кракава і Варшавы

Шматлікія дакументы, датычныя двара Чарлёна, раскіданыя па архівах Літвы, Беларусі і Польшчы. Яны нераўнамерна размеркаваны па стагоддзях. Для XVI ст. - гэта пераважна зафіксаваныя ў актах Літоўскай Метрыкі маёмасныя і спадчыныя справы (часткова апублікаваныя, а часткова ў мікрафільмаваным выглядзе знаходзяцца ў Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі ў Мінску), а таксама значны блок судовых спраў, зафіксаваных у Гарадзенскіх гродскіх і земскіх кнігах (часткова друкаваных у АВАКАх, а часткова захоўваюцца ў арыгіналах у фондах 1755, 1728, 1711 і іншых НГАБ у Мінску). Для наступнага XVII стагоддзя - гэта нешматлікія дакументы маёмаснага і судовага характару, якія захаваліся ў тых жа земскіх і гродскіх кнігах Гарадзенскага павету, а таксама адзіны невялічкі інвентар Чарлёнскага двара з 1687 г. з Літоўскага нацыянальнага гістарычнага архіва. І толькі для XVIII ст. захаваліся інвентары з 1744, 1759, 1761, 1785 і 1786 гг. (знаходзяцца ў Рукапісным адзеле Бібліятэкі Вільнюскага універсітэта), якія дазваляюць нам рэканструяваць размяшчэнне і выгляд жылых і гаспадарчых будынкаў, вызначыць склад і абавязкі насельніцтва двара і фальварка Чарлёна. Лёс Чарлёны ў XIX - пачатку XX стст. дазваляюць прасачыць крыніцы з фондаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі ў Гродна.

У 1513 г. князь Канстанцін Крошынскі разам з жонкай Ганнай, дачкой Івана Кошкі, выдаюць замуж сваю дачку, таксама Ганну, за гаспадарскага двараніна Януша Салегу. У пасаж 8 ліпеня гэтага ж году Крошынскія запісваюць свайму зяцю з дачкой новазбудаваны на пусташах дубенскіх двор Лунна з Чарлёнай. *Я, князь Константѣинъ Федоровичъ Крошиньскіи, обѣмовивши есмо зъ жоною своею Анѣною и з Божеи ласки дали есмо дочьку нашу Анѣну за пана Янухѣна Богдановича Сопежича. Ино што есмо мели именеи отѣчизны нашои за Смоленскомъ и около Смоленска, то все неприятель господарьскіи московьскіи княз забралъ и поселъ, люди и челяд в полонъ повелъ и стаѣки вси побралъ. И*

господарь нашъ славное памяти Александръ, король его милость, противъ тыхъ нашихъ имени пожаловалъ далъ мне и моеи жоне, и детемъ нашимъ, двор свои в Городеньскомъ повете на имя Дубен, со всеми людьми того двора путъ-ными и тяглыми, и конюхи, и з риболовы, с кузнецы и сподворяны, и с челядю невольною, и с пустовъщинами, и с озеры, и со всемъ с тымъ, как на господара его милость тот дворъ держанъ былъ. И господарь нашъ милостивый, король его милость Жиггимонтъ, и своими листы такжеж тое именье потвердил мне и моеи жоне, и де темъ нашимъ, и на што есми справиль дворець на реце на Лунънои, и на пустовъщинахъ, и на мужицких земляхъ того двора Дубеньского, а в которыхъ людие што земли под тотъ дворець взято, а тымъ всемъ людемъ за то отъмены подавано. А к тому дворцу дали есмо людие шестдѣсять служобъ около двора Лунъное и за Немъномъ, и на Черленомъ люди на имя: Марко з братею Козеевичи, Стець з братею Саковичи; Дробышъ, Сидор, Офанас, Строминичи; Игнат Скубятичъ; Никонъ, Федец, Иванецъ Смоляжичи; Васил, Манец Полошковичи; Гацута, Петрашъ Рудневичи; Якубъ, Иванецъ Железковичи; Анъдреи, Федор, Гаврило, Богданъ Якимовичи; Андреец з братею Косилковичи; Мартинець Глодовичъ; Сенюкъ Радчич; Сенець, Клишець Дениковичи; Олехъно Жуковичъ; Трухонъ, Жаден Толстиковичи; Данецъ а Ростикъ Калениковичи; Никон, Тинец з братьею Ширневича; Жданъ, Карпикъ, Каленикъ, Мичипор Кучики; Пацукъ з братею Солодковичи; Стець Семелянович; Станько а Федор Ивашковичи; Кузма Гаврилович; Илко Плещич; Станько а Юшко Жвилковичи; Пацукъ Миньцевичъ; Сидор з братомъ Карповичи; а конюхи на имя: Сидор Михалковичъ, Малеи Олтуховичъ, Жебракъ а Романъ Радевичи; Иевъ а Максимъ а Олешко Кулевичи; Сухар а Мелхачъ Сумеиковичи, – и со всеми тыхъ людие з братьею и потужники ихъ. А к тому дали есмо и тые вси людцы и земли, и следки пустые на Свислочи, и лес, бор, и берегъ бобровый, поколе тыхъ всихъ людцей и пустовъщинъ, и следковъ земля по той реце по Свислочи; а сеножатеи дворныхъ Чесноковъскихъ за новоселцы у Крестовъ на две стирте; а пустовъщины, што подле дворца Лунъное и за Немъномъ и на Черленои на имя: Лапъчина, Чернобьевъщина и Бутевъщина, Кулежновъщина, Масютевина, Лопеневъщина, Юнцовъщина, Станевъщина, Дробышовъщина, Левоневъщина, Говоровъщина, Ходотовъщина, Саковъщина, Воролевъщина, Субачовъщина, Мелеховъщина, Богдановщина, Матфеевъщина, Ананевъщина, Залевъщина, Анаевъщина; а следки – Семениковича, Проневича, Меленевича, Рыбъчича, Матфеевича; а конюшьскии – Чижевъщина, Турнаевъщина, Бебядевичина, Совеновъщина, Стерлюковъщина, Маршалковъщина, Микитевъщина, Веприковъщина, Денютевъщина, Хонковщина,

Кунцовъщина, Микулевъщина, Зенововъщина, Овдеевщина. Ино в тыхъ пустовъщинъ и следковъ у инъшихъ отъчичи есть, да на отчинахъ не живутъ, кое где корметца, а инъшихъ отчичовъ таки нетъ. Ино ны тыхъ пустовъщинахъ и следкохъ прихожие люди, иные давъно живутъ, а инъшие недавъно, а инъшие к тому двору пашутъ. И к тому дали есмо два ставъки на речъце на Лунъной а перевоз Карповъ на Немъне, и перевозниковъ на имя Иванца а Богданца Карповичи, а поле и сеножати дворные, и луг, и лес Хмелникъ, што отъ пана городничего двора от Лавъное, и обапол врагу Черленьского и гумна на томъ жо поли Черленьскомъ, и озеро уступъное з Немъна, и сякли, по которымъ сеножатемъ здавъна бывали на имя Бурносовъская, Ровец, Безовъщина Черленьская, на другой стороне Немъна Волчегребъ, а противъ Ширневыхъ сяклъ Клепачовская; а челяди неволное, што еще остало ся смоленское, а инъшие того двора Дубеньского; смоленское челяди дали есмо на имя Яковъца а Гаврилица Веригу, а Ганцу Новъгородову Авдоотицу, Денисца зъ жоною, Романца зъ жоною, з детьми, а дуньское челяди Еска зъ жоною и з детьми, Радивонца Нехотенка зъ жоною и з детьми, Ходанца Бабинку и з сынъми, Малеица зъ жоною и з детьми, Халчика, зъ жоною и з детьми.

И я, княз Константинъ, и з жоною моею Анъною, даемъ знати кажъдому, кому будетъ потребъ того ведати, штожъ есмо тотъ дворець на Лунъной и тые люди шестдесятъ служобъ со всимъ с тымъ, што в семъ нашемъ листе у верху выписано, дали есмо зятю нашому пану Янухъну Богдановичу Сопезе и жоне его, дочъце нашои Анъне, и детьмъ, и щадкомъ ихъ, до тыхъ часовъ, поколе вся отъчина наша от неприятеля московского оичищена будетъ. А естгли бы, того Боже не даи, отъчизны наше отъ московского не отыщено, тогды тотъ дворець со всим с тымъ дали есмо имъ вечъно и непорушно. Нижгли я, княз Константъинъ, и жона моя Анъна, в томъ дворци и тыми вси ми людми и челедю, и всимъ тымъ, што имъ к тому дворци дали, маемъ такъ добровольне владнути и росказывати, и вживати посполъ з ними, а зять наш Янухно и дочъка наша Анъна не мають намъ того забороняти до нашего живота. А иные дочъки наши и другие зяти наши, которыхъ Богъ дастъ намъ, и ихъ дети, и щадки, какъ при нас, такъ и по нашомъ животе в тотъ дворець и в люди, и в челяд, и в земли, и во все тое не мають уступати ся ни в во што. Вже тогды по нашомъ животе зять нашъ Янухъно и дочка наша Анъна, и дети, и щадки ихъ, тотъ дворець на Лунъной и люди, и челяд, и земли, и все тое, што в нашомъ листе вышеи выписано, мають держати вечъно и непорушно от всихъ во покои до очищенья отчинъ нашихъ подлугъ сего нашего листа И на то есмо на все зятю нашому Янухну и дочъце нашои Анъне дали сес

*нашъ листъ с нашою печатью.*¹ Дадзены бацькоўскі запіс свайму двараніну Янушу Сапезе, жонцы яго і дзецям, вялікі князь літоўскі Жыгімонт I Стары пацвердзіў 3 лютага 1515 г. з папярэджаннем: ...*да часу ачышчэння ад непрыяцеля дзедзічных уладанняў князёў Крошынскіх на Смаленичыне*².

Наступны цікавы комплекс дакументаў, звязаных з Чарлёнскімі абшарамі, адносіцца да 50-х гадоў XVI ст. У гэты час адбывалася ўсталяванне маёмасных правоў на Чарлёнскія і Луненнскія ўладанні паміж нашчадкамі Януша Багда-навіча і Ганны з Крошынскіх Сапегаў, пры гэтым даволі гвалтоўнымі чынамі. Барацьба паміж братамі Дымітрам і Сцяпаеам Сапегамі, а таксама іх абодвух з Мацвеем Быстрыцкім была зафіксавана на старонках земскіх судовых кніг Га-радзенскага павету. У другой палове XIX ст. дадзеныя кнігі былі надрукаваны ў 17 і 21 тамах *Актаў Віленскай археаграфічнай камісіі*. Пры некалькі найбольш цікавых дакументаў.

У верасні 1555 г. Мацвей Быстрыцкі з невядомых нам прычын напаў на Чар-лёнскія ўладанні Сапегі: ...*дворанинь господарский панъ Дмитрей Яновичъ Со-пега, жаловаль и оповедаль то на коморника его королевской милости пана Ма-тея Яцкевича Быстрицкого о забранье кгрунтовъ земельныхъ имения его Черленого, сего лета нова поделанныхъ, и о скаженья межи, и о спустошенье луга хмельного, и о вырубанье гаевъ, и о забранье подданныхъ своихъ....* Прызначаны гродскімі суддзямі Гарадзенскага павету віж Станіслаў Більчыч пасья знаёмства з сутнасцю справы непасрэдна на месцы даклаў, што ...*иждъ видель есми поблизу двора его Черленого, урочищов у Хрибтовъ, обаполь дороги, которая идетъ з Дубна до Городна, посередъ поля, которая межа сопсована и новая положона, а звлацие значна почонъ отъ границы подданныхъ кролевой ее милости Дубенскихъ Черленцовъ, заимуючи на себе панъ Быстрицкий нивы и гаи пустовские Мики-товскии поперокъ иньшихъ нивъ половицу того всего поля ажъ до луга и сели-ща пана Дмитрова жъ отъ рову и за ровомъ, такъ же гумнице и навозы и се-лице отъ огородниковъ и часть поля немалую отъ Козьего Хрибта черезъ дорогу до границы Дубенскоежъ межа зорана и житомъ то все обаполь рову и обаполь дороги великой отъ рову и около гумна и селища новины тамъ же в томъ и черезъ межи жита и гречихи сего лета пожаты и сеножатъ отъ Козье-го Хрибта и в Мостищахъ на колькосъ стиртъ, знаки и рубежи показоны*

¹ Lietuvos Metrika, Knyga Nr. 25 (1387-1546) Užrašymų knyga 25/Кніга запісаў 25, Vilnius 1998, с. 141-143, № 81. У гэтай жа кнізе пад № 190 (с. 246-248) змешчана дакладная копія дадзенага дакументу. У Кракаве ў Archiwum Państwowym w Archiwum Młynarskich Chodkiewiczów знаходзіцца рукапісная копія з XVIII ст., напісаная лацінскімі літарамі, запісу князя Канстанціна Крошынскага свайму зяцю Янушу Сапезе (AMCh, sygn. 969, s. 21-24).

² Sapiehowie, I, s. 34.

ажъ до Росохъ, а особно на Лавномъ также видель есми на колько стирть, то панъ дей Быстрицкий на себе покосиль, а иное выпастъвено; в Лузе тежъ видель есми дерева много попостононо, на Лавномъ тежъ вказываль мне врадникъ пана Дмитровъ Рогачовский огородниковъ трохъ ново селечися на сырыне Яковца Бычка, Мартинъца Лысуху а Янка Головича—то дей были тые огородники пана моего, але панъ Быстрицкий за себе забралъ, а на ихъ селищахъ старыхъ дворъ свой панъ Быстрицкий селить; ку тому тежъ видель есми гай березовый и хвойный свеже вырубанъ. Якожъ врадничокъ пана Дмитровъ Рогачовский передо мною и передъ стороною пыталъ врадничка пана Быстрицкого Ивана, для чогобъ ты гаи пана моего такъ пустошилъ? И тотъ врадничокъ пана Быстрицкого поведиль ему: я дей рубая тотъ гай з росказанья пана моего на потребу дворную³. Мацвей Яцкевич Быстрицки са свайго боку абвінавачваў Дзімітра Сапегу ...о не отданье пенезей позычныхъ девети копь грошей и о будованье дворное двора старого Черленского и о квалты, о головицыны, бой и отповеди и похвалки и о инише не малые крывды и шкоды, которые ся деютъ имению пана Быстрицкого Черленского з ыменья пана Дмитра Сопеги, такъ же Черленского⁴.

Яшчэ больш абвастрыліся адносіны паміж братамі Дзімітрам і Сцяпанам Сапегамі, з аднаго боку і Мацвеям Быстрыцкім, з другога, ў наступным 1556 г. На пачатку ліпеня браты Сапегі ўшчэнт разрабавалі маёнтак Чарлёна апошняга, як вынікае са скаргі, складзенай М. Быстрыцкім 13 VII 1556 г. ...*коморникъ господарский панъ Матей Быстрицкий, жалуючи и оповедаючи то: штожъ дей дня прошлого месяцы іюля 10 дня, у субботу, отъехавши мне по справе моей до врадника двора господарского Волковыского пана Войтеха Коревица зъ имения моего Черленъского и кгда дей есми отътуль зъ Волковыска назадъ ехаль, а такъ дей для небезпеченства здоровья своего и вижа дей есми тамъ у Волковыску человека доброго себе взялъ и первой нижли дей есми яко сего дня до того имения моего Черленъского въ домъ приехалъ, а такъ дей Дмитръ а Степанъ Янушевичи Сопеги, собравшиися зъ многими слугами и поддаными своими, и тежъ зъ людъми зятей своихъ, пана Гаврила Тишковича и пана Ждана Словица, большей нижли о триста человека, яко одинъ посторонный неприятель и запомневши дей звирхности господарское и покою посполитого, и съ тыми людъми, вышей описаными, наехалъ дей моцно и гвалтомъ на первой на именье мое Черленское, и напервей жита пашни моей дворное властного сеенья моего жита*

³ АВАК, т. 21, с. 78-79, № 132; с. 94, № 159

⁴ АВАК, т. 21, с. 169-170, № 274.

почали, а потомъ дей на томъ досыть не маючи, наехавши они самы особами своими моцно, квалтомъ и зъ тыми помочники своими, верху описаными, на дворъ мой Черленъский и тамъ дей до двора моего добывшиися, и врадника и слугъ моихъ бити почали, ажъ врадникъ мой Иванъ Павловский отъ нихъ зъ двора моего втекъ до двора пана Михаила Федоровича Мелешка, за которымъ дей врадникомъ моимъ они ажъ подъ самый дворъ пана Михайловъ гонили, а потомъ дей зась, до того двора моего вернувшиися, и слугъ моихъ побили и поранили, такъ и челядь домовую и повезали, то есть, служебника моего Григорья, Костя, Сидора, Полуляха, Русака, Петрока, кухара, а цыгана Бубенницу, маиштареля, ляхика хлопца Юрка, а тивуна Игната, а паробка домового Игната и зъ жоною и зъ троима детей его, жонку Овдотью зъ двема сынми, девку Татьяну, а маетность мою всю, отбивши замки у коморы и у клетехъ, отъ мала до велика, по колькодесять возъ забрали, то есть, яко гроши готовые, ланцухъ золотый, перстени, клейноты, сребро, шаты, зброи военныя, седла, кони, ручницы, сагайдаки и иншихъ немало речей военныхъ и тежъ збожья, жита и ярины, солоды, муки, меды, пива, мяса старые, быдла рогатые и не рогатые, листы, привилья на тое именье и на инне прислуханнае и тежъ записы ихъ власные на долги, сумы пенезей и на заставу именья ихъ, чого дей я на тотчасъ тыхъ шкодъ и маетности моей, яко быхъ сумою шкодовати мель, достаточне при памети мети не могу; одно дей такъ себе шкоды розумею, яко три тысечи копъ грошей. [...] А они дей сами, вернувшиися до дому моего, останокъ маетности моей забрали и тотъ дворъ мой осели и въ моцъ свою взяли; а тыхъ слугъ моихъ, вышей описаныхъ, и челядь домовую, яко неприятели посторонные, повезавши, межи собою гнали и подданныхъ дей моихъ всихъ того именья моего зъ поля, зъ роботы, взявши и до двора своего Черленого отведи и ку послушенству своему ихъ приворочиваючи⁵.

Рашучасць Дзмітра і Сцяпана Сапегаў выжыць Мацея Быстрыцкага з Чарлёны пацвердзілася ў паводзінах братаў з гаспадарскімі судовымі выканаўцамі, якія з’явіліся ў Чарлёнскім двары братаў Сапегаў, каб вярнуць маёмасць, захопленую імі ў двары Чарлёна М. Быстрыцкага. Аб гэтым 29 VII 1556 г. земскіх суддзяў гарадзенскага павету Пятра Міцуту і Мікалая Шымкавіча Талочку інфармаваў гаспадарскі дваранін Ян Васільевіч Клікоўскі, які быў спецыяльна высланы караём для разгляду скаргі Мацея Быстрыцкага на братаў Сапегаў. ... *ижъ его королевская милость, за листомъ своимъ господарскимъ, писаннымъ до всихъ князей, пановъ, старость, державецъ, землянь и дворанъ*

⁵ АВАК, т. 17, Акты Гродненского земского суда, Вильно 1890, с. 409-410, № 989.

господарскихъ, рачиль его послати на жалобу юргельника его королевское милости пана Матея Быстрицкого о кзвалтовное наеханье на именья его Черленское и Луненское, на домъ Черленую, и о забранье маетности его съ того двора Черленого, на которомъ дей листе его кролевская милость рачиль розказати писати: абыхъ я тое маетности пана Быстрицкого везде по дворомъ, где слышети были, искаль; то пакъ дей панъ Быстрицкий, маючи певную ведомость, што тая маетность, зъ именья Черленского, двора его забраная, есть у дворе пана Дмитра а Степана Сопегъ у Черленой, и кгда дей есми до двора Дмитра а Степана Сопегъ именья Луненского до Черленого приехалъ, маючи при себе вижа зъ уряду двора господарского Скидельского, державе пана Яна Викторина, человека доброго, на имя Петра Краковинского и иншихъ людей добрыхъ, стороною служебниковъ пана Викторыновыхъ, на имя Яна Слеповронского, а Яна Ропыля, и ку тому войтовъ господарскихъ двора Скидельского Михаила Русина, а Яна Ковша. А такъ дей кгда есми на дворъ пановъ Сопехъ приехалъ, тогды дей поткаль мене тивунъ ихъ, на имя Димидъ Минцовичъ, которого дей я о панехъ его Сопегъ, где бы были, пытати почаль. Онъ дей, ач-кольвекъ за первымъ разомъ не сказалъ, але потомъ на високомъ дому Степана Сопегу быти поведиль, до которого дей дому коли я пришелъ и знашолъ его замкненого, а вездъ же мовити почаль, абы до мене Дмитръ або Степанъ вышолъ, листовъ и розказанья его королевское милости, съ которыми до нихъ приехалъ, выслухаль; а еслибы самъ выйти не хотель, абы служебника своего ку выслуханью тыхъ листовъ господарскихъ и розмове высла лъ. Онъ дей яко самъ не вышолъ, такъ и служебника не высла лъ. А потомъ дей я съ паномъ Быстрицкимъ, взявши зъ собою того тивуна, шли до светлочки малое, то пакъ дей тамъ въ той светлицы нашли дей власную постелю пана Быстрицкого, на онъ часть зъ двора его взятую и подъ головами мешокъ оксамитный, чорный и зъ шнуромъ шолковымъ черленнымъ, золотомъ перевиванымъ, которого панъ Быстрицкий поведиль, ижъ маеть его отъ писара велеможного пана его милости воеводы Виленского, отъ князя Балка, где панъ Быстрицгай менилъ, ижъ на онъ часть, кгда маетность его брана была, въ томъ мешку ланцухъ золотый, аготовыхъ золотыхъ тридцать, перстенцовъ золотыхъ кольконадцать, съ каменными дорогими и къ тому въ той же светълочце нашли на стене аркабузъ, не малый, долгий, которого панъ Быстрицкий поведиль, маючи его отъ коморника его королевское милости, отъ пана Держка; надто нашли у стайни узду криговую и дилею медвежую, властивую служебника пана Быстрицкого Ивана и сукня тежъ служебника его Ленарта; а потомъ дей нашли у подклете,

который был не замкнень, две скрини пана Быстрицкого, одну черную великую, окованую, а другую рыдвановую, у которой листы знашли до пана Быстрицкого отъ приятелей его писаные, и еще дей знашли у дворе пановъ Сопегъ коня пана Быстрицкого, сивого; а потомъ дей вышелъ зъ избы тивунъ пана Быстрицкого, который былъ тивуномъ въ имению его Черленомъ, на име Игнатъ, и зъ жонною своею Просимкою и зъ троима детьми своими, и жонка Овдотья, которая зъ имения пана Быстрицкого зъ Быстрое привезена; которыхъ кгда я пыталъ, чиобы они были, а хтобъ ихъ тутъ до двора пановъ Сопегъ запровадилъ? они дей повелили, ижъ дей есмо власная челядь пана Быстрицкого, а тутъ дей насъ Сопеги запровадили въ тотъ часть, коли на дворъ пана нашего наехали, маетность его брали. То пакъ дей кгда лице панъ Быстрицкій тыхъ речей своихъ вышей писаныхъ передо мною знашолъ и я дей, взявши знакъ того лица, то есть мешокъ оксамитный, аркабузъ, дылею, сукни, шаблю и початокъ того лица найденного, шолъ до того дому, у которомъ Сопеги были, и то имъ оповедати почалъ, ижъ лице у дворе ихъ знашолъ и мовити имъ почалъ, абы они большей того лица у дворе своемъ искати допустили. И кгда дей они съ того дому обачили, ижъ тое лицо у дворе ихъ найдено, то пакъ дей Степанъ Сопега, не хотечи допустить болшей того лица въ двор своемъ искати, и съ того дому, у которомъ самъ и зъ слугами своими былъ, зъ оконъ зъ ручницъ и зъ луковъ на насъ стреляти почали и колькосъ разъ и на пана Быстрицкого стреляли, нижли самого не зрители, але коня подъ нимъ дрикганта сивого зъ луку прострѣлили, а затымъ служебника пана Быстрицкого Якуба также зъ луку руку прострелили и надто сторону служебника пана Яна Викторинава, Ропыля, также въ руку правую прострелено на вылетъ и коня подъ нимъ прострелено, а подъ Петромъ Краковицкимъ, вижомъ Скидельскимъ, коня белого находника зъ луку прострелили, а потомъ дей самъ Степанъ Сопега и зъ слугами своими, съ того дому выскочивши и зъ двора своего, мене и пана Быстрицкого выганяти почалъ. Гдежъ дей я, видечи отъ Степана таковыи квалтъ и стрелбу, ижъ людей добрыхъ не мало постреляно, зъ двора выходити есми почалъ, а въ томъ дей Сопега и зъ служебниками своими догоняючи ихъ, на нихъ стрелялъ, такъ ажъ ледве отъ него есмо увошли. Якожъ дей и двое коней служебниковъ пана Викторинавыхъ, а третий конь служебника моего у дворе ся ихъ зостали, для того, ижъ тыхъ служебниковъ съ тыхъ коней позбывано, и которого дей лица найдено было, постеля пана Быстрицкого, скрынъ две и конь, того дей панъ Степанъ отъ нихъ отбилъ и тамъ же дей то у дворе зостало, одно дей того лица взялъ и зъ собою мешокъ оксамитный, аркабузъ,

узъду и дылею медвежую, а челедь веру описаную, и у въ ишномъ жадномъ схованьи, ани въ хоромехъ, у клетехъ того лица искати не допустилъ. И просилъ мене панъ Кликовский и панъ Быстрицкій о вижа на огледанье тыхъ битыхъ и пораненыхъ; ямъ его милости на то придалъ вижомъ віжа поветового, от панов шляхтъ выбраного, Станислава Бильчича, который тамъ бывши и зась пришедчи ку записанью до книгъ вызналъ и поведилъ: ижъ вицгвлъ есми подъ самымъ па-номъ Быстрицкимъ коня серого дрикганта у кульшу правую зъ луку прострелено, а служебнику его Якубу Богушу рука правая зъ луку на вылетъ прострелена, а подъ другимъ дей служебникомъ его коня взято и зъ седломъ и рогатина, а потомъ видель есми у служебниковъ пана Викториновыхъ, старосты Скидельского, на Яну Ропылю рука правая зъ луку на вылетъ прострелена, а подъ Петромъ Краковинскимъ, который вижомъ былъ приданъ пану Кликовскому, коня белого находника также у кульшу прострелено, а служебникъ пана Викториновъ Янъ Слеповронский поведилъ, подъ собою коня взято и зъ седломъ и зъ епанчею и зъ уздою, а другой служебникъ Павелъ Пешковичъ, также дей въ него взято коня и зъ седломъ гнедого, а на подданныхъ Скидельскихъ, на Миску Жуковичу видель есми голова на левомъ розе розбита и нога правая на пдесне зъ лука прострелена, а надругомъ подданомъ, на Охремъ Мицувовичу колено левое, ноги также зъ лука прострелено, и тую жалобу и оповеданье свое дворянинъ его королевское милости панъ Янъ Кликовский и панъ Матей Быстрицкий дали собе до книгъ земскихъ судовыхъ записати⁶.

У наступным 1557 г. Сцяпан Сапега скардзіцца на брата Дымітра пра напады на яго маёмасць і не выкананне падпісанай раней палюбоўнай уголы паміж імі братамі.

Пильность дворанина господарьского пана Степана Яновича Сопеги. Месеца Ноября з (7) дня, У понеделокъ.

Што былъ припозвалъ передъ насъ Петра Мицута — хоружого, а Николая Шимъковича Толочка — судей повету Городенского, дворанинъ господарьский панъ Степанъ Яновичъ Сопега на дворанина господарьского пана Дмитра Яновича Сопеу около невчиненья досыть водлугъ угоды своее, которая ся ему з нимъ деяла в року пятьдесятъ шостомъ передъ приятельми ихъ милостей властными, тежъ и о именье якъ Лунное, такъ и Черленое, и в дворехъ збожья и всякие домовства, того дей есмо спольне уживати мели, такъ тежъ и о именье, забраное отъ Быстрицкого, части того дей есмо спольне уживати мели и вживати, поки бы есмо посполу мою часть вызволили и забранье именья отъ

⁶ АВАК, т. 17, с. 411-412, № 990.

него боронили, и кгда тому досыть учинивши, тогда дей есмо мели вземши кого с приятель пановъ братьевъ своихъ и обычаемъ брацкимъ межи собою якъ люди, такъ и кгрунты земленые поровняти а ку дворомъ и садибамъ своямъ кгрунты я люди з одного приймаючи; то пакъ которые збожъя, жита, яримы, в року пятьдесятъ семомъ, што в тыхъ дворохъ было, и соли шестьдесятъ бочокъ, мне дей будучи на послуге господарьской приставомъ у пословъ татарскихъ, то дей его милость все забравши и ку своему поя штку привлащиль и подачки спольные дей одинъ на себе выбралъ, такъ тежъ и о збитъе урадника своего Назара и служебниковъ Стася а Щепана, о выгнанье з двора лхъ посполитого Черленое и о забранье не мало маетностей его отчизной, дворной его, такъ тежъ и тыхъ служебниковъ речей, шкодъ и о именье Войкилишки, которое посполитое, што дей онъ заставиль и мелъ дей помочь мне половицу сумы дать выкупити, то пакъ дей и тое сумы пенезей не отдаеть, а мне ся дей в томъ кривда и шкода ся не малая дееть. Якожъ покладалъ панъ Степанъ постановенья оного ихъ листъ описанья подъ печатью и с подписьми руки пана Павла Сопеги, подляшского, брата ихъ милостей, водле которого жъ постановенья своего даючи ся пану Павлу брати своей в моцъ комъпромисомъ ку угоде на письме тежъ застановенья свое, не маючи на тотъ часъ своихъ сигнетовъ, одно с подписьми рукъ своихъ есмо дали, што дей тежъ перво того на онъ же часъ оповедавши его милости пану Миколаю Радивилу—воеводе Виленскому, маршалку земскому, канцелеру великого князьства Литовского и далей, в тыежъ слова списанья до книгъ земскихъ пану Остафью, маршалку и писару господарьскому дали. И просиль панъ Степанъ Сопега, абы тотъ позовъ его передъ нами былъ вычстенъ, и пыталъ панъ Степанъ пана Дмитра, естъли бы се онъ держалъ оного застановенья, абы тому досить чиниль, а онъ тежъ самъ хотечи ему выполнить и выдержати; панъ Дмитрей на то ничего поведити, ани вычстенья позву слушати не хотель, одно поведиль, ижъ я не повинень пану Степану передъ вами судьями отказывати с тыхъ причинъ, ижъ дей с предковъ своихъ не естъ поветницы и в каждыхъ земскихъ речахъ о войны и о серебищизны и о инише речи, особливые речи господарьские до домовъ Сопежиныхъ завжды писаный бывають отъ господаря его милости, што дей естъ вамъсамымъ и всимъ явно и подобно того я в справахъ тутошнихъ судовыхъ не естъ, абы ся коли в томъ повете Сопегъ суживали кроме комисей господарьскихъ, где дей ихъ милость Панове воеводе Троцкие суживали не обычаемъ поветнымъ, але за¹ комясею господарьскою, насъ завжды суживали, а с тыхъ причинъ не повинень есми передъ вами судьями

*отказыватъ, а черезъ то дей позовъ а децкихъ до мене не выдавайте, бо я тутъ послушенства чинити не повиненъ и не буду. Панъ Степанъ на то поведилъ, ижъ есть до того наука господарская в статуту и в остатнемъ поста-новенью уфалы земское описанно, хто бы ставши, а не хотель на чюю жалобу отказывати, мають судьи сказати водле жалобы и позву, и просиль, есть ли бы панъ Дмитръ не хотель на позовъ отказывати, абы на пану Дмитру кривды и шкоды его милости сказаны ему были. А такъ мы судьи, бачечи то, ачъ с кривдою пану Степану и хотя бы водле статуту могли бы всказанье его милости противку пану Дмитру у чинити, нижли не сквяяючисе в томъ и не хотячи того коротко чинити, отложили есмо пану Степану до того часу, поки бы онъ в томъ отъ господаря его милости науку, которую в томъ черезъ листъ господарский до насъ мети будетъ, або отъ его милости пана воеводы Троцкого, гетмана навъишого великого князьства Литовского, отложили есмо то до оного часу. И тую справу ихъ што есмо казали у книги земские записати.*⁷

Бесперапынныя сваркі і напады паміж роднымі братамі Сцяпанам і Дзімітрам Сапегамі скончыліся страшнай трагедыяй. У 1560 г. Сцяпан Янушавіч Сапега забіў свайго брата. Дзімітры Сапега загінуў не пакінуўшы нашчадкаў, бо, праўдападобна, быў нежанаты. Матэрыялы праведзенага расследавання паказваюць дзікія норавы тагачаснай шляхты, якая дзеля павялічэння сваіх багаццяў і ўладанняў легка ішла нават на забойства роднага брата. Спачатку 11. III. 1561 г. перад суддзямі земскімі гарадзенскага павету Пятром Міцутай і Мікалаем Шымкавічам Талочкай зрабіў заяву Сцяпан Сапега, абвінавачваючы свайго брата Дзімітра ў гвалтоўным нападзе і разрабаванні яго двора Лунна⁸.

Прибежь до мене о полудни мужичокъ мой зъ дому, поведаяючи, ижъ панъ Дмитръ Яновичъ Сопега, братъ мой, приехалъ моцно кгвалтомъ на дворъ мой Лунную, зъ многими слугами, помочники и людъми своими, именья руского Чареи, съ которыми дей тежь тыхъ часовъ наехавши такъ тыйдень у сюю прошлую неделю минулую на дворець мой на Ваце, зграбилъ и злупилъ, яко тивуна моего Лавринца, зъ жоною его, такъ тежь паробка Седуна зъ жоною и зъ детьми побивши, побравши и до именья своего на Русь послалъ, а маетность мою, што было схованья у томъ дворцы, збожья всякий, жита, муки, меды пресные, мяса старые и стравные речи, масла, сыри и вьпалубы замокъ отрезавши, панцырь, седла, такъ тежь съ хлева животину и кони, куры, каплуны и зъ гумна

⁷ АВАК, т.21. s.368-369.

⁸ АВАК, т. 17, № 1007.

жита немолочоного копъ о полтора ста, а сена возъ о сто побралъ, а тутъ дей также у дворе моемъ Лунной тивуна Остапка моего збилъ, ажъ дей коли бы не втекъ, тогды дей его утопить хотелъ, и въ светлицы и въ клетей замки поотбывавши, маетность мою берутъ, якожъ дей набравши двадцать возъ зъ Мелешковыми, Василевыми и бояры Юнакомъ а Шостакомъ Шайтуромъ и людъми маетности моее тогожъ дня отослалъ до двора Василева; есмо ехали на завтрее рано въ понеделокъ до того двора моего Лунное, а панъ Дмитрей дей, статокъ маетности и збожъя зъ моего съ того двора забравши на кольконадцать возъ тыхъ мужиковъ русскихъ своихъ и хотелъ уежчать, нижли дей коли обачилъ насъ едучи, казалъ ворота велите зачинить и засадила дей ручницы мы дей мальми ворота въехали у дворъ и почали дей есмо мовить, ижъ мы не битъся приехали, одно пыталъ его, которымъ обычаемъ чинишь ми такой квалтъ и лупъ на имению моемъ; онъ дей большъ не мовячи, отказалъ: приехалъ я на то, або тебе на свете быть або мне, и вземъши дей ручницу въ служебника встрелилъ на мя и трафилъ мя въ руку левую и ямъ дей крикнулъ на мужики, пострелилъ ж мя, абы ме ратовали, а самъ дей есми и (съ) конемъ отвернулъ прочъ, ижъ мя млость была попала, почали дей служебниковъ моихъ битъ и стрелять и въ тотъ дей небожчика Дмитра пробито и при немъ служебника его Сосновского и дву мужиковъ русскихъ Чарейскихъ Хилка, а Степана, а Холопа Вейка также зъ Чареи, а инши дей служебники Дмитровы Одамко Грибовский, зять Федорко, и Кучинский, а врадникъ Чарейский Митко и инши зо всеми мужики тыми рускими повтекали до местечка господарьского Лунное; просилъ насъ о вижа на огледанье квалту и побитыхъ, раннихъ его и тежъ убитого Дмитра, и при немъ людей и помощниковъ его. Такъ мы ему дали вижомъ вижа поветового Станислава Станцикевича, а который тамъ бывши и намъ отказалъ и до книгъ вызналъ: ижъ кды тамъ приехалъ до пана Степана, знашолъ его форого, лежачого (въ) Шостаковомъ дому и вказывалъ ми рану въ руце левой зъ ручницы на скрозъ пробито, якожъ видель дей есми у светлицы въ дворе Лунной двери и окна, оболоны склены выбиты, где панъ Степанъ самъ мешкивалъ, якожъ тыи побитый поведали, которие еще живы были, служебникъ ниякий Сосновский и Вейко, ижъ дей съ тымъ умысломъ небожчикъ панъ Дмитръ ехалъ пана Степана убить и то дей передъ нами мовиль, теперь форъ, а слугъ дей никого не маеть, кде кольвекъ найдемъ его, тамъ убиймо, на дорозе подкаемъ альбо где инде, а небийте ни мужиковъ, мужики мне, надевайся, сприяютъ, только самого забийте;

А потомъ коли ехалъ до двора его Лунное, виделъ есми у светлицы верхнее оболони скленны повыбиваны и побиты и двери выбиты, а указывали ми мужики пана Степановы Степанецъ Косилко, а Орефа Лизуновичъ, а Валентый Совоневичъ, а тивуновъ сынъ Остапковъ, а потомъ виделъ есми пана Степанова Остапка сбитого, весь кривавъ, съ кийми збитъ, а служебника забитого на смерть Иванка Демидовича раны две, одна зъ ручницы по половине пробито, а другая рогатиною пробито у бокъ правый, у Остапкова сына Ничипора на левой руке рана зъ лука прострелена, а въ Мелгача Андрейца на правой руке на той же кости у плену две ране стреленыхъ зъ лука; всказывали ми тежъ небожчика Дмитра забитого лежачого, нашли у панцери и прилбицы, подле него и ручница, сагайдаковъ тежъ пять, ручницъ пять въ дворе подле тыхъ сеней, и въ него у голове рана шкодлива, вдаренъ киемъ, а инде ранъ нигде на себе не маеть и яко вдарено, ажъ прилбница пробита.

Трагічне закончанне барацьбы паміж братамі Дзімітрам і Сцяпанам Янушавічамі Сапегамі вельмі хутка стала вядомае караю Жыгімонту Аўгусту. Ужо 29 III 1561 г. да суддзяў гарадзенскага павету Пятра Міцуты і Мікалая Шымкавіча Талочкі быў прысланы гаспадарскі дваранін Дзімітры Фёдаравіч Сапег⁹, які павінен быў правесці следства ў справе забойства Дзімітра Янушавіча Сапегі. Таксама высланец караля павінен быў часова іменье Лунную Черленую пановъ Сопегъ въ моцъ свою взялъ¹⁰.

Разследование дела объ убиении Димитрея Сопеги братомъ его Степаномъ. Сознанье вижа Андрея Юрьевича Толочка.

Року Божого нароженья 1561, мѣсяца Марца 29 дня, у неделю. Присылалъ до насъ Петра Мицуты, а Миколая Шимковича Толочка, судей повету Городенского, дворанинъ господарьскій панъ Дмитрей Федоровичъ Сопега, оповедаючи, што его королевская милость рачиль его послать для(вы)ведиванья о замордованье небожчика пана Дмитрея Яновича Сопеги, якимъ обычаемъ, а отъ кого бы былъ замордованъ, а такъ тежъ абы именье Лунную Черленую пановъ Сопегъ въ моцъ свою взялъ, а на што его кролевское милость дворанина своего пана Тимофея Ординца ему придать рачиль и што мы тежъ того дворанина пана Степана Сопегу, мандатомъ его королевское милости о замордованье небожчика Дмитра Сопеги прыпозвалъ некоторые sprawy панъ Дмитрей такъ и ку тому

⁹ Дымітр Фёдаравіч Сапег (пам. 1576), каралеўскі дваранін, рэвізор каралеўскіх уладанняў на Падаляшшы, брэскі падстараста і правяраючы слонімскага лесніцтва, быў унукам Багдана смаленскага акольнічага, сынам гаспадарскага двараніна Фёдара і пляменнікам Януша Багданавіча, гэта значыць стрычным братам Дымітра і Сцяпана Янушовічаў Сапег^{аў}, PSB, t. XXXIV, z. 143, s. 596-597.

¹⁰ АВАК, t. 17, № 1008.

дворанину господарьскому просиль о вижа. Мы судьи зъ ураду судейства нашо-го, въ небытности возныхъ, придали на то его милости вижомъ служебника своего Петра Мицутына Андрея Юрьевича Толочка, шляхтича, который вижъ тамъ на тыхъ справахъ при томъ дворанине его королевское милости бывшии и якимъ обычаемъ тая справа се точыла, пришедиши до книгъ судей и ку записанью до книгъ, вызналъ и поведиль: Што дей панъ Ордынецъ зъ мандатомъ господарьскимъ пана Степана Сопеги искалъ у въ имении его Лунной, нижли его не знашолъ, а потомъ дей поведили ему люди его суседы, што панъ Степанъ переховывается у боярина господарьского повету Городенского Станислава Шостака; гдежъ я до дому того Шостака приехалъ у во второкъ месеца Апреля первого дня, хотячи пану Степану мандатъ его королевское милости показати и копею зъ него дати; а при мне на тотъ часъ была сторона бояре господарьские повету Городенского Яковъ Саковичъ, Матфей Семеновичъ Козель, а бояринъ повету Бельского пана его милости пана Станислава Довойна — воеводы Полоцкого, двора его милости Ганезского Лукашъ Чоклда; якожъ и панъ Дмитръ Федоровичъ Сопега на тотъ часъ при насъ былъ и иншихъ людей добрыхъ не мало было; гдежъ намъ приехали до дому Шостака, само-го Шостака не застали, только жону его Овдотью Василевну; якожъ тотъ дворанинъ его королевское милости панъ Ордынецъ передо мною вижомъ и передъ стороною людьми пыталъ, где бы мужъ ей былъ? Она поведила: ижъ дей я сама не ведаю, где поехалъ дня сегодняшнего. А за тымъ пытаньемъ ее, если же панъ Степан Сопега естъ въ дому мужика твоего, альбо бы ся переховывалъ, альбо тежъ маетность якая его была? Она поведила, ижъ былъ тутъ въ дому мужа моего и мескалъ сколько недель, але поехалъ прочъ до Вильни у четвергъ месеца Марца двадцатый, едно же кони его и иншии речи, который естъ въ замкненью, и сама не ведаю, што естъ, такъ у подклети, яко и въ в избе черной и у водрине, отъ чого я ключовъ не маю. Якожъ на тотъ часъ, будучи пану Дмитрею Сопезе при насъ, служебникъ небожчика пана Дмитрея Яновича Сопеги Адамъ Степановичъ, который обачилъ щелиною крозь двери санки у водрине за замкомъ, и поведялъ: ижъ то санки естъ небожчика пана моего, на которыхъ онъ самъ ездывалъ, и на тотъ же часъ, коли небожчика пана моего замордовано, санки оныи зъ речми, которые были на онъ часъ въ тыхъ санкахъ и иншии многие речи и въ тотъ же часъ такъ тежъ и клячу карую небожчиковскую на тотъ жо часъ тотъ же служебникъ позналъ, а потомъ панъ Дмитрей тотъ возокъ, яко оную клячу личковати казалъ и врезавши санокъ на трехъ месцохъ, луба одинъ иматъ далъ до мене вижа, а другой

стороне Якову Саковичу, а третий имать пань Дмитрей до себе взялъ, такъ тежъ и ухо оной клячи урезаное томужъ Якову Саковичу далъ. И пыталъ ее пань Дмитрь, отъ кого бы ты, альбо мужъ твой тую клячу мель, тивунъ пана Степановъ Сопежинъ Остапко Кубятичъ и и зъ служебникомъ егожъ Яномъ Закономъ; гдежъ пань Дмитрей тую Шостаковую хотель казати звязавши съ тыми саньми и зъ клячою, яко за лицомъ, до враду везти. И она поведила: ижъ дей я въ томъ невинна, бомъ не я старшая въ дому своемъ, едно мужъ мой, а я тежъ не вдова, онъ ведаеть, якимъ то обы-чаемъ, отъкуль маеть; якожъ предъ темъ пань Дмитрь хотель ее до враду зъ тымъ лицомъ везсти, едно она просила, для Бога, абы ее на рукоемство далъ до росправы. Пань Дмитрей пыталъ ее о слушное рукоемство; а такъ она просила матки своей рожное Баськовой Гарасимовича Якова Саковича, якожъ matka ее и тотъ Яковъ просили пана Дмитрея, жебы имъ на рукоемство далъ, хотячи ее поставити, где бы пань Дмитрей хотель, на которомъ месцу и на который день, давши имъ знакъ черезъ листъ свой, альбо черезъ люди добрые, жебы ся она того лица справовала. И пань Дмитрей далъ Василевой Гарасимовича, матце ее рожной, а Якову Саковичу на рукоемство, ижъ ся они подвезали ставити подъ такую мерою, яко вышей описано естъ. А затымъ пань Дмитрей тойже Шостаковой припоручилъ кони два белыхъ, одного дрикганта, а другого валаха и третьего такъже валаха, бурого и иншую маетность, которая кольвекъ бы была въ дому мужа твоего и въ твоёмъ, жебысь невыдавала пану Степану Сопези, подъ тисечма копами грошей на госпо-дара короля его милости. Гдежъ она тые речи въ прыпаруце приняла, а ижъ она поведила: ижъ што въ поклетте и въ вызбе черной, такъ тежъ и въ водрине, которая подле воротъ, въ тыхъ троихъ хоромехъ ничиего иншого, но только одно пана Степана Сопежино хованье и просилъ того дворанина господарьского пана Ординца пань Дмитрь, жебы онъ до тыхъ троихъ хоромъ печать приложилъ, якожъ она сама пана Ординца о то просила. Гдежъ онъ яко до подклета, такъ тежъ до избы черной и до одрини печать свою приложил, до дверей, пробоев и замковъ. А затымъ пань Дмитрей тую клячу личкованую и тые сани далъ до мене вижа, которую онъ клячу и сани, яко лице, до насъ судей привель, а ижъ дей тежъ тотъ пань Тимофей Ордынецъ дворанинъ его королевское милости, за розказаньемъ его королевское милости зъ мандатомъ господарьскимъ на многихъ месцохъ пана Степана Сопеги искавши, оповедилъ и не могучи его нигде знайти, где мене сама Станиславовая Шостаковая просила, если бы мель якии листы королевский до пана Степана Сопеги, жебыхъ ей далъ, хотячи

ихъ отослати до него, а зваща, ижъ она сама поведила, штожъ онъ тутъ у дому ихъ переходывается, такъ тежъ кони, седла и иная маетность его и на тотъ часъ естъ у дому ихъ, съ тыхъ причинъ панъ Ординецъ, показавши мандатъ его королевское милости и копею зъ него ей давши, которую она принявши зъ рукъ его обещалася пану Степану отослати, бо ведаю певне, ижъ естъ онъ у Вильни. На которой копей и рокъ есми ознаймиль, отъ сегодня овторкового подаванья мандату месеца Апреля первого дня за две недели, который рокъ маеть принасти пану Степану Яновичу Сопезе стати передъ господаромъ его милости о замордованье брата рожного небожчика пана Дмитра Яновича Сопеги. За тымъ мандатомъ господарьскимъ тогожъ месеца Апреля пятнадцатого дня поехалъ зо мною вижомъ и зъ стороною людми добрыми, бояры господарьскими повету Горденского Васкомъ Данилевичомъ, а Матфеемъ Семеновичъ, а зъ боярьми пана Василя Михайловича Мелешка Шостакомъ Шайтуровичомъ а Юнахомъ Гапоновичомъ, за розказаньемъ и листомъ его королевское милости, до двора именья ихъ Луненского, спольного небожчика пана Дмитра а пана | Степана Яновичъ Сопегъ, заховываючися водле листу господарьского, который писанъ до боярь и людей тяглыхъ пановъ Сопегъ, жебы тотъ дворъ Лунное, такъ тежъ дворцы, прислухаючи ку тому двору, боярь, люди и всю маетность ихъ, достаточне на реестръ списавши, и пану Дмитрею Федоровичу Сопезе тое именье въ моць якъ будованье дворное того двора, такъ тежъ и въ дворцохъ, и вси речи рухомые отъ мала до велика, збоже, быдло ишелякое, бояре и вси люди тяглые, челядь невольную, и даль дей реестръ пану Дмитру Федоровичу Сопезе подъ печатью своею, съ которогожъ реестру копею въ себе онъ зоставиль, и подалъ дей въ моць тое именье Луненское и въ дворцы, ку тому двору прислухаючими, зъ боярьми, зъ людми тяглыми, щелядью невольною, зо всимъ, яко ся тое именье въ собе маеть, пану Дмитрею Федоровичу Сопезе, якожемъ и листъ господарьский писанный до боярь и людей тяглыхъ ему есми даль, съ которого листу мне панъ Дмитрей далъ копею подъ печатью и зъ подписью руки своее и розказалемъ тымъ всимъ бояромъ и людямъ тяглымъ, абы они были послушны во всемъ пана Дмитрея Федоровича Сопеги, якожъ панъ Дмитрей, маючи розказанье господарьское, жебы ся выведалъ певной речи, якимъ бы обычаемъ тое замордованье небожчика пана Дмитра стало, если бы небожчикъ панъ Дмитрей на пана Степана наехалъ, альбо панъ Щепанъ на него и зараземъ передомною вижомъ и стороною людми добрыми Василемъ Данилевичомъ и Матфеемъ Семеновичомъ Козломъ, а передъ бояры пана Василя Мелешка

Шостакомъ Шайтуровичомъ а Юнахомъ Гапоновичомъ тогожь дня у середу Апреля второго дня пыталъ панъ Дмитрей попа пановъ Сопегъ Лунского Игната Кузмича, а боярина ихъ же Гринаулевича Вариводу и тивуна Остапка Скубятича и иншихъ людей, которые были зылилися на тотъ часъ для списыванья жебы водлугъ Бога и речи справедливой поведали, якимъ ся обычаемъ тое замордованье стало небожчику пану Дмитру. Якожь попъ пану Дмитрею поведялъ на то, ижъ мне ся светчити негодитъ. А панъ Дмитрей поведиль: якъ тебе попу, такъ и каждому человеку хрестиянскому речъ справедливую зознать годится. Попъ поведаль: а ижъ мя вашъ мость, пане Дмитрею о то пытаешь, я чогахмъ сведомъ передъ вашъ мостью повемъ такимъ обычаемъ:коли небожчикъ панъ Дмитрей приехалъ недельного дня Марца (9) дня до двора Луненского, мне на тотъ часъ службу Божию служачи, а пана Степана и служе(бниковъ) на тотъ часъ въ томъ дворе не было, якожь того дня небожчикъ панъ Дмитрей въ томъ дворе хлеба елъ и мелъ у себе на обеде боярина господарьского повету Бельского Федора Васьковича, а боярина вельможного пана его милости, пана Станислава Довойна—воеводы Полоцкого, двора его милости Ганезского Лукаша Чоколду, гдежь дей за розказаньемъ его милости и панъ Ординецъ въ него былъ на обеде, а потомъ дей тые бояре, которые въ него хлеба ели, на ночь розъехалися прочъ, а такъ на завтреи въ понеделокъ еще передъ обедомъ, хотячи пану Дмитру съ того двора прочъ ехати и вжо только было кони заложити, а потомъ дей прибегши небожчику дали знать, ижъ де панъ едетъ зъ людомъ не малымъ, хотячи тебе умыслне забити, где небожчикъ вельми ся злякнувши и почаль мнемовити поведаячи: Милый ойче, чому ся мне вельми тоскно, прошу тебе, жебысь ми исповедъ повшедную проговорилъ и скоромъ исповедъ проговоривши, а потомъ панъ Степанъ зъ людомъ не малымъ на дворъ зъехалъ, а его небожчика засталъ на дворе, ходечи, где заражомъ небожчикъ узбегъ на сени до светлицы, а панъ Степанъ казалъ огню принести, хотячи его и зъ домомъ запалити и мовячи ему: Выйди сюда, нешляхетнику, на дворъ, а если бысь выйти не хотелъ, певне кажу тебе и зъ домомъ запалити. А затымъ небожчикъ на дворъ вышелъ, розумеючи, жебы якую литость, яко надъ братомъ своимъ мелъ, и Степанъ кинувшиися на него и взялъ его за горло, а онъ тежь Степана, и заражомъ Степанъ крикнулъ на слугъ и помочниковъ своихъ, ажебы тые ему помогли звитенжить неприятеля своего; и въ томъ часе небожчика замордовано кийми, дугами, секерами, хто чимъ мелъ. А потомъ панъ Дмитрей Федоровичъ Сопега на томъ же местцю и того часу и тивуна и въ бояръ и всихъ людей

тамошнихъ пыталъ, естли же такъ было. Они вси въ одно слово поведали: ижъ такъ было, одно тивунъ поведилъ: ачкольвекъ мне Степанъ казалъ, алемъся я скрылъ, але сынове мои тамъ были, и иншыи люде вси поведили, ижъ есми не поволи мусили ити, бо намъ заказалъ подь горломъ, жебысмы вси ся собрали до дому Шостакового въ понеделокъ вельми рано, скоро мы ся тамъ зошли, казалъ намъ пива и гарелки давати и самъ же зъ дому Шостакового съ помощники своими, съ тымъ жо Шостакомъ и служебники и татары паней Езефовой Халецкой, пани Хведоры Коптевны—старостиное Черкасское, ниль быти собе вижомъ, тотже зъ ручницы небожчиковского кухара Вейка забилъ и (зъ) служебникомъ своимъ Яномъ Закономъ и зъ иншими многими помочниками, такъ тежъ (зъ) слугами и людьми именья ихъ спольного Луненского поехалъ до двора Луненского, где намъ едучи поведилъ, если который зъ васъ не будетъ биться и того нешляхетника Дмитра непоможете мне забити, самъ васъ постреляю своею рукою, и якъ скоро забивши небожчика брата своего пана Дмитра и уседши на коня, шапку знемши поведилъ: усимъ дякую вамъ, жесте ми помогли того несляхетника звитежить. А потомъ панъ Дмитрей пыталъ того попа и тыхъ людей: и бояръ: много было при небожчику слугъ забито. Оны поведили: ижъ дей шляхтича одного неякого Сосновского, а простыхъ людей Вейка, кухара, Васька Русака, Филка, такожъ Русака, который умеръ съ тогожъ бою, вжо после того месяца Априля першого дня у волторокъ. Якожъ и попъ поведилъ, жемъ я тыхъ усехъ поховалъ. А панъ Дмитрей заразомъ попа пыталъ, где бы было тело небожчика пана Дмитра, брата его, поховано и тыхъ слугъ его? попъ поведилъ: ижъ дей тело панское поховано подле церкви у въ одну яму подь самую стеною и слугъ дей его трохъ тутжо недалеку вкинено, такъже и четвертого, который опосле умеръ, при той же церкви поховано; ино неведаю для которое причины тивунъ тело Ивана Сосновского, а Вейка, кухара, выкопавши, не ведаю, где поделъ. И панъ Дмитрей тивуна пыталъ, штобы тому за причина была, жесъ ты тело выкопавши, неведать где поделъ. А тивунъ поведилъ, же мне панъ Степанъ росказалъ, жебыхъ ихъ выкопавши у вору поховалъ на пескахъ, и тамъ есть похованы. А такъ панъ Дмитрей передъ тымъ двораниномъ его королевское милости паномъ Тимофеемъ Ордынцомъ и передъ стороною людьми добрыми на тое месце, где небожчика пана Дмитра тело поховано было, казавши его выкопати и того замордованья отъ Степана, брата его роженного, знаки окрутного мордерства, отъ его самого и помочниковъ его поделаные, оного замордованья раны на теле его показывалъ, ижъ очи его зъ бою великого

выпали, на другомъ мѣстцѣ рана битая на правой сторонѣ на темени надъ рогомъ, и жь се кость угнула и которая якъ есть широка мало на долонь, али жь скура съ кости спала, на третемъ мѣстцѣ рана тятая сакерою, (чрезъ) которую мозкъ али жь идетъ, а тело, руки, такъ тежъ и ноги ажъ отъ кости обито, а же ся и кости въ немъ поздрухотали. А потомъ панъ Дмитрей взявши оное тело и отвезъ до местечка господарьского Луненского, и тамъ передъ урадомъ господарьскимъ оповедалъ тое замордованье небожчика Дмитрея и тое сознанье вижово далъ себе панъ Дмитрей до книгъ поветовыхъ записати.

У маѣнтку Чарлѣна 31 жніўня 1615 г. Ян Дамінік Мікалаевіч Сапега разам з роднымі братамі Фрыдэрыкам і Мікалаем падзяліў спадчыну, якая засталася па бацьку Мікалаю і дзядзьку Льве Міхайлавічу Сапегам¹¹. Менавіта Фрыдэрыку Мікалаевічу Сапезе дастаўся маѣнтак Чарлѣна з дваром і вёскай. Захваўся інвентар падданных маѣнтка Чарлѣна: *Inwentarz poddanych imienia Czerlona. Sióło Czerlona. Taratuta ma syna Cimocha, Błażeja. Skoczko ma synow Maksyma, Łukiana i Oleksia; Iwan Konik ma syna Ławryna; Andreik Leńiczny ma synow Iwana, Macieja i Romana; Iwan Styrnik ma synow Kondrata, Marcina i Pawła; Fiedor Sokoczycz ma syna Oniska; Szyszko Takoroczycz ma syna Miska; Stefan Ptaszczenia ma synow Hryszka, Prokopa i Marcina; Andruka Blazuk Praszczycz; Januk Liuczukow ma synow Pawła, Andruka, Żanuka; Waško Torkaczenia ma synow Waška i Siemiona; Jakub Moskal ma synów Pawłuka, Sopona i Siemiona; Roman Tkacz ma synow Fiedora i Dorofieja; Jinow Czobotarz ma synow Sidora i Jacka; Kondrat Ławrynowicz ma syna Fiedora; Marko Dziemianowicz ma synow Jaška i Ondruka; Januk Rybak ma synow Iwana, Jaška i Siemiona; Pauluk Liebiedziewicz ma synow Szymuka i Dmitra; Iwan Kowalena ma synow Fiodora i Semena; Jurko Korosicz ma synow Jakuba, Panasa, Walenta, Marcina, Iwana; Pawłuk Bogdanienia ma synow Pawłuka i Pietruka; Stephan Mikulenia ma synow Kondrata i Samusia; Roman Boresenia; Hilimon Sawryłowicz ma synow Hryszka i Marcina; Stanisław Lizunowicz ma synow Ostapka, Jakuba, Jaška, Dziemiana i Marcina; Pawłuk Dobraczenia ma synow Oleksieja i Sawosciana; Sierhej Rymczenia ma syna Krzyška; Hryszko Kowalena; Jaško Bereńnicki ma synow Andrzeja, Jaška; Mikołaj Sowca ma synow Macieja, Mikołaja, Stefana, Marcina; Mamon Rybak ma synow Hryszka, Jakowa, Fiedora; Roman Liebiedziewicz ma synow Klima i Hawryła; Pietruk Rusaczenia ma syna Andrzeja; Fiedor Piekarec ma synow Marcina i Ławryna; Januk Malej ma syna Chome; Iwaniec ma syna Iwana; Adam Sanko ma synow Jaška i Łukiana; Ławryn*

¹¹ НГАБ, Ф 1755, ан. 1, ар. Адз. 24, к. 322-325v. Добровольне сознание listu dzielczego Jana Dominika Sapiehy dzie-rzawcy Łunnińskiego z bratem Fryderykiem Sapiehą starostą ostryńskim na imieniach Łunna i Czerlona. Pisany 1615. 08. 31.

Pawluczenia; Janucho Malewicz ma synow Marcina, Szyszka i Lawryna; Jakow Dudczenia ma syna Stefana, Januka; Malej Kaspóra ma syna Fiedora, Kondrata; Walenty Dołbienka ma synow Sienka, Fiedora, Mikołaja, Pietruka; Januk Szymanienia ma synow Dziemiana i Szymka; Jaśko Lizunow ma syna Wasyla; Wasyl Suchaczzenia; Pawluk Suchaczzenia ma synow Mikołaja, Andrzeja; Pietruk Lizunowicz ma synow Andrzeja, Jakima, Marcina; Januk Drozd ma synow Jaśka i Wasyla; Awlas ma syna Tarasa; Mikołaj Bobcza ma synow Antona, Pietraka, Opanasa; Andrzej Kowal ma synow Szczepana, Iwana, Krzysztofa, Semena; Lenart Memczenia ma synow Stasia, Olizara i Sowsciana; Sowoscian ma synow Janka, Jaśka, Bołtruca, Mikołaja, Hryszka; Hawryłowa ma syna Jakowa. Pisany w Czerlonie. 31 VIII 1615 r.¹²

У красавіку 1676 г. смаленскі кашталян Самуэль Караль Вільчэк з жонкай Каражынай Навіцкай аддалі Тамашу Валовічу, земскаму суддзі гродзенскага павету і яго жонцы Канстанцыі Завіша ў застава за 4000 польскіх золотых вёску Вялікую Чарлёну з агароднікамі як частку іх маёмасці Чарлёна¹³. *Inwentarz zastawny siola Czerlony Wielkiej pod dworem Czerłońskim i z ogrodnikami spisanych osób samych, żon, dzieci, wołów, koni i powinności onych... Naprzód ogrodnicy. W tej wsi których 11: Stefan Żuk woł jeden ogrod jeden; Jaśko Kwacz paserbrz jeden, Sidor nie mają wołów ogrod jeden; Piotr Rymarz woł jeden ogród jeden, przy nim pusty ogrod jeden; Jarmosz Piokunicz woły dwa, ogrod jeden, na czynszu przyjęty ogrod jeden; Dzmirutk Podwojczyk woł jeden ogrod jeden; Jaśko Kuksa wołów dwa ogrod jeden, na czynszu przyjęty ogrod jeden; Iwan Podwojczyk woł jeden ogrod jeden, przy nim pusty ogrod jeden; W teje wsi co na włókach siedzą z pustemi włókami włók 20. Naprzod: Daniła Bobcza woł jeden włoki puł; Zacharko Kondraczenia braci dwa Wasyl i Marcin woły dwa, koń jeden włoki puł; Dziemian Tkaczzenia niezony woł jeden kłacza jedna włoki puł; Wasyl Słuszko i synowie Fedor i Hryszko woł jeden włoki puł; Fedor Możejko pszczoł ulow 4 woł jeden włoki puł; Ciwun Kowszyk syn Konstanty żonaty, drugi Trachim nie żonaty woły dwa pszczoł ul jeden włoki puł; Wasyl Rosicz wołów nie ma, włoki puł; Dziemian Hawrylenia wołów nie ma włoki puł; Samuś Mikuła jego niemaż pustuje włoki puł; Panas Tujko woł jeden włoki puł; Marko Antonik wołów nie ma, włoki puł; Mikołaj Sawościuk jego nie masz pustuje włoki puł; Fedor Siwczenia syn Łukasz, drugi Cimoch, trzeci Jaśko wołów dwa, włoki puł; Andrzej Dobnik jego niemasz pustuje włoki puł; Panas Serhenia*

¹² НГАБ, Ф 1755, ан. 1, ап. Аа. 24, к. 326-327. Inwentarz majątku Czerlona i Ławna Fryderyka Sapiehy na skutek działu pomiędzy Janem i Fryderykiem Sapiehami. Pisany w Czerlonie 1615. 08. 31.

¹³ НГАБ, Ф.1755, ан. 1, А.а.з.ах.51, к. 298-300 v. Zeznanie zastawnego prawa od Pana Samuela Karola Wilczka kasztelana smoleńskiego i jego matki Katarzyny Nowickiej Panu Tomaszowi Wołłowiczowi sędziemu ziemskiemu Grodzieńskiemu i jego matce Konstancji Zawiszczance za 4 tys. Monety dobrej wsi Czerlona Wielka w dworze Czerlona. 1677. 01. 12.

wołów nie ma włoki puł; Marcin Michalewicz jego niemaż pustuje włoki puł; Marko Bereziński jego niemaż pustuje włoki puł; Iwan Dubik jego niemaż pustuje włoki puł; Michał Sowca synów trzech Andrzej, Dziemian, Iwan wołów dwa, koń jeden włoki puł; Hryszko Sowco wołów dwa, klacz jedna; Semen Kucharz synów 2 Fedor i Dziemian woł jeden włoki puł; Roman Bobczenia syn Prokop woł jeden włoki puł; Iwan Hrychlenia synów dwóch Ciechon i Maciej wołów dwa włoki puł; Lawruś Sowco synów trzech Iwan, Fedor, Oleś wołów dwa włoki puł; Nahum Podwojczyk syn Parchwien wołów nie ma włoki puł; Dziemian Drozd syn Pawluk wołów dwa, włoki puł; Daniło Popok syn włoki puł; Roman Dulko synów dwóch Jaśko, Jachim włoki puł; Zacharko Subaczenia nieżonaty włoki puł; Staśko Lizunowicz wołów dwa, włoki puł; Andrzej Bereziński syn Łukasz woł jeden włoki puł; Andrzej Gudas synów 4 wołów jeden włoki puł; Pychałowszczyzna pustują włoki puł; Koniłowszczyzna pustują włoki puł; Kozonowszczyzna pustują włoki puł; Poźniakowszczyzna pustują włoki puł; Andruczeniawszczyzna pustuje włoki puł; Szapałowszczyzna pustują włoki puł; Bobczoczyna pustują włoki puł; Sawolowszczyzna pustują włoki puł. Powinności tych poddanych wszystkich robot czynszów, dziakła, miódów, podwod z czym każą z puł włocza mężczyzna dni 4, także białogłowa dni 4 z czym każą. Od poczęciu koźby to jest 2 dni podwojga, a drugie dwa dni potrojga. Aż z pola wszystko zbierzecie, a osobliwie do żniwa gwałtów 4 w tych że dniach z pół włocza po czworgu powinni wystużyć. A ogrodników powinność takowa: strasz za jedno kolejko wołami dni 4 i gwałt z drugiemy jakosie upomniło; Białogłowa do robienia krup, chust, prania i jako z czym każą, miody na pół to jest na dwór połowa, a druga połowa zapłacić z włoki ciągłej po groszy 30 litewskich aż czynszowego po złotych trzy, z ogrodów przyjętych po groszy 12 litewskich; dziakła z ciągłej i czynszowej żyta beczka jedna, owsa beczka jedna, gęś jedna, kurów dwie, jajec 10; chmielu truska, sieci do niewoda połąźni 12 z włoki; ukażą gwatry dwa na żyto, mieszniną jak wiel kto z nich ma sochy koni, orzechów garniec, żołądzi 2 włoki po puł beczki kiedy spadzą. Pisany w Czerlonie 24 IV 1676¹⁴.

¹⁴ НГАБ, Ф. 1755, он. 1, ад. 3ах. 51, апк. 301-303, Inwentarz wsi Czerlona Wielka, dóbr Czerlona Samuela i Katarzyny Wilczków, 1677. 01. 16.

ZABUDOWA DWORSKA CZERLONY W XVI – POCZĄTKU XX W.

Najstarsze źródła pisane (dokumenty spadkowe, sądowe, dokumenty sprzedaży i zastawy) dotyczące dóbr Czerlona odnotowywały jedynie informacje o życiu codziennym i wydarzeniach rodzinnych jej mieszkańców. Dopiero informacje zawarte w skardze z 1557 r. mówiące o napaści Szczepana Sapiehy na majątek Czerlona pozwoliły białoruskiemu historykowi Jurijowi Jakomowiczowi zrekonstruować wygląd dworu z połowy XVI w. Było to możliwe dzięki temu iż w dokumencie opisano nie tylko zniszczenia spowodowane napaścią ale także elementy zabudowy.

До книгъ земскихъ то вызнали, ижъ напервей видели, где обои ворота великие отъ лесу и отъ поля выламаны, за стайнями, и отъ поля и за высокимъ домомъ не мало плотовъ полаmano, а на сенехъ большихъ до сеней двери порубаны, окна выбиты, печь поливаная и три оболоны скляны побиты и в подклетовъ такъ же двери вырубаны и пробои позбиваны, такъ же помосты и столы зысподу и зверху в сенехъ и в светлицы избиты и потроцаны и дралицы възодраны, где служебниковъ добывало и знаки кривавые по тыхъ сенехъ немало, где онъ самого пана Дмитрея ищучи и не зосталъ, але служебниковъ его, который ся тамъ были замкнули, мордовалъ, а в другой малой низкой светлице, такъ двери, окна и печь побито, а в свирна большого, где схованье речей было, у переклетья, пробои моцныи два зъ замками отбиты и двери нащепаны, а до клетки самое ланцуги двои зъ замками и нутреный замокъ и двери порубаны и отбиты, гдежъ в той клетке скриня малая отлупана а две коробы верхи подраны и листы розскидано, а в погребѣ мурованого у двоихъ дверей пробои зъ замками збиты и питье выпуцоно, бочки и кадки порубаны, надъ погребомъ тежъ у схованью пробои отбиты, где есть знаки, и збожья и муки брано и возячи отъ того розсыпывано, а подле воротъ дольнихъ до сеней и до светлицы двери выбиты, окна выбиты, а в дворцы и в ызбахъ двери, окна выбиты и в клеткахъ, а в гумне у клуни и в одрине двери, пробои и ворота железные и деревянные збиты и поламаны и што з двора всю

маетность и з гумна вси збожья и сено волсоно. И тамъ же на Черленой до другого дворца ку Лавной, где дей тотъ Степанъ зобравши до того часу держитъ того естъ знаки яко бы велики гостинцы вбиты. Гдѣжъ тутъ же поведили врадникъ Нефедъ а тивунъ Лавринецъ, тежъ люди и паробки пана Дмитровы, ижъ панъ тотъ Степанъ, яко тогды, в среду, в ночи, наехавши, ижъ пану ихъ з двора вшедчи, а слугъ людей побивши, и што дей было, то все з двора и з гумна людъми своими и пана ихъ людъми и коньми тутъ же недалеко тамъ до того дворца ку Лавной отвозили и того часу возять, вси люди и семью ку собе забравши, голубникъ тежъ о чотырехъ столпехъ, того подрубано, а бервенья тежъ иструбъного осмьдѣсятъ и колодины тартичное о сорокъ, а з стайни драбины и жволобы, а з бровара и з лазни всяки судъ, што тамъ было, выбрано¹.

Założenie było niewielkim, lecz rozbudowanym zespołem składającym się z dworu, małego dworku i gumna. Dwór był ogrodzony parkanem, w którym znajdowały się dwie bramy: *ад лесу і ад поля*. W jego skład wchodziły dwa domy, klec oraz sklep. Główny dom mieszkalny kryty gontem, mający asymetryczną kompozycję składał się z *wielkiej świetlicy* na podkleciu, niższej małej świetlicy bez podklecia oraz znajdującej się pośrodku sieni. Drugi dom (oficyna), który znajdował się koło bramy wjazdowej, składał się z sieni i świetlicy. Sklep natomiast z dwóch części: podziemnej murowanej, do której prowadziła szyja, oraz nadziemnej drewnianej, przeznaczonej do przechowywania zapasów mąki. W dworku mieściły się mieszkania czeladników oraz klecie. Gumno składało się ze spichlerza (kłunia) i odryny, do której prowadziły dwie bramy².

Możliwe, że podobny wygląd miały także inne dwory sapiezańskie w Czerlonie-Łunnie - Ławnie. Dziś lokalizacja ich w terenie jest bardzo trudna.

W latach 80. XVI w. majątek Łunna-Czerlona przeszedł w ręce Mikołaja i Lwa Sapiehów. W wyniku licznych spraw sądowych związanych z polubownym podziałem majątku w czerwcu 1581 r. dobra czerłońskie (już jako całość) znalazły się w rękach Mikołaja Sapiehy, syna Michała, kuchmistrza Wielkiego Księstwa Litewskiego, starosty ostrzyńskiego i łunnińskiego. Był on inicjatorem przekształcenia Czerlony w rezydencję rodzinną. Świadczy o tym fundacja i budowa w niej cerkwi prawosławnej.

Do budowy zabudowań dworskich wybrano teren na prawym brzegu Niemna, około 1,5 km od rzeki. Dziś, bez archeologicznych badań wykopaliskowych nie można stwierdzić czy dwór czerłoński Mikołaja Sapiehy znajdował się w miejscu wcześniejszego czy

¹ АВАК, т. 21, с. 371-373, № 556.

² Ю. А. Якимович, *Зодчество Беларуси XVI-середины XVII в. Справочное пособие*, Минск 1991, с. 348 – 349.

też wzniesiono go na nowym. Jedno jest pewne, jego lokalizacja do lat 40. XX w., pomimo zmian właścicieli nie uległa zmianie. Z pewnością przez około 400 lat istnienia zabudowania dworskie w Czerlonie, były wielokrotnie niszczone, rozbudowane i przebudowane.

Kolejnym właścicielem Czerlony od 1615 roku, w wyniku polubownego podziału ojcowizny z bratem Janem Dominikiem, został Fryderyk Mikołajewicz Sapieha. W źródłach nie znajdujemy informacji by w tym czasie prowadził on na dworze czerłońskim jakiegokolwiek prace budowlane. Dopiero w 1637 r. wraz z żoną Krystyną z Pocięjów przy istniejącej już cerkwi fundują monaster bazyliański.

Po bezpotomnej śmierci Fryderyka Sapiehy (w 1650 r.) dobra czerłońskie przez około 100 lat, w drodze sprzedaży, zakładów czy arendy, często zmieniają właścicieli. Prawdziwy renesans majątku następuje dopiero w latach 40. XVIII w., kiedy to dostaje się on w ręce Michała Antoniego Sapiehy, łowczego Wielkiego Księstwa Litewskiego.

5 V 1685 r. majątność od Piotra Karola Wilczka i jego żony Joanny z Koszubskich, kasztelanów smoleńskich kupuje za 100 tys. zł, Kazimierz Jan Sapieha, wojewoda wileński i hetman wielki WKL³ z żoną Krystyną z Hlebowiczów. Po dwóch latach spisano inwentarz dóbr, który został zatwierdzony 22 IV 1687 r.⁴ Ten niewielki tekst jest jedynym opisem zabudowań czerłońskich w końcu XVII w.

Mówi on iż na dziedziniec wjeżdżało się od strony cerkwi, przez bramę z wielkimi wrotami i *tarciczną fortą*. Po lewej stronie w jednym budynku (z sosnowego drzewa) krytym słomą znajdowały się dwa spichlerze, z gankiem i poddaszem. Idąc dalej – piwnica murowana pokryta też słomą, z dwoma drzwiami na zawiasach, z *zaszczepkami i wewnętrznymi zamkami*. Za nią stała kuźnia z *tarcic robiona z wielkimi wrotami*. Za wrotami kuźni znajdował się browar kryty słomą, z dwoma drzwiami na biegunach. Składał się on z jednej izby i komory. W głębi podwórza stał wielki dom mieszkalny, kryty gontami, główny budynek zabudowań dworskich w Czerlonie. Znajdowało się w nim 11 pomieszczeń: główny pokój z 5 oknami, dwa pokoje z 3 i dwa pokoje z dwoma oknami; izba stołowa, spiżarenka alias garderoba, dwie komórki duże i małe sienie. Część szyb okiennych wprawiono w ołów a pozostałe w drzewo. W domu stało 5 pieców wykonanych z zielonych kafli z murowanymi kominami. Niedaleko od niego znajdował się stary dom kuchenny, kryty gontami. Był to drugi co to wielkości budynek dworski. Składał się on z kuchni, izby kuchennej, dwóch izb dla gości, sieni, spiżarni i komory. Cały dwór był ogrodzony tarcicami. Za ogrodzeniem w stronę cerkwi znajdowały się dwa sady *...mające w sobie rozmaite drzewa owocowe*. Za rowem – gumno wielkie z *osowego drzewa*, podobnie jak i stajnia oraz wozownia, wielki spichlerz,

³ Lietuvos Valstybes Istorijos Archivas, F. 598, ap. 1, b. 571, k. 2-3. (dalej – LVIA).

⁴ LVIA. F. 598, ap. 1, b. 571, k. 6-10v.

piekarnia, sernik, który wykorzystywano jako kurniki i nowa wielka obora. Wszystkie wymienione powyżej budynki były elementami zabudowy folwarku czerłońskiego.

Rozplanowanie i wygląd obiektów dworskich w II połowie XVIII w. opisuje 5 inwentarzy majątności Czerlona zachowanych do dnia dzisiejszego w kopiach. Pierwszy – *Specyfikacya co się znajduje w Pałacu Czerłońskim spisana roku 1744 dnia 10 marca*⁵, wymieniający pałacowe pomieszczenia oraz znajdujące się w nich przedmioty. Drugi – *Podanie nowe z opisaniem Pałacu, officyn, meblów, skarbu z mobilami, sklepówPrzy instalacji na burgrabstwo pana Jakuba Witkowskiego roku 1759. 08. 29*, spisany przez Michała Koncza, poprzedniego administratora Czerlony⁶. Trzeci sporządzony 15 VIII 1761 r. przez komisarza generalnego Krzysztofa Benedykta liber barona Szwarchoffa pułkownika JKMSCI z okazji *przechodzenia we własność hrabiny z Sapiehów Potockiej, wojewodziny bełskiej, na mocy testamentu Michała hr Sapiehy, podkanclerza WKL Opisanie pałacu Czerłońskiego z meblami w nim znajdującemi z officynami, skarbcem, stajniami etc. Etc. Post fata S: pamięci JW JMCSI pana Michała hr Sapiehy podkanclerzego WXL testamentem JW JEJMCSI pani hrabiny z Sapiehów Potockiej wojewodziny Bełskiej legowano*⁷. Czwarty – *Podanie inwentarza w folwarku Czerlona z wszelkimi przynależnościami w niem opisane 24 junia 1785 r. do 1786 r. przez p. Butrynowicza in fundo sporządzone*⁸ spisano 24 VI 1785 r., natomiast piąty, prawie po roku, 23 IV 1786 r. *Inwentarz reversalny od jaśnie Wacpaństwa Franciszka i Amalii z książąt Sapiehów Jelskich podkomorzych Starodubowskich ks. JM Sapieżę kanclerzowi WXL danego jako plenipotent, podpisuje Franciszek Bułgarowski*⁹.

Obszerność informacji znajdujących się w każdym z wymienionych inwentarzy jest różna. Pierwsze dwa (1744 r., 1759 r.) jedynie wymieniają pomieszczenia oraz znajdujące się w nich przedmioty. Inwentarz z 1761 r., poza opisem pałacu i budynków dworskich, podaje także stan gospodarczy folwarku Czerlona. Najwięcej informacji zawierają ostatnie dwa, z 1785 r. i 1786 r. Oprócz opisów budynków, pomieszczeń, przedmiotów, bardzo szczegółowo przedstawione są tam folwarki Czerlona i Ławna. Zawierają one opis zabudowań folwarcznych, bydła, świń, ptactwa domowego, zboża i warzywa. Inwentarze dostarczają również informacji o mieszkańcach wsi Czerlona, Ławna, Nowosiółki, Charcica (ich wiek, skład rodziny, obowiązki, gospodarkę), dewastacjach oraz zniszczeniach budynków i przedmiotów w majątku i pałacu czerłońskim między 1744 a 1786 r.

⁵ Vilniaus Universiteto Bibliotekos, Rankrasciu Skyrius, F4-A1896, (dalej – VUB RS)

⁶ VUB RS, F4-A1439.

⁷ VUB RS, F4-A1908.

⁸ VUB RS, F4-A1912.

⁹ VUB RS, F4-A1913.

Już z inwentarza 1744 r. dowiadujemy się, że pałac w Czerlonie miał pierwotnie 11 pomieszczeń na dwóch poziomach: 8 pokoi na dole i 3 (sala, pokój i kaplica) na górze. Ściany w pokojach po prawej stronie i sala główna były obite karmazynową i adamaszkową materią, a gabinet atlasem w chińskie kwiaty. Pokoje po lewej miały *obicia brukatolowego zielonego*. Na górze wielka sala była obita płótnem wrocławskim, o ścianach kaplicy inwentarz milczy. Wymienione zostały również meble, lustra i lusterka, zegarki, zestawy do kawy i inne drobiazgi do dekoracji pomieszczeń. W głównym korytarzu stał ... *zegar grający z kurantami, jeszcze po jednym zegarze było w obydwu pokojach po prawej stronie. W gabinetach i jednym z prawych pokoiów stały biura angielskiej roboty, razem 5 sztuk*. W pokoju po lewej stronie marmurowy stół, jeszcze jeden ciekawy stół z korzeni brzoźowych był w sali górnej. W 1744 r., w sali na górze bilard, który wcześniej przez 15 lat stał w głównej sali balowej na parterze *Bilard na 6 nogach z listwami w koło we środku suknem zielonym francuskim wybity, przy nim woreczków siatkowych pstrych w które gałki wpadają sześć*. W pałacu znajdowały się także krzesła gdańskie (22 sztuki).

Ściany pokoiów ozdabiały obrazy oraz różne papierowe kopie zwane w inwentarzu *kopersztychami*. *W sieni, za wejściowymi drzwiami z malowaniem różnych ptaków, znajdowały się dwa obrazy z portretem Diany: jeden nowy nad drzwiami pokoju idąc z sieni po prawej stronie, a drugi... starszy na de drzwiami pokoju idąc z sieni po prawej stronie. Tam też znajdowała się latarnia wisząca czyli zyrandol*. Z inwentarza 1759 r. dowiadujemy się że ta ...*latarnia blach czarna w tryanguł*. W pierwszym pokoju, po prawej stronie, nad drzwiami wisiały dwa portrety o bliżej nieokreślonej tematyce. Natomiast w drugim ...*obraz Najświętszej Panny ze złotymi ramami; Portret JWJM dobrodzieja nad drzwiami*¹⁰; *Portret s.p. JWJM Pana koniuszego WXL*¹¹ i *portret s.p. JWJM pana podskarbiego nadwornego i generała artylerji WXL*¹². W gabinecie były: *Portret s.p. JWJM panà feldmarszałka suchemi farbami malowany za szkłem; Portret JWJem pani Łowczynej Wielkiej WXL*¹³ i włoski portret z tajemniczą *nocną sztuką*. W sali głównej wisiało 5 portretów o bliżej nieokreślonej tematyce – trzy na drzwiami i dwa nad kominami. Również trzy nieokreślone w inwentarzu portrety wisiały na drzwiami w pokoju. W gabinecie wisiały *Portret JWJM księdza koadjutora Wileńskiego*¹⁴ i *Portret JWJM dobrodzieja* zaś w pokoju na górze portret Bachusa i 10 papierowych kopii.

¹⁰ Michał Antoni Sapieha – podkanclerz i łowczy WKL.

¹¹ Michał Franciszek Sapieha (1670 – 1700), wuj Michała Antoniego.

¹² Kazimierz Leon Karol Sapieha (1697 – 1738), brat Michała Antoniego.

¹³ Katarzyna z Sapiehów, pierwsza żona Michała Antoniego

¹⁴ Józef Stanisław Sapieha (1708 – 1754), brat Michała Antoniego

Osobnej uwagi wymaga omówienie tego co znajdowało się w kaplicy. Zwłaszcza ...*ottarz Najświętszej Panny, obraz w górze w tymże ottarzu św. Tadeusza, obraz na boku przy ottarzu św. Heronima suchemi farbami malowany za szkłem, obraz na drugim boku przy ottarzu św. Maryi Magdaleny suchemi farbami malowany za szkłem.* Inne obrazy to św. Michała i św. Antoniego (duże) i kilka małych – Najświętszej Panny, św. Michała i św. Katarzyny, *obodwa oprawiane w ramy.* Poza innymi sprzętami kościelnymi w kaplicy przechowywano również kilka muzycznych instrumentów: *Na górze w tejże kaplicy. Kottłów miedzianych z podyszkami i pałkami – 2, Trąb mosiężnych – 2, Wioldamura - 1, Baston – 1, Tromba blaszana wielka – 1.*

Inwentarz z 1744 r. podaje informację o jeszcze jednym budynku mieszkalnym *officyna idąc z pałacu po prawej stronie,* w której były trzy pomieszczenia – dwa pokoje obite szpalerami i pokój stołowy.

Spisany 15 lat później inwentarz z 1759 r. zawiera opis zmian w układzie pomieszczeń pałacu oraz omówienie większej ilości dworskich zabudowań. Pałac stał frontem do dziedzińca, a tyłem do ogrodu, był kryty gontami, a wchodziło się do niego przez *kamienią wystawę.* Jak odnotowuje źródło: *w całym Pałacu drzwi z zawiasami, zamkami, klamkami, też okna wszystkie z okiennicami, ramami ze szkłem zupełne.* W budynku było 18 pomieszczeń. Na dole 15, w tym sień wejściowa i trzy małe sionki. Na górze zachowały się 3 – kaplica, sala i pokój. Większość pokoi obito zielonym adamaszkim z ornamentem kwiatów i prążków, część, głównie po lewej stronie od wejścia pokryto płótnem malowanym w kwiaty i kolumny. W inwentarzu znajduje się również siedem wzmianek o pałacowych kominach. Nowość stanowiły tutaj garnitury mebli trzciniowych sprowadzonych z Królewca.

Zmienił się też wygląd dworskich zabudowań do których prowadziła murowana brama z dwoma skarbcami po obu stronach. Obok powstał budynek z pruskiego muru, w którym pod jednym dachem znajdowały się spiżarnia z górą, stajnia, izba burggrabiego z kuchnią, sieniami i alkierzykiem oraz dwie piwnice. Był jeszcze jeden skarbiec *dla różnych rzeczy domowych,* drewniany trzypiętrowy z kopułą pokryty gontami. Po prawej stronie od pałacu stała oficyna mieszkalna, w której, oprócz sieni było 8 pomieszczeń: dwa pokoje gościnne, dwa pokoje panieńskie i 4 pokoje na stancje.

Do opisu dworu Sapiehów w Czerlonie w XVIII w. wybrano dwa inwentarze z 1761 r. i 1785 r., które uzupełniono informacjami z innych. W owym czasie ceny na żelazo były bardzo wysokie, w związku z tym w spisywanych informacjach szczególną uwagę zwracano na elementy metalowe, odnotowując wszelkie zawiasy, zamki, klucze, zaszczepki, kruczki, a nawet gwoździe. Równie szczegółowo opisywano okna oprawiane głównie w otów, wyliczając ilość znajdujących się w nich szyb i szkła z jakiego je

wykonano (głównie *ordynaryjnego i nalibockiego*). W niniejszym opracowaniu pominięto opisy metalowych okuć drzwi i okien, a także sprzętu ruchomego: stołów i stoliaków, krzeseł i zydlików, łóżek, firanek, itd. Jak wynika z inwentarzy większość zawiasów do drzwi określono mianem *angielskich żelaznych*, a zamków – *francuski mosiężny z kluczem żelaznym lub mosiężnym*.

Dojeżdżając do dworu Czerłońskiego z gościńca grodzieńskiego na lewo od strony Łunny, a na prawo od strony Grodna prowadzi ulica wysadzona z obu stron w dwie linie. Pierwszym obiektem była murowana brama kryta gontami ... z podwójnymi futrowanymi wrotami. We wrotach znajdowała się fortka z zasówkami dwoma, klamką i rączką żelazną. Nad wrotami zwierchu było dwa okrągłe okienek oprawnych w drzewo, z desek była i podłoga. W tej bramie po obu stronach dwa skarbcze też murowane. Prowadziły do nich drzwi futrowane na zawiasach z trzema klamkami. Wchodząc do środka znajdujemy ceglaną posadzkę, z wierchu sklepienie. Każde pomieszczenie miało po dwa okna oprawione w drzewo z żelaznymi kratami. W 1758 r. w lewym skarbcu przechowywano książki z biblioteki Józefa Stanisława Sapiehy¹⁵, biskupa koadiutora wileńskiego, przyrodniego brata Michała Antoniego, właściciela Czerłony. W skarbcu od wjazdu po lewej stronie będącym xięgą w pakach i bez paków rozłożone różnych autorów i języków z biblioteki s.p. JM xdzda Koadjutora Wileńskiego sprowadzone wszystkie pod szemplem imienia tegoż JM xiędza koadjutora oznaczone bez żadnego rejestru in faragine znajdujące się. Na zebranie których na osobny katalog trzeba żeby był kto umyślnie zesłany. Co się zaleca Burgrabie mu aby to panu przypominał. Tymczasem dla ubezpieczenia całości tych ksiąg cały ten skarbiec swoją pieczętką i herbem zapieczętowałem takż klucz zapieczętowany zostawiłem¹⁶.

Pod tą bramą znajdowały się trzy *murowane sklepy* z wejściem po prawej stronie przez murowaną szyję krytą gontami. Wchodziło się do nich przez pojedyncze drzwi. W pierwszych dwóch sklepach było po jednym zakratowanym oknie, w trzecim dwa.

Idąc z bramy po prawej stronie, Ex oppożyto pałacu, znajdował się dom ekonomy (stancya Bugrabiego). Wejście do domu prowadziło przez proste pojedyncze drzwi, nad którymi było okienko w drzewo oprawne. Po wejściu do sieni, po prawej stronie, znajdowała się izba stołowa. W izbie tej odnotowano stół z szufladą malowany na czerwono, cztery stolki i drewnianą szafkę, stojącą w końcu pokoju przy drzwiach. Były dwa podwójne okna w drzewo oprawne z zewnątrz zabezpieczone okiennicami. Podłogę i pułap zrobiono z tarcic, jednak już w 1761 r. potrzebowały one naprawy. W tej izbie były

¹⁵ PSB, t. XXXV/1, z. 144, s. 24 – 27.

¹⁶ VUB RS, F4 – A1439, K.17.

dwa piece, jeden kaflowy biały *na niebiesko pofarbowany z kominkiem kapiastym*, i drugi - do pieczenia chleba. Idąc dalej, w końcu pomieszczenia, po lewej stronie były drugie podwójne drzwi do *alkierzyka* z jednym podwójnym oknem oprawionym w drzewo, z okiennicą. W *alkierzyku* stała szafka *prostej roboty z podwójnymi drzwiczkami*. *Wracając nazad z alkierzyka przez pierwszą opisaną izbę do sionek, po prawej stronie, drzwi do sień dużych. W tej sieni dwa okienka w drzewo oprawnych i pobitych*. Z prawej, drzwi do kuchenki z okrągłym okienkiem oprawionym w drzewo. Po lewej stronie idąc schody na poddasze (*na górę*) prowadzące przez stare drzwi. Na poddaszu jedno podwójne okno. Wracając z góry po prawej stronie drzwi do dwóch drewnianych sklepików. Wychodząc ze sklepu - drzwi wyjściowe w stronę młynów.

Idąc z *tej bramy koło parkanu sztachetowego* po lewej stronie *stajnia muru pruskiego* przy której znajdowała się masztalernia i pokój koniucha, w których były piece z *kominami szafiastymi, dwa okna w koniuszowskiej i jedno w masztalerni z okiennicami podwójnymi. Stołowanie i podłoga w obu tych izbach z tarcic*. W stajni znajdowały się także dwie komórki o charakterze gospodarczym. Do stajni wchodziło się z masztalerni. Znajdowały się w niej: jedno okienko szklane, obok drabin koryta na siano oraz pomost po obu stronach budynku. Wyjść z niej można było drzwiami na pole lub wrotami na dziedziniec dworski.

Z tych wrót wyszedzsy prosto do pałacu idąc w lewo oficyna drewniana, parterowa, do której wchodziło się przez drzwi od strony stajni. Budynek składał się z 6 pokoi, z których jeden był gościny, trzech *alkierzyków* oraz czterech korytarzy – jednego większego i trzech mniejszych. Sufit i posadzkę w trzech mniejszych korytarzach wykonano z tarcic, w większym zaś *suffit i podłoga w czwartej części z tarczyc, a reszta podłogi wybrukowana z kamieni*. We wszystkich innych pokojach sufity i podłogi wykonano z tarcic heblowanych. Oficyny ogrzewane były czterema piecami wykonanymi z *kafli polewy zielonej z szafiastymi kominami*. Każdy piec ogrzewał dwa pomieszczenia. W całym budynku naliczono 9 okien oprawionych w olów. *W teźże oficynie znajdowała się wozownia, do której prowadziły podwójne, na biegunie wrota*.

Na lewo od pałacu, patrząc od bramy wjazdowej, oficyna kuchenna, która składała się z izby kuchennej, *stancy szafarskiej, stancy kuchmistrzowskiej*, samej kuchni, piekarni z komorą, dwóch szpizarni, czterech komórek i dwóch korytarzy. Cztery piece jakie znajdowały się w tym budynku zrobiono z *kafli polewy zielonej z kominkami ceglanyimi wyprowadzonymi na dach*. W kuchni było ognisko w *zrębie drewnianym z kamieni murowane i komin z cegieł i nad dach wywiedziony*. W całym budynku było 8 okien. *W całej tej oficynie stołowanie prócz komory piekarnianej, kuchni i kurytarza jedne-*

go wszędzie drewniane. Posadzka zaś prócz kurytarzów w których z cegły i kamieni, spizarni w której nie ma, też wszędzie drewniana.

Pośrodku pałacowego dziedzińca stał drewniany skarbiec z gankiem, z *brusów robiony stary*. Skarbiec był na trzy piętra z kopułą. Do pierwszego piętra wchodziło się przez drzwi, do innych były tylko schody. W tym skarbcu na pierwszych dwóch piętrach było po dwa okna za kratami, a na trzecim cztery wietrzniki oraz dwanaście małych okienek. Dach nad samym skarbcem kryty gątą, nad kopułą blachami żelaznemi.

Pałac drewniany, z pawilonikami po obu stronach, zorientowany frontem na dziedzińiec, a tyłem do ogrodu, stał w głębi dworu. Jak wynika z opisu był dwukondygnacyjny, pokryty gontami, liczył 27 pomieszczeń: 20 na dole i 7 na górze. Do głównego wejścia wchodziło się przez *wystwę kamienną i podwójne drzwi fasowane na czterech pobielanych żelaznych zawiasach*. W sieniach letarnia z czarnej blachy tryangulowa oprawiona szkłem. Wedle drzwi do sali namalowane *Pogoń i Orzeł*. W tychże sieniach z obu stron schody na drugą kondygnację i dwa okna oprawione w ołów, z okiennicami. Z obu stron sieni znajdowały się schody na drugą kondygnację i dwa okna z szybami oprawionymi w ołów, z okiennicami.

Z sieni po prawej ręce drzwi *dwoiste do pokoju stołowego, a po lewej także do sali reprezentacyjnej*. Z tej sali drzwi do ogrodu, *podwójne od zewnątrz budynku drewniane, a z pokoju do połowy szklane*. W sali reprezentacyjnej były dwa okna zabezpieczone okiennicami i jedno okrągłe nad drzwiami do ogrodu. Z obu stron tejże sali stały dwa duże kominy w kształcie szaf. *Posadzka i sufit zrobione z tarcic w pasach, ostatni był jeszcze malowany w biały, żółty i czerwony kolor*. We wszystkich pokojach pałacowych sufity i posadzki wykonano z tarcic, które były ułożone w pasy, lub wskos.

Ściany w sali galowej *obiciem zielonym adamaszkowym obite, a lamperya z płótna malowana czerwono i żółto*. Wśród mebli na uwagę zasługują – zegar bijący w futerale lakierowanym z pięciu gałkami drewnianymi i zamkiem; Biuro czerwono malowane z osobkami na wierzchu, mające w sobie szufladek kością białą okładanych dwanaście, między którymi znajduje się sześć większych, a sześć mniejszych, pośrodku zaś także szufladka większa z osobkami i wszystkie z zameczkami wewnętrznymi mosiężnymi; Billard na 6 nogach; po dwa krzesła i taboreciki królewieckie trzcina opłatane.

Z sali reprezentacyjnej w lewo idąc prowadziły drzwi *podwójne fasowane do pokoju*. Te drzwi *poifarbowane na żółto i biało*. W tym pokoju było dwa okna z okiennicami *podwójnemi, piec kaflowy o dwóch kondygnacjach i komin kapiasty*. Ściany obito także zielonym adamaszkiem, *lamperyja malowana na różowo, biało i żółto*. Sufit w tymże pokoju w pasach *ośmiu malowano biało żółto i czerwono*. Z mebli stał stolik marmurowy na drewnianych nogach, sześć królewieckich krzeseł *trzcina opłatanych*

z zielonymi adamaszkowymi poduszkami. Dalej za pokojem był gabinet do którego prowadziły podwójne drzwi, *poфарbowane na biało i żółto*. Z niego wychodziły drzwi do ogrodu. W gabinecie były dwa okna zabezpieczone podwójnymi okiennicami oraz kominek wykonany w połowie z prostego marmuru, w połowie z drzewa, malowany na biało i żółto. *Suffit też był farbowany na różowo, żółto i biało, jak i lamperyja*. Ściany obiciem adamaszkowym *prążkowym zielonym obite*. Wisiały na nich dwa portrety: jeden Michała Antoniego Sapiehy, podkanclerzego Wielkiego Księstwa Litewskiego, drugi jego pierwszej żony Katarzyny Ludwiki Sapieżanki.

Wracając z gabinetu, szło się przez pokój a następnie wchodziło przez podwójne drzwi do pokoju paradnego, w którym były jeszcze jedne drzwi *do pokoju alkowego*. I pierwsze i drugie drzwi *farbowano na biało, różowo i żółto*, wisiały nad nimi dwa malowane pejzaże. W pokoju tym były trzy okna z podwójnymi okiennicami, *piec kaflowy nakrapiany w dwóch kondygnacjach sztukaterską robotą*, komin *w pasach dembowych mający w sobie sztuk 1568, woskowana/chyba woskowany sufit tafflowy w pasach biało malowany, mający w sobie sztuk 138*. Ściany obiciem adamaszkowym *zielonym w prążki i kwiaty obite*. W pokoju paradnym między oknami stało lustro, a na ścianach wisiało jeszcze siedem małych lusterek. Znajdował się tam również *zegar francuski bijący, biuro orzechowe z czterema szufladami, cztery stoliki okrągłe, kanapa królewiecka trzciną oplątana z materacem zielonym, adamaszkowym i krzesła także królewieckich cztery, łóżko paradne czerwone*.

Wychodząc z pokoju paradnego przez sionki po prawej stronie garderobka. W obu tych pomieszczeniach ściany obiciem *bombowym granatowym i żółtym i sosnowa posadzka*. Stały tam również trzy różne stoliki. Idąc z sionek, schodami trochę w dół trafiamy do następnego *pokoju alkowego*. Były w nim *dwa okna, kominek kapiasty biały z pasami szafirowymi*. Podwójnymi drzwiami, z dwoma szybami wychodziło się z niego do sionek lewego pawilonu. *W sieniach przed pokojem pawilonowym była posadzka z cegły. Z tych sionek jedne drzwi do ogrodu, drugie do pokoju alias garderoba. W tym pokoju dwa okna, piec biały z pasami szafirowymi i kapiastym kominkiem*. Ściany obito płótnem malowanym w kwiaty. Lewa część pałacu nazywała się *Panieńską*.

Wróciwszy przez sień do sali głównej inwentarz opisuje pomieszczenia po prawej stronie od wejścia. Do pierwszego pokoju wchodziło się przez podwójne drzwi. Były w nim dwa okna, zabezpieczone podwójnymi okiennicami, *piec kaflowy nakrapiany z grymsami o dwóch kondygnacjach sztukaterską robotą i komin kapiasty także z grymsami*. Ściany były *obite płótnem w kwiaty malowanym, lamperyja wkoło pokoju i pieca malowana biało i żółto, a suffit w tymże pokoju biało, żółto i czerwono malowany*. Prowadziły z niego (do gabinetu) drzwi podwójne pomalowane na żółto i biało.

Z samego gabinetu drzwi do ogrodu, półszklane. Na czerwono i biało był pofarbowany suffit, a lamperya – różowo, żółto i biało. Dalej z gabinetu przez drzwi podwójne żółto i biało malowane wchodziło się do garderoby, w której stałe dwie szafy.

Znów przez sionkę były drzwi do pokoju prawego pawilonu. Jak podają inwentarze, w tej części pałacu, wszystkie drzwi do pomieszczeń były pomalowane na czerwono, żółto i biało. W tym pokoju dwa okna, piec biały z polewaniami kaflami, ściany obiciem płótnianym lakierowanym, a suffit tynkowany wapnem. Inne drzwi z sionek przed pokojem prowadziły na dziedziniec. Pokój ten należał do kamerdynera. Z sionek wchodziło się do kredensu, w którym było dwa okna, komin szafisty i tynkowany suffit. Ściany obicia pół attaskowe z lisztwami żółtymi obite. Z kredensu inwentarze prowadzą nas do sali stołowej, połączonej przez podwójne drzwi z bokowym pokojem, i czterema oknami zabezpieczonymi okiennicami podwójnymi. Piec w sali kaflowy nie krapiany grymsami sztukaterskiej roboty, a komin kapiasty też z grymsami. Ściany obiciem płóciennym kwiatami drobnymi niebieskimi drukowane w koło catej sali obite, lamperya w koło sali żółto i biało malowana oraz suffit – biało, żółto i czerwono malowany. W jednej ze ścian była duża szafa z dwoma drzwiczkami. W stołowej wyliczone 11 stołów składanych, 18 krzesel gdańskich w kwiaty żółte wybijanych i 10 lusterek blaszanych pobielanych.

Na górę prowadziło dwoje schodów z sieni wejściowych. Od strony dziedzińca mieściła się kaplica, do której wchodziło się przez podwójne drzwi. W tej kaplicy okien trzy. Oltarz pod wezwaniem Najświętszej Panny Marii stolarskiej roboty biało malowany z grymsami złotymi bez obrazów z rzeźbą. Naprzeciw oltarza chór malowany także stolarskiej roboty ze schodami takiemiż. Na przeciwko kaplicy przez sionki sala od strony ogrodu. Do niej drzwi w pół szklane podwójne malowane na niebiesko, jak i lamperya. Sala miała trzy okna, sufit i posadzkę z tarcic sosnowych. Znajdowała się w niej tajemnicza dla nas Trumadam Gra suknem zielonym wybity z nogami, kapą do niego skurzaną i gałek spiżowych do gry dwadzieście trzy. Wyszedszy z sali po prawej i lewej ręce identyczne pokoje alias garderobki obite deskami. Do obu wchodziło się przez dwoiste drzwi, nad którymi było jedno okno oraz po dwa okna kwadratowych w dachu. W pokoju po prawej stronie jeszcze jedno okno w bokowej fasadzie. W każdym z tych pokoi dwoje drzwi do schowania pobocznego i drzwi dwoiste do gabinetów. W gabinetach po trzy okna w ścianach, po jednym w dachu. Z tych garderobek poddasze z wietrznikami, z tych w jednym szklane znajduje się.

Po lewej stronie pałacu, od strony ogrodu, była galeria, pod którą znajdowały się trzy murowane sklepy. Przy tymże pałacu od ogrodu cztery rury blaszane dla ścieków wody. Na dach wyprowadzone siedem kominów, trzy nad głównym budynkiem oraz cztery

nad pawilonami. Wkoło pałacu i officyn parkan różnorodny od bramy do stajen sztachetowy czerwono i biało malowany, zaś od stajen do officyn z dylów piłowanych też czerwono malowanych. W parkanie dwoje dwoistych wrót. Jedne od ogrodu, a drugie do masztarni idąc. Wkoło parkanu są drzewa sadzone dobrze wrosłe.

Od strony Niemna wokół pałacu i oficyny był ogród, nazwany w inwentarzach *włoskim*. W tym ogrodzie znajduje się stancja dla ogrodnika pod jednym dachem z oranżerią. Okien w stancji ogrodnika cztery oraz w oranżerii siedem dużych w drzewo oprawnych i zabezpieczonych okiennicami. Piec w stancji krzyżowy z kafli białych, zaś w komorze obmurowany ceglami, a w oranżernii z kafli częścią białych, częścią zielonych stawiony. Dach kryty gontami. Inwentarz 1785 r. opisuje tragiczny stan zachowania tych budynków. *Cały ten budynek dachem z gontów kryty, który wespół z budynkiem tak są popsute iż ani do mieszkania, ani do drzewek utrzymywania są zdadne. Za stancją ogrodnika znajdowała się studnia. Cały ten ogród oparkowany w różne sposoby: od pola sztachetami piłowanemi, od folwarku i jeziora parkanem z prętów plecionych, od młynów deskami. W ogrodzie rosły głównie drzewa owocowe – jabłonie, grusze, śliwy, wiśnie, w oranżerii zaś drzewa zamorskie: pomarańczy i cytryn sztuk okulizowanych szesnaście, pomarańczy i cytryn prostych sztuk piędziesiąt. Fig starych rodzajnych sztuk dwadzieścia sześć, fig młodych sztuk dwadzieścia cztery. Drzewa bobkowego sztuk piętnaście, drzewa koralowego sztuk piętnaście, a nesteryi starej i młodej sztuk dwanaście. Grzuminy sztuk siedem, granatu jedna, rozmarynu sztuk osiem, winogradów linii dwie. W teże oranżeryi znajdują się kwiaty różne lewkonie sztuk piętnaście, fiołków sztuk szesnaście, żółtych goździków olenderskich sztuk dziewiętnaście, ranunklij sztuk cztery.*

Kolejne zmiany w dworze czerłońskim związane są z jego nowymi właścicielami – rodziną księcia Franciszka Druckiego-Lubeckiego. Jego syn Franciszek Ksawery, osiadłszy na stałe w Czerlonie, w pierwszej połowie XIX w. odremontował i dobudował tam duży drewniany dom mieszkalny, który stał się siedzibą jego rodziny na okres ponad stu lat. Dwór ów był budowlą założoną na planie szerokiego i wydłużonego prostokąta, krytą wyjątkowo wysokim, czterospadowym dachem gontowym, znacznie wyższym niż część mieszkalna domu. Ten wysoki dach był wynikiem przebudowania drugiego piętra pałacu sapieżańskiego. Od strony zajazdu posiadał trzy akcenty. Środkowy tworzył wejściowy ganek o czterech cienkich drewnianych filarach. Jako akcenty boczne występowały alkierze, z niskimi czterospadowymi dachami. Z tyłu domu znajdował się obszerny taras. Wewnątrz miały być ogromne piece kaflowe, *schowane jakby* w szafach. Jeden z pokoi na górze służył jako kaplica dla domowników. Druga kaplica

znajdowała się w parku. Poza tym w ogrodzie stały dwie wieże widokowe, z których można było oglądać okolicę¹⁷.

O zachowaniu starego układu majątku Czerlona przez Druckich-Lubeckich świadczy szereg dokumentów z XIX w. Inwentarz z 25 V 1845 r. poza drewnianym domem mieszkalnym wymienia: 2 drewniane budynki gospodarcze i 1 dla ogrodnika, drewnianą stajnię i oborę, 2 mniejsze chlewy dla bydła i świnii, 1 drewniane gumno i 1 drewniany magazyn chlebowy, 2 drewniane spichlerze, 2 drewniane lodówki, 2 drewniane gorzelnie (browary), murowany skarbiec i drewnianą suszarnię. Zespół dworu w Czerlonie zajmował przestrzeń równą 9 morgom 2 prentom, w systemie miar imperium rosyjskiego czyli 5 dziesięcin 2116 sążni i 28 funtów. Majątek Czerlona położony był 35 wiorst od miasta Grodno, 11 wiorst od miasteczka Skidel i 3 wiorsty od miasteczka Łunna, na prawym brzegu rzeki Niemen¹⁸.

W ciągu następnych 50 lat majątek powiększył się do 9 dziesięcin 2227,75 kw. sążni, a większość budynków została przebudowana lub zbudowana na nowo (głównie murowane). Cały majątek został ubezpieczony w Warszawskim Towarzystwie Ubezpieczeniowym na sumę 58 100 rubli. *Постройки в имении следующие – в имении Черлена – каменнодеревянный господский дом крытый гонтом, каменный флигель крытый черепицею, два деревянных дома, восемь каменных домов, каменный винокуренный завод, каменный хлебный сарай, такой же скотный сарай, конюшня, каменный подвал для спирта, каменная молочная. Все помещения крытые черепицею*¹⁹.

Szczegółową charakterystykę zabudowań dworu w Czerlonie na początku XX w. daje opis wykonany w dniach 27.06.1913 – 6.07.1913 r. w związku ze śmiercią Władysława Aleksandrowicza Druckiego-Lubeckiego oraz ustaleniem opieki nad jego nieletnimi dziećmi. Omawia on elementy zabudowy, materiały budowlane z których je wykonano, koszty budowy, ale najważniejsze, podaje wymiary każdego budynku²⁰. Dwór Czerlona razem z sąsiednią winokurnią zajmował przestrzeń 26 dziesięcin, a w jego skład wchodziły następujące budynki. Dom mieszkalny – drewniany, obłożony cegłą, kryty gontem o długości 42,67 m, szerokości 27 m i wys.

¹⁷ R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, t. 3, *Województwo trockie, Księstwo Żmudzkie, Inflanty Polskie, Księstwo Kurlandzkie*, Wrocław, Warszawa, Kraków 1992, s. 38–39.

¹⁸ НГАБ ў Гродна, ф. 96, ап.1, ад. зах.1233, к.48-52v. Инвентарное описание имения Черлена действительного тайного советника разных орденов кавалера Ксаверия Францовича князя Друцкого-Любецкого. Составлен 25 мая 1845 г.

¹⁹ НГАБ ў Гродна, ф. 27, оп. 1, д. 399. Об открытии соло-вексельного кредита землеладельцу Друцкому-Любецкому Владиславу Александровичу под залог им.Черлена, 4.12.1910 – 27.11.1913.

²⁰ У крыніцы памеры будынкаў пададзены ў расейскай метралагічнай сістэме – аршынах. На пачатак XX ст. тагачасны аршын быў роўны сучасным 71,12 см. Мы падаем памеры будынкаў ў пераводзе на сучасную метралагічную сістэму.

6,26 m. Przy nim znajdowała się galeria o długości 25,60 m, szerokości 5 m wysokości 3,5 m, a także kuchnia 16,35 m x 3,5 m i wysokości 4,26 m. Podkreśla się, iż dom był *starej pobudowy*. Było w nim 20 pokoi oraz kaplica domowa, koszt jego budowy wyniósł 5000 rubli.

Dwie ceglane, kryte gontem stajnie miały następujące wymiary: 20 m x 15 m i wysokość 4,26 m – większa oraz 39 m x 11 m i wysokość 4,26 m – mniejsza. Drewniany, kryty gontem dom ogrodnika miał długość 15,64 m, szerokość 8,5 m i wysokość 2,1 m. Natomiast zbudowany z cegły, kryty dachówką dom dla służby o wymiarach 22,75 m x 15 m wysokość 4,26 m.

Niedaleko głównego pałacu znajdowało się szereg budynków, w tym kuchnia z cegły, kryta dachówką o długości 15 m, szerokości 8,5 m i wysokości 2,1 m. Dwa budynki drewniane: dom i oficyna – obłożone cegłą i kryte gontem. Dom 30,5 m x 15 m miał wysokość 2,84 m, zaś oficyna 32 m x 15,64 m - wysokość 2,84 m. Obok nich znajdowała się *majstrownia murowana* z cegły kryta dachówką, najprawdopodobniej służąca do naprawy środków transportu i ryszunku koni o długości 30,5 m, szerokości 12 m i wysokości 3,55 m. Czeladnicy mieszkali w 6 drewnianych chatkach na terenie majątku. Każda z nich miała długość 17,70 m, szerokość 10,7 m i wysokość 2,84 m. Osobny dom miał pastuch. Był to budynek z cegły kryty dachówką o wymiarach 9,2 m x 7 m i wysokości 2,1 m.

Zespół budynków gospodarczych był bardzo rozbudowany. Znajdowała się w nim ptaszarnia z cegły kryta dachówką (11,5 m x 6,4 m, 2,8 m wysokości) i murowany, kryty dachówką chlew o długości 23,46 m, szerokości 9,24 m i wysokości 2,84 m. Drewniana wędzarnia na planie kwadratu o boku 4,26 m i wysokości 2,84 m. Podobnie jak wykonana z cegły lodówka o długości 13,5 m, szerokości 8,5 m i wysokości 2,84 m oraz *drzewiarnia* o wymiarach 9,24 m x 2,84 m i wysokości 2,13 m. Pomieszczenie do rozlewania mleka również z cegły i dachem z dachówki długości 15 m, szerokości 8,5 m, wysokości 3,55 m. Prostokątna obora z cegły i kamienia polnego kryta dachówką 77 m x 12 m i wysokości 3,55 m. Dwie stajnie murowane z cegły i kamienia, kryte dachówką: większa – 78,2 m x 12,80 m i wysokości 2,84 m oraz mniejsza – 28 m x 6,40 m, wysokości 1,84 m.

W gospodarczej części dworu czerłońskiego znajdowały się dwa budynki z cegły, kryte dachówką służące do przechowywania narzędzi pracy i urządzeń rolnych: mniejszy o wymiarach 20 m x 8,5 m i wysokości 4,26 m, drugi dwa razy większy – długości 43,4 m, szerokości 5 m i wysokości 2,84 m. Do przechowywania zboża i innych produktów rolnych przeznaczone były 4 murowane magazyny. Dwa o wymiarach: 20 m x 8,5 m, wysokości 4,26 m i 26,3 x 16,3 m i wysokości 2,84 m

oraz dwa *chlebne* – jeden wielki długości 78 m, szerokości 17,70 m, wysokości 3,55 m i drugi mniejszy – 29 m x 15 m, wysokości – 4,26 m.

W majątku znajdowały się także cegielnia i gorzelnia. Cegielnia była zespołem budynków w skład którego wchodziły: ceglany, kryty dachówką dom majstra 12 m x 8,5 m, 2,1 m wysokości; drewniana chata pracowników o długości 7,8 m, szerokości 5 m i wysokości 2,1 m oraz 2 nowe drewniane budynki – jeden wielki kryty słomą 44,80 m x 13,5 m (wys. 1,4 m); drugi mniejszy 8,5 m x 5 m (wys. 1,4 m) kryty dachówką. Znajdowały się tam również dwa podcienie o murowanych ścianach – jeden do *mechanizmów* kryty gontem długości 11,5 m, szerokości 9,24 m, wysokości 2,1 m; drugi kryty dachówką 37 m x 11 m (wys. 1,4 m). Piec do wypalenia cegły stał w pomieszczeniu o długości 9,24 m, szerokości 10,68 m i wysokości 2,1 m.

Gorzelnia była murowanym z cegły budynkiem krytym dachówką o długości 22 m, szerokości 15 m i wysokości 1,4 m. Przy niej znajdował się sklep z cegły kryty blachą (do przechowywania spirytusu) o wymiarach 22 m x 12 m i wys. 6,4 m, dwie cysterny i murowany kryty dachówką budynek 13,5 m x 7,1 m, wysokości 2,1 m. Na terenie dworu czerłońskiego mieścił się również budynek wodociągu z warsztatem o długości 12 m, szerokości 9,24 m i wysokości 2,1 m i wiatrak z *jednym kamieniem i nowym wyposażeniem*.

Cała przestrzeń, którą zajmował majątek Czerlona była otoczona ogrodzeniem z cegły z dwoma bramami wjazdowymi w których znajdowały się pomieszczenia mieszkalne dla wartowników. W opisie nieruchomości nie uwzględniono spisu rzeczy ruchomych. Całkowita wartość majątku (nieruchomości, rzeczy ruchome i dochody roczne) wynosiła 164 466 rubli²¹.

W opisanym powyżej stanie majątek Czerlona istniał do lata 1944 r. Wycofujące się wojska niemieckie zburzyły pałac oraz szereg budynków mieszkalnych i gospodarczych. Do dnia dzisiejszego z założenia pozostały jedynie murowane obory i chlewy oraz fragmenty parku.

²¹ НГАБ у Гродна, ф. 94, Гродненская дворянская опека, Оп. 1, д. 48, к. 60 – 62v, Дело об установлении опеки над имуществом и малолетними детьми кн. Владислава Александровича Друцкого-Любецкого, 10.04.1913 – 5.06.1915.

CZERLONA – SAPIEŻAŃSKA WŁOŚĆ NAD NIEMNEM

Czerlona jest jedną z pierwszych siedzib rodu Sapiehów na obszarach współczesnej zachodniej Białorusi która niestety jak do tej pory nie doczekała się szczegółowego opracowania naukowego. Dotyczy to zarówno właścicieli Czerlony, losów założenia jak też jego analizy architektonicznej. Informacje o właścicielach, w szczególności Sapiehach, zawiera aktualna do dnia dzisiejszego publikacja *Sapiehowie. Materiały historyczno-geneologiczne i majątkowe*¹. Uzupełniają je materiały o charakterze popularno-naukowym zamieszczone w *Polskim słowniku biograficznym* oraz w informacyjnym wydaniu *Dom Sapieżyński*², którego publikację zainicjował jeden z ostatnich przedstawicieli rodu – Eustachy Sapieha z Nairobi (Kenia).

Wspomnieć należy również o krótkim tekście Romana Aftanazego zamieszczonym w fundamentalnej monografii *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, która opisuje parkowo-pałacowy zespół Czerlona z połowy XIX wieku³, oraz artykule o charakterze encyklopedycznym autorstwa białoruskiego badacza Jurija Jakimowicza, w którym to dokonana została próba rekonstrukcji (na podstawie dokumentu z 1557 r.) ówczesnego zewnętrznego wyglądu dworu⁴.

Historia Czerlony początkowo związana była z wielkksiążęcym dworem Dubno. Już 23 VII 1483 roku Kazimierz Jagiellończyk przekazał wojewodzie wileńskiemu Olegowi Sudzimontowiczowi⁵ w *wieczne posiadanie jeziora w Wołpeńskim funduszu*, w pobliżu dworu Dubno. W 1505 r. Aleksander Jagiellończyk nadał Dubno księciu Konstantemu Fiodorowiczowi Kroszyńskiemu. Po śmierci Aleksandra, książę Konstanty Kroszyński 8 XII 1506 r. zwrócił się do króla Zygmunta I Starego z prośbą o potwierdzenie nadań dokonanych przez poprzedniego monarchę: *Bił nam czołem skarbnik smoleński książę*

¹ *Sapiehowie. Materiały historyczno-geneologiczne i majątkowe*, t. I – III, Petersburg 1890 – 1892 (dalej – Sapiehowie).
² *Dom Sapieżyński*, Warszawa 1995.

³ R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, t. 3, *Województwo trockie, Księstwo Żmudzkie, Inflanty Polskie, Księstwo Kurlandzkie*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1992, s. 38 – 39.

⁴ Ю. А. Якимович, *Зодчество Беларуси XVI - середины XVII в. Справочное пособие*, Минск: Наука і тэхніка, 1991, с. 349.

⁵ Lietuvos Metrika, Knyga Nr 1 (1380-1584) Užrašymų knyga I/Книга записей I, Vilnius 1998, с. 4, № 314.

Konstantyn Fiodorowicz Kroszyński położył przed nami list brata naszego świętej pamięci Aleksandra, króla i wielkiego księcia, na to aby jego miłość brat nasz dał mu dwór grodzieńskiego powiatu o imieniu Dubno, przeciw imieniu jego ojcowizn i wysługi jego, co on wysłużył u jego miłości, który z imienia ojcowizny i też wysługi jego nieprzyjaciel nasz wielki książę moskiewski zabrał i posiadał. A które posiadłości jego zostały z Bogiem koło Smoleńska, jeno te posiadłości od nieprzyjaciela są na korzeń skazone. I nie miał na czym z żoną i z dziećmi swoimi pożywić się, i jego miłość brat nasz, widząc to, ten dwór Dubno jemu dał ze wszystkimi ludźmi tego dworu podróżnymi i zamieszkałymi, i z koniuchami, i z rybakami i ze wszystkimi ich ziemiami pasznymi i bartnymi, i z łąkowymi, i z jeziorami i daninami groszowymi i miodowymi, i z bobrami, i też z czeladzią niewolną tego dworu, i z końmi, i ze zwierzętami, i ze wszystkim tym, jak ten dwór Dubno od zamku Grodzieńskiego otrzymał, i dał jego miłość ten dwór jemu dotąd, póki ojcowizny jego od nieprzyjaciela nie oczyścim⁶.

Zygmunt I Stary potwierdza Kroszyńskiemu nadanie dworu Dubno do czasu ...*póki da Bóg, posiadłości, ojcowiznę i wysługi jego z rąk nieprzyjacielskich odejmiem⁷.*

Potwierdzenia powtarzają się jeszcze 31 X 1509 r., 5 XII 1512 r. i 30 V 1531 r. Po śmierci Konstantego Kroszyńskiego, Zygmunt przyznaje i potwierdza te dobra jego żonie Hannie, która zapisała je po swojej śmierci na korzyść królowej Bony⁸. W latach 1503-1513 Kroszyńska poszerza swoje włości dubieńskie w kierunku północno - zachodnim, w stronę rzek Łunna i Świsłocz, kosztem sąsiednich pustek i gruntów wiejskich. Na nowych włościach zakłada jeszcze jeden dwór, który otrzymuje nazwę Łunna alias Łunna-Czerlona. I zapewne w tym właśnie czasie powstają tam pierwsze drewniane zabudowania.

W 1513 roku księżę Konstanty Kroszyński żonaty z Hanną, córką Iwana Koszki, wydaje swoją córkę, również Hannę, za dworzanina ziemskiego Janusza Sapiechę. Ósmego lipca tegoż roku zapisuje jej i zięciowi nowobudowany na pustkowiach dubieńskich dwór Łunna-Czerlona, którego granice obejmują obydwie brzegi Niemna. *Ja, książę Konstantyn Fiodorowicz Kroszyński, rozmówiwszy się z żoną swoją Hanną i z Bożej łaski daliśmy córkę naszą Hannę, za pana Janusza Bogdanowicza Sapieżyca. [...] I pan nasz sławnej pamięci Aleksander, król jego mość, przepadek tych naszych włości pożałował dał mnie i mojej żonie, i dzieciom moim dwór swój w Grodzieńskim powiecie o imieniu Dubno [...] I władca nasz miłościwy, król jego mość Zygmunt, i swoimi listami także to włości potwierdził mnie i mojej żonie, i dzieciom naszym, i na co jest sprawiony dwór na rzece Łunnie, i na pustkowiach, i na zaludnionych ziemiach tego dworu Dubieńskiego, a w których ludzi co ich ziemię pod ten dwór wzięto, a tym wszystkim*

⁶ Lietuvos Metrika, Knyga Nr 6 (1494-1506) Užrašymų knyga 6/Книга записай 6, Vilnius 2007, c. 299 – 300, № 510.

⁷ Lietuvos Metrika, Knyga Nr 8 (1499-1514) Užrašymų knyga 8/Книга записай 8, Vilnius 1995, c. 168, № 164.

⁸ Lietuvos Metrika, Knyga Nr 1 (1380-1584) Užrašymų knyga 1/Книга записай 1, Vilnius 1998, c. 79, № 351.

ludziom za to zniesienie ustąpiono. A do tego dworu dalej należy ludzi sześćdziesiąt sług około dworu Łunna i za Niemnem, i na Czerlonie ... – i wszystkimi tymi ludźmi z bracią ich. [...]. A do tego daliśmy pustkowie, przy dworze Łunna i za Niemnem i na Czerlonie... I temu dali żeśmy dwa stawiki na rzece na Łunnie a przeprawę Karpow na Niemnie, i przewoźników o imieniu Iwanca i Bigdanca Karpowiczów, i pola z sianem dworskim, i łąg, i Chmielnik, co od pana horodniczego dworu ot Ławnoje, i obydwa brzegi Czerłońskie i gumna na tej że potaci Czerłońskiej, i jezioro wychodzące z Niemna, i ziemie, na którym siano zdawna zbierali o imieniu Burnosowskaja, Rowec, Bezowszczyzna Czerleńska, na drugiej stronie Niemna Wołczegreb, a naprzeciw Szirnewych grunt Klepaczowskaja....

I ja książkę Konstantyn, i z żoną moją Hanną, dajemy znać każdemu, komu będzie potrzeba tego wiedzenia, co żeśmy ten dwór na Łunnie i tych ludzi sześćdziesiąt służby ze wszystkim tym, co w całym naszym liście powyżej wypisano, dali żeśmy zięciowi naszemu panu Januchnie Bokgdanowiczu Sapieszce i żonie jego, córce naszej Hannie, i dzieciom, i następcom ich, do tych czasów puki cała ojcowizna nasza od nieprzyjaciela moskiewskiego oczyszczona będzie. [...] Prze to po naszym żywocie zięć nasz Januchna i córka nasza Hanna, i dzieci, i spadkobiercy ich, ten dwór na Łunnie i ludzie, i czeladź, i ziemie, i wszystko to, co w naszym liście wyżej opisano, mają dzierżyć wiecznie i niepodzielnie od wszystkich do oczyszczenia ojcowizny naszych według tego naszego listu.⁹

Rodzice pozostawili sobie prawo do życia wspólnie z zięciem i córką oraz władania podarowanym dla nich dworem Łunna-Czerlona. Zabronili także pozostałym córkom, przyszłym zięciom i ich spadkobiercom teraz oraz w przyszłości rościć sobie pretensje do określonego majątku. Wspomniany zapis Januszowi Sapieszce, jego żonie i ich dzieciom, potwierdził 3 lutego 1515 r. Zygmunt I Stary, z zastrzeżeniem: *do czasu oczyszczenia od nieprzyjaciela dziedzicznych włości książąt Kroszyńskich na Smoleńszczyźnie*¹⁰. Tym sposobem miejscowość Czerlona, jako część dworu Łunna znalazła się we władaniu Sapiechów.

Janusz (Januchna) Sapieha pochodził z czerejskiej gałęzi rodu. Był drugim synem Bohdana i księżny Fiodory Babicz-Druckiej-Sokolińskiej. Jego ojciec Bohdan Siemionowicz (zmarły po 1512 r.) uważany jest za protoplastę czerejskiej gałęzi rodu. Był on pisarzem gospodarskim, okolniczym smoleńskim, namiestnikiem mińskim, lubeckim

⁹ Lietuvos Metrika, Knyga Nr 25 (1387-1546) Užrašymų knyga 25/Книга записей 25, Vilnius 1998, c. 141-143, № 81. Pod nr 190 (c. 246-248) zamieszczono dokładną kopię dokumentu. W Krakowie, w Archiwum Państwowym, w Archiwum Młynarskich Chodkiewiczów znajduje się kopia odręczna z XVIII w. (pisana literami łacińskimi), zapis kniazia Konstantyna Kroszyńskiego dla swojego zięcia Janusza Sapiehy (AMCh, sygn. 969, s. 21-24).

¹⁰ Sapiehowie. *Materiały historyczno-genealogiczne i majątkowe*, Petersburg, 1890, t. I, s. 34 (dalej – Sapiehowie)

i wysokodworskim¹¹. Na posiadaną fortunę Bohdana Sapiehy miało wpływ piastowane stanowisko oraz małżeństwo z księżną Fiodorą Babicz Sokolińską, która po matce była spokrewniona z Olgierdowiczami.

Nie bez znaczenia były również koligacje rodzinne księżnej. Jej ciotka Maria Sokolińska była siostrzenicą smoleńskiego władcy Misaila, który fundował klasztor Świętej Trójcy nad jeziorem Gaławlia koło Czerei, na Witebszczyźnie. W 1475 r. władca Misail zapisał opiekę nad klasztorem i fundusze na rzecz swej siostrzenicy, jej zięcia z żoną i ich potomków. Bohdan Sapieha z Fiodorą Drucką Sokolińską mieli trzech synów – Iwana, Janusza i Fiodora oraz dwie córki, Bohdanę i Hannę.

Na karierze Bohdana mocno odbiła się działalność jego rodzonego brata Iwaszki (Iwana) Siemionowicza Sapiehy¹². Był on kanclerzem królowej Heleny Iwanowny, żony Aleksandra Jagiellończyka, marszałkiem hospodarskim, wojewodą witebskim i podlaskim. Od niego wywodzi się kodeńska gałąź rodu Sapiehów.

Janusz Bohdanowicz Sapieha (od 1515 dworzanin gospodarski) w odróżnieniu od swego brata Iwana Bohdanowicza¹³, wojewody witebskiego i podlaskiego, nie osiągnął znaczącej kariery politycznej i państwowej. Jednakże źródła z tego okresu podają, iż drogą – wymiany, kupna, darowizn – wyraźnie rozszerzył swoje włości znajdujące się na Witebszczyźnie, w Trokach oraz na obszarze powiatów grodzieńskiego i mareckiego¹⁴. O zamożności Janusza Sapiehy świadczyć może m. in. ilość koni, jakie wystawił wraz ze swą teściową podczas popisu Wielkiego Księstwa Litewskiego w 1528 r.: *Pan Janusz Sapieha ze swą teściową księżną Kroszyńską mają stawić z włości Dubieńskich 26 koni oraz jeszcze 3 konie z powiatu mareckiego*¹⁵.

29 maja 1523 r. Zygmunt I Stary potwierdza Januszowi raz jeszcze otrzymanie w posagu za żonę dworu na pustkowiach dubieńskich, na rzece Łunna, wraz z 60 osobami służby, przeprawą na Niemnie koło Karpowiczów, dwoma stawikami na rzece Łunna i ziemiami w Czerlonie. Powodem nowego potwierdzenia było zniszczenie poprzedniego dokumentu: ... *ино тотъ листь нашъ в него стонуль и велми ся сказилъ*¹⁶.

Zapewne około 1530 r. Janusz Sapieha umiera, gdyż już 30 maja 1531 r. jego teściowa Hanna Kroszyńska, wdowa po skarbniku smoleńskim, władająca majątkiem Dubno skarżyła się, iż po śmierci obydwu swoich zięciów (Kopcia i Sapiehy) doznawała wielkich

¹¹ Polski Słownik Biograficzny, t. XXIV, s. 591 – 593 (dalej – PSB).

¹² PSB, t. XXXIV, s. 613 – 618.

¹³ PSB, t. XXXIV, s. 618 – 621.

¹⁴ Sapiehowie, I, s. 34-37; Lietuvos Metrika, Knyga Nr. 12 (1522-1529), Užrašymų knyga 12/Книга записаў 12, Vilnius 2001, c. 503 – 505, № 658.

¹⁵ Лерапіс войска Вялікага княства Літоўскага 1528 года. Метрыка Вялікага княства Літоўскага, Кн. 523, Книга публічных спраў 1, Мінск 2003, с. 52, 92.

¹⁶ Lietuvos Metrika, Knyga Nr 12 (1522 – 1529) Užrašymų knyga 12/Книга записаў 12, Vilnius 2001, c. 225 – 226, № 191; Lietuvos Metrika, Knyga Nr 25 (1387 – 1546) Užrašymų knyga 25/Книга записаў 25, Vilnius 1998, c. 143 – 144, № 82.

krzywd ze strony swych sąsiadów: Pawła, biskupa łuckiego i brzeskiego, dziedzica Wołpy oraz od Mikołaja Jurewicza Pacewicza, podkomorzego i łowczego, władcy kamienieckiego. Z tego powodu oddała siebie oraz swoje włości pod opiekę królewską, zapisując Dubno po swojej śmierci na rzecz królowej Bony. Inne majątki, odziedziczone po zmarłych wcześniej zięciach – Kopciu Wasylewiczu, marszałku i pisarzu, panu mielnickim, pierwolskim i darsuniszczkim; Michale Michajłowiczu Haleckim panu owruckim oraz Januszu Bohdanowiczu Sapieszce – zostały we władaniu następców zmarłych zięciów¹⁷. Dziećmi Janusza Sapiehy, narodzonymi ze związku z Hanną Kroszyńską byli synowie Hleb, Dymitr, Szczepan i Michał oraz dwie córki Tatiana, wydana za mąż za Żdana Słowika i Nastazja zamężna z Hawryłem Tyszkiewiczem.

W 1532 r. synowie zmarłego Janusza Bohdanowicza Sapiehy – Hleb, Dymitr, Szczepan i Michał otrzymali list sądowy na skargę jaką złożyli w sprawie bezprawnego założenia, przez królową Bonę, miasteczka w pobliżu ich dziedzicznego majątku Łunna. W celu jej rozpatrzenia powołano komisję w skład której weszli: Maciej Wojciechowicz Kłoczko pan wołkowycki i mierecki, książę Siemion Bohdanowicz Odyńcewicz oraz dworzanin hospodarski Wasyl Tryzna. Określiła ona stałe granice dziedzicznego majątku Sapiehów Łunna¹⁸. 15 października 1533 r. rozpatrywana była skarga koniucha Oleszki i jego syna Andrzeja na synów Janusza Sapiehy, którzy *trzymają go bez gospodarskiej daniny*, a syn jego *u młodego króla służąc jest masztalerzem w stajni*. Hleb, najstarszy z braci dowodził, że król Aleksander, za wierną służbę zmarłego księcia Konstantyna Kroszyńskiego, który w wyniku wojny utracił swoje dobra na smoleńszczyźnie, nadał mu dwór Dubno w powiecie grodzieńskim. W tym czasie Oleszka był *pociągowym* we włościach dubieńskich, a nie koniuszym. Książę Kroszyński dał w posagu swojej córce dwór *nad rzeką Łunna wraz z ludźmi z dubieńskich włości*, w tym również i Pleszkę. W dowód tego przedstawił list księcia Kroszyńskiego z potwierdzeniem nadania przez wielkiego księcia litewskiego. Aby ostatecznie i polubownie załatwić sprawę Wielki Książę Litewski zaproponował, by bracia Sapiehowie według woli gospodarczej wzięli sobie jednego masztalera za stajni królewskiej. A ze swej strony *...sami też po swej dobrej woli to uczynili, i do tego syna, którego ojciec na imię ma Oleszka, puścić mają. Sam Oleszka, będąc po prawdzie człowiekiem Sapiehów nie miał prawa im w żaden sposób szkodzić, a w ciągu roku powinien wyzwolić swoją ziemię. W tej że ziemi, na której za nimi siedział, przez to nie mając się niczym ustępować i niczego nie mieli, niżli one dzieci tego dworzanina jego mości nieboszczyka Janusza Bohdanowicza Sapiehy, według listów*

¹⁷ Lietuvos Metrika, Knyga Nr 25 (1387-1546) Užrašymų knyga 25/Книга записей 25, Vilnius 1998, c. 249 – 251, № 192.

¹⁸ Sapiehowie, I, s. 92 – 93.

*i sprawiedliwości swojej, i terazniejszego wyroku jego mości, mają te ziemie swoje używać i w spokojnym własnym żywocie*¹⁹.

25 V 1541 r. Hleb Sapieha z powodu złych stosunków panujących między braćmi ...i toż przede wszystkim o które rzeczy mnie z bratem moim z Dymitrem, a Szczepanem, a Michałem zajścia i nieprzyjazne, nie braterskie mieszkanie było i próżne utracenie na obydwie strony²⁰, zainicjował polubowny i równy podział ojcowskiej i matczynej schedy. W wyniku tego Hleb, Dymitr Szczepan i Michał Sapieha, wraz ze swoimi siostrami dzielą na sześć równych części majątki Łunna, Świsłocz i Wojkieliszki wraz z folwarkami. Przynależność określonych części majątków do poszczególnych osób wyznaczano poprzez rzucanie *жепебея*. Z listu ugody pomiędzy Sapiehami dowiadujemy się również, iż część ludzi z dworu *Łunniejskiego na Czerlonie* odebrała bezprawnie królowa Bona, dołączając ich do swego dworu Dubno. Późniejsze podziały zarejestrowane w źródłach pozwalają stwierdzić, iż to w latach 40 – 50-tych XVI w. ostatecznie uformowały się oddzielne dobra Czerlona, które wyodrębniono z Łunnieńskich włości Sapiehów. Początkowo składały się one z kilku części, należących do Dymitra, Szczepana i Michała. Stopniowo, z różnych powodów (dziedziczenia, sprzedaży, polubownego podziału) części te zostały zjednoczone, tworząc osobny kompleks majątku Czerlona. W źródłach pisanych z tego okresu ciężko jest odróżnić, czy rzecz odnosi się do Łunny jako pierwszej nazwy majątku, czy do Czerlony jako części Łunny, czy też do Czerlony jako oddzielnego, samodzielnego majątku. Mianem Czerlona nazwane zostały ziemie leżące na prawym brzegu Niemna, które graniczyły z królewskimi dobrami Dubno. Włości Sapiehów na lewym brzegu rzeki zachowały dalej nazwę Łunna.

Podział ojcowizny nie zadowolili i nie uspokoił braci. Przez prawie 20 lat przeciągały się pomiędzy nimi permanentne sądowe sprzeczki i gwałtowne napady na części majątków Łunna i Czerlona. Już w 1552 r. Andrzej Maćkowicz w imieniu swej matki i ojczyma Szczepana Sapiehy skarżył się na Dymitra Januszewicza Sapiehę w związku z napadem na ich dziedzictwo Łunna oraz zabranie z niego *listów*²¹.

W 1554 r. umiera młodszy z braci – Michał Januszewicz Sapieha. Po jego śmierci części majątku Łunna-Czerlona bezprawnie zajmuje Szczepan. W związku z tym od 20 VII 1554 r. miał on sprawę sądową z Maciejem Bystrzyckim, komornikiem jego królewskiej mości. Żoną Michała Sapiehy była Maryna Bystrzycka, córka Jacka Bystrzyckiego i jego pierwszej żony (niewiadomego pochodzenia), siostra wspomnianego powyżej Macieja Bystrzyckiego. Przed śmiercią Michał zapisał swoją część majątku żonie Marynie

¹⁹ Lietuvos Metrika, 8-oji Teismu byly knyga/ 8-я книга судебных справ (1533 – 1535), Vilnius 1999, s. 58, nr 67; Sapiehowie, I, s. 93.

²⁰ Sapiehowie, I, s. 303 – 305. Dokument XI.

²¹ tamże, s. 99

Bystrzyckiej, siostrze Macieja, z którym to zamieniła ona Łunnę na inny majątek. Efektem rozpatrzenia skargi był nakaz sądu dla Szczepana Sapiehy by ten złożył przysięgę aby *szkód, gwałtów, grabieży ludziom Łunnieńskim pani Michałowej Sapieżynej i jej samej nie czynił*. Na początku Szczepan odmawiał jej złożenia, *jednakże w trzecim terminie zaświadczył, że przysięgi złożenia dalej odmawia*, ale zgodny jest zawrzeć pokój z panem Maciejem Bystrzyckim. Porozumienie zawarto w listopadzie 1557 r. kiedy to zapłacił on Bystrzyckiemu 12 kop groszy. Ten po otrzymaniu pieniędzy w imieniu swojej siostry i *ludzi Łunnieńskich* odstąpił od swoich pretensji²².

Wiosną 1555 r. stosunki pomiędzy Dymitrem Sapiehą i komornikiem królewskim Maciejem Jackiewiczem Bystrzyckim²³ uległy zaostreniu. Bracia Dymitr i Szczepan Sapiehowie mieli plany własnego panowania nad częściami pozostałymi w Czerlonie po zmarłym bracie Michale i nie zamierzali wyzbywać się ich na rzecz obcych.

Z niewiadomych nam przyczyn, Maciej Bystrzycki napadł we wrześniu na czerłońskie włości Sapiehów: ... *dworzanin hospodarski pan Dymitr Januszewicz Sapieha, żalował i opowiadał to na komornika jego królewskiej miłości pana Macieja Jackiewicza Bystrzyckiego o zabranie gruntów ziemnych włości jego Czerlona, tego lata na nowo podzielonych, i o zniszczenie granic, i o spustoszenie łągi chmielowego, i o wyrąbanie gajów, i o zabranie poddanych swoich...* . Wyznaczony przez sędziów grodzkich powiatu grodzieńskiego komornik Stanisław Bilczycz po zapoznaniu się z sytuacją bezpośrednio na miejscu donosił, iż Maciej Bystrzycki *popsuł stare granice i utworzył nowe pomiędzy ziemiami swoimi i włościami Dymitra Sapiehy, skaszając przy tym nie swoje żyto, grykę i siano*. Pozajmował również sąsiednie nieużytki, siłą zabrał trzech sapiezańskich ogrodników oraz wyrąbał brzoźowy i świerkowy las²⁴.

Maciej Jackiewicz Bystrzycki obwiniał Dymitra Sapiehę *...o nie oddanie pieniędzy pożyczonych dziewięć kop groszy i o budowanie dworu służebnego starego Czerłońskiego, i o gwałty, i inne nie małe krzywdy i szkody, które dzieją się własności pana Bystrzyckiego Czerłońskiego z własności pana Dymitra Sapiehy, także Czerłońskiego*²⁵. Z dokumentu dowiadujemy się, że w połowie XVI w. istniał stary dwór czerłoński. Zapewne był to obiekt związany jeszcze z osobą Janusza Bohdanowicza Sapiehy i jego rodziny, gdyż po podziale ojcowskiej spuścizny na sześć równych części, każdy ze spadkobierców budował przede wszystkim swój własny dwór.

²² tamże, s. 99.

²³ Акты, издаваемые Виленскою комиссиею для разбора древних актов (далее – АВАК). т. 21, Акты гродненского земского суда, с. 71, № 120, 121.

²⁴ АВАК, т. 21, с. 78 – 79, № 132; с. 94, № 159.

²⁵ АВАК, т. 21, с. 169 – 170, № 274.

Stosunki pomiędzy braćmi Dymitrem i Szczepanem z jednej strony, a Maciejem Bystrzyckim z drugiej, zaostriły się jeszcze bardziej w następnym, 1556 r. Jak wynika ze skargi złożonej 13 VII 1556 r. przez Macieja Bystrzyckiego, na początku lipca obydwaj bracia, wraz ze szwagrami Hawryłem Tyszkiewiczem i Żdanem Słowikiem oraz ze służącymi i poddanymi w ogólnej liczbie 300 ludzi ... *jako jeden postronny nieprzyjaciel...* najechali na włości Czerlona Macieja Bystrzyckiego. Na początku pokosili i poniszczyli żyta, później najechali na dwór, gdzie zaczęli bić służbę, a poddanych *uprowadzili do swoich dworów i przymuszali do służenia im, jako nowym panom. ...a majątność moją całą, odbiwszy zamki w komorach i w szpitalniach, od małej do wielkiej po kilkadziesiąt wozów zabrali, to jest, jako grosze gotowe, łańcuch złoty, pierścień, klejnoty, srebro, szaty, zbroje wojenną, siodła, konie, rusznice, kołczany i innych niemało rzeczy wojennych, i też zboża, żyta i jarego, słodu, mąki, miodu, piwa, mięsa starego, bydła rogatego i nie rogatego, listy, przywileje na moje imię i na innych posługanie i też zapisy ich na długi, sumy pieniędzy i zastawę włości ich, czego teraz ja na wtenczas tych szkód i majątności mojej, jakobych sumę szkodować miał, dostatecznie przy pamięci mojej nie mogę; jednakże tak sobie szkody rozumiem, jak przy tysiącu kop groszy.* Wracając ponownie do domu Macieja Bystrzyckiego zabrali resztki ruchomego majątku i służby, obwieściwszy, iż *oto teraz ten Czarłoński dwór należy do nich*²⁶.

Determinacja Dymitra i Szczepana Sapiehów, aby wyrzucić Macieja Bystrzyckiego z Czerlony potwierdziła się w ich stosunku do wykonawców sądowych, którzy pojawili się w dworze, aby zwrócić majątności zagrabione przez nich M. Bystrzyckiemu. 29 VII 1556 r. informował o tym sędziów ziemskich powiatu grodzieńskiego Piotra Micutę i Mikołaja Szymkowicza Tołoczkę, dworzani gospodarski Jan Wasylewicz Klikowski, który specjalnie został wysłany przez króla by rozpatrzyć skargi Macieja Bystrzyckiego na braci Sapiehów. Chciał on zwrócenia *zagrabionych przedmiotów* i sług oraz zaprowadzenia porządku. Z informacji Bystrzyckiego o miejscu przechowywania skradzionych mu majątności wynikało, iż są one zgromadzone w należącym do Dymitra i Szczepana dworze Czerlona. Królewski przedstawiciel udał się, więc tam wraz z egzekutorami sądowymi i *innymi służebnymi osobami*. Bracia Sapiehowie zamknęli się w *wysokim domu Szczepana Sapiehy*. Nie odpowiadali na żądania by go otworzyć i wysłuchać przedstawiciela króla. W związku z tym Jan Klikowski wraz z Maciejem Bystrzyckim rozpoczęli samodzielne poszukiwania skradzionych przedmiotów. *A potem dalej ja z panem Bystrzyckim, wzięwszy ze sobą tego ciwuna, szli do piwnicy małej, to tak też tam w tej piwnicy znaleźli tedy własną pościel pana Bystrzyckiego, na ony czas z jego dworu wziętą pod głowami mieszek aksamitny, czarny i ze sznurem złotem przeplatany, którego*

²⁶ АВАК, т. 17, Акты Гродненского земского суда, Вильно 1890, с. 409 – 410, № 989.

pan Bystrzycki powiedział, iż ma go od pisarza wielmożnego pana jego miłości wojewody Wileńskiego, od księcia Bolka, gdzie pan Bystrzycki zamienił, iż na on czas, kiedy majątność jego brana była, w tym mieszkzu łańcuch złoty, a gotowych złotych trzyście, pierścieni złotych kilkanaście, z kamieniami drogimi i do tego w tejsze swietloczce znaleźli na ścianie arkebus, nie mały, długi którego pan Bystrzycki powiedział, mając jego od komornika jego królewskiej mości, od pana Derżka; nadto znaleźli w stajni uzdę, własność sługi pana Bystrzyckiego Iwana i sukna też służebnika jego Lenarita; a potem też znaleźli na parterze gospodarczym, który był nie zamknięty, dwie skrzynie pana Bystrzyckiego, jedną czarną wielką, okutą, a drugą rydwanową, w której listy znaleźli do pana Bystrzyckiego od przyjaciół jego pisane, i jeszcze tedy znaleźli w dworze panów Sapiehów konia pana Bystrzyckiego, siwego.... Odnaleziono również służbę oraz poddanych zabranych z majątku. W momencie, kiedy wysłannik królewski próbował obwinić Sapiehów o napad i rabunek majątności Bystrzyckiego oni ... z okien z rusznic i z łuków na nas strzelać zaczęli..., a po tym sam Szczepan Sapieha ze sługami swymi z tego domu wyskoczywszy i z podwórza swojego mnie i pana Bystrzyckiego wyganiać zaczął. Wtedy to ja od pana Szczepana takiego gwałtu i strzelaniny doznałem, iż ludzi dobrych nie mało uśmiercono, z dworu wychodzić żeśmy poczęli. A w tym czasie Sapieha i z sługami swoimi doganiając ich do nich strzelali tak aż ledwie od niego żeśmy się uwolnili²⁷. Przytoczony szczegółowo dokument opisuje również niektóre elementy zabudowy dworu Czerlona Szczepana Sapiehy, przedmioty jubilerskie, uzbrojenie i elementy wyposażenia, charakterystyczne dla ośrodka szlacheckiego połowy XVI wieku.

Pomimo niektórych wspólnie podejmowanych działań (konflikt z M. Bystrzyckim) bracia Sapiehowie nie żyli w zgodzie. Po podziale ojcowizny, szczególnie napięte stosunki panowały pomiędzy Dymitrem i Szczepanem za Czerlonę i Łunnę²⁸. W październiku 1555 r. ten ostatni oskarżał Dymitra o napad i wygnanie go wraz z żoną i pasierbem Bohdanem Mickiewiczem, z jego dziedzicznej części majątku Łunny-Czerlony. Wiosną następnego 1556 r. Dymitr informował sąd ziemski, iż jego brat Szczepan cały dwór czerłoński zahamował a dokumenty spalił. W tym samym roku 18 lipca złożone zostało, a 15 grudnia tegoż roku zapisane do ksiąg Metryki Wielkiego Księstwa Litewskiego, *Postanowienie wiecznoje meży brateiu rozoniu Dimitrem a Stapanom Januszowiczami Sapiehami*²⁹. Na podstawie wspomnianej umowy: Dymitr odstąpił bratu prawa do udziału

²⁷ ABAK, t. 17, c. 411 – 412, № 990.

²⁸ Sapiehowie, I, s. 96 – 97.

²⁹ AMCh, syg. 970, K. 39 – 46. *Potwierdzenie króla Augusta III listem ekstraktem 1751. 01. 17. wieczystego działu pomiędzy braćmi Dimitrem i Stefanem Januszowiczami Sapiehami za czasy króla Zygmunta Augusta w roku 1556. 06. 18.* Kopia XVIII-wieczna pisana alfabetem łacińskim.

łu w dziedziczeniu majątków Łunna, Czerłona, Ostrowna, Tuhaczowa, Bereszniuki po swej bezpotomnej śmierci; obydwaj, wraz z bratem Hlebem powinni też zgodnie włączyć swoimi częściami w Łunnie i Czerlonie do chwili, kiedy to nie dokonają ostatecznego ich podziału. Bracia zobowiązali się również do równego podziału nowo nabytych majątków. Dymitr Sapięha zobowiązał się ponadto pomóc Szczepanowi w *splacie sumy* za zastawione przez niego mienie Wojkiliszki.

Zawarta umowa nie trwała jednak zbyt długo. Wiosną 1557 roku Szczepan Sapięha skarżył się w sądzie ziemskim powiatu grodzieńskiego, iż jego brat Dymitr nie wywiązuje się z wykonywania porozumień zawartych w umowie. Ponadto w czasie gdy Szczepan odbywał służbę państwową (...*mnie będącego na posłudze państwowej przydzielonej u posłów tatarskich*), jego brat zagarnął z majątków Łunna i Czerłona całoroczne zboże, 60 beczek soli oraz odpowiednie podatki, które to korzyści powinny być zbierane wspólnie. Dymitr pobił i przegonił z dworu czerłońskiego doradców Szczepana.

Z dokumentu wynika, iż w 1556 r. Dymitrowi i Szczepanowi udało się wreszcie przejąć od Macieja Bystrzyckiego dziedzictwo Czerłona i obronić je ...*też i o majątki, zabrane od Bystrzyckiego, części tego wszystkiego żeśmy wspólnie używać mieli i używali, dopóki by pospołu moją część wyzwolili i zabrane włości od niego obronili...*

Niewykonanie podpisanych umów doprowadziło do zaostrzenia się stosunków pomiędzy braćmi. W listopadzie 1557 r. Dymitr złożył skargę na Szczepana, w której to szczegółowo zarejestrowane i opisane zostały nie tylko szkody, ale również zabudowania dworskie³⁰.

Bezustanne, wzajemne spory pomiędzy Szczepanem i Dymitrem zakończyły się tragedią. Na początku marca 1561 r. Szczepan Januszewicz Sapięha zabił swego brata. Dymitr najprawdopodobniej nie był żonaty zginął, więc nie pozostawiając następców. Na początku 11 III 1561 r. przed sędziami ziemskimi powiatu grodzieńskiego Piotrem Micutą i Mikołajem Szymkowiczem Tołoczka wyjaśnienia złożył Szczepan, oskarżając Dymitra o gwałtowne napady jego dworu Łunna. Przy tym Szczepan podawał siebie jako ofiarę, która próbowała polubownie zakończyć konflikt ... *my tedy małymi wrotami wjechali w dwór i zaczęliśmy tedy mówić, iż my nie bić się przyjechali, jeno pytał jego, jakim obyczajem czynisz mi takie krzywdy i łup na posiadłości mojej; on tedy więcej nie mówiąc, odpowiedział: przyjechał ja na to, albo tobie na świecie albo mnie, i wziąwszy tedy rusznicę w służącego wystrzelił na mnie i trafił mnie w rękę lewą.... Szczepan nakazał swojej służbie bronić się przed Dymitrem i jego ludźmi,... zaczęli wtedy służebników moich bić i strzelać i w ten czas niebożczyka Dymitra przebito [...]*

³⁰ АВАК, т. 21, с. 371 – 373, № 556. Рэканструкцыю Чарлёнскага двара Дзімітра Сапіега 1557 г. глядзі ніжэй у адпаведным раздзеле.

pokazali mi też niebożczyka Dymitra zabitego leżącego, znaleźli go w pancerzu i przyłbicy, obok niego i rusznica, kołczanów też pięć, rusznic pięć we dworze obok tych sieni, i u niego w głowie rana szkodliwa, kijem uderzona, a innych ran nigdzie na sobie nie mając i jak uderzono, aż przyłbica przebita. Stanisław Stankiewicz, komornik powiatu grodzieńskiego wysłuchał i zapisał w księdze ziemskiej wersję Szczepana i jego sług, w której to całą winą obarczony został Dymitr³¹. Jednakże słowa Szczepana nie przekonały sędziów.

Informacja o tragicznym zakończeniu sporów pomiędzy braćmi bardzo szybko dotarła do króla Zygmunta Augusta. Ten 29 III 1561 r. przysłał sędziom powiatu grodzieńskiego Piotrowi Micucie i Mikołajowi Szymkowiczowi Tołoczce, dworzanina gospodarzkiego Dymitra Fiedorowicza Sapiechę³², który miał poprowadzić śledztwo w sprawie zabójstwa ... *dla (wy)wiedzenia o zamordowanie niebożczyka pana Dymitra Januszewicza Sapiehy, jakim obyczajem, a od kogo by był on zamordowany.* Zaczęto od poszukiwań Szczepana Sapiehy w jego majątku Łunna. Okazało się jednak iż ukrywa się on u swojego sąsiada, dworzanina gospodarzkiego Stanisława Szostka. Śledczy udali się do dworu Szostka jednak nie zastano tam ani właściciela ani jego gościa, a jedynie jego żonę Audocję. Na pytanie czy znajduje się w ich domu Szczepan Sapieha lub jego rzeczy odpowiedziała ... *iz... mieszkał kilka tygodni, ale pojechał precz do Wilna w czwartek miesiącą marca dwudziesty, jeno że konie jego i inne rzeczy, które są w zamknięciu, i sama nie wie co jest, tak na parterze gospodarczym, jak i w izbie czarnej w oborze, od czego kluczy ona nie ma.* Odnaleziono rzeczy i konie Dymitra Sapiehy, zabrane przez jego brata, oraz własne przedmioty Szczepana. Komisja królewska na czele z Dymitrem Fiedorowiczem wszystko opieczętowała i nakazała żonie Szostka ... *nie oddawać ich nikomu za żadne pieniądze bez specjalnego zezwolenia, oraz pojawić się jej przed sądem w każdej chwili.* Przekazała też Audocji Szostek pismo dla męża – kopię dekretu królewskiego o obowiązku pojawienia się przed sądem wielkksiążęcym do 15 października 1561 roku. Nie doczekawszy się Szczepana Sapiehy komisja ustanowiła okresowe władanie Dymitra w Łunnie – wspólnym majątku braci Sapiechów ... *za rozkazem i listami jego królewskiej mości, do dworu majątku ich Łunnińskiego, wspólnego niebożczyka pana Dymitra i pana Szczepana Januszewicza Sapiehy, postępując według listu gospodarzkiego, który pisany do bojarów i ludzi stałych panów Sapiechów, ażeby ten dwór Łunna, jak też dwory przyległe do tego dworu, bojarzy, ludzie i wszystkie majątności ich, dostatecznie*

³¹ ABAK, t. 17, № 1007, c. 428 – 429.

³² Dymitr Fiedorowicz Sapieha (zm. 1576) dworzanin królewski, rewizor królewszczyzn na Podlasiu, podstarości brzeski i sprawca leśnictwa słonimskiego, był wnukiem Bohdana okólniczego smoleńskiego, synem dworzanina gospodarzkiego Fiedora i bratankiem Janusza Bohdanowicza, t. j. stryjcznym bratem Dymitra i Szczepana Januszowiczów Sapiechów; PSB, t. XXXIV, z. 143, s. 596 – 597.

w rejestrze wypisane, i panu Dymitrowi Fiodorowiczowi Sapieszce włości te w moc jak budynki dworskie dworu tego, tak też i wszystkie rzeczy ruchome od małej do wielkiej, zboże, bydło wszelakie, bojary i wszyscy ludzie stali, czeladź niewolna [...] aby oni byli posłuszni we wszystkim panu Dymitrowi Fiodorowiczowi Sapieszce, jakoż Dymitr mając rozkazy gospodarskie, ażeby wywiedział się pewnej rzeczy, jakim by obyczajem te zamordowanie niebożczyka pana Dymitra stało, jeśli by niebożczyk pan Dymitr na pana Szczepana najechał, albo pan Szczepan na niego.... W celu dokładnego zbadania sprawy komisja przesłuchiwała również sapiezańskiego Popa z Łunny – Gnata Kuzmicza, bojara Uryna Kulewicza Wariwodę oraz ciwuna Ostatka Skubiaticza ... i innych ludzi, którzy zeszli się na ten czas dla spisania żeby wedle Boga i rzeczy sprawiedliwie powiadali, jakim to obyczajem to zamordowanie nieboszczyka pana Dymitra stało. Ich efektem było odtworzenie przebiegu wydarzeń. 9 marca 1561 r., w niedzielę, Dymitr Sapieha przyjechał z przyjaciółmi na obiad do wspólnego dworu Łunna. Następnego dnia powiadomiono go, że jedzie Szczepan z dużą liczbą ludzi ... *chcąc ciebie umyślnie zabić*.... Agresor: ... *pan Szczepan kazał ogień przynieść, chcąc jego i z domem zapalić i mówiąc jemu: Wjedź tutaj, nieszlachetniku, na dwór, a jeśli byś wyjść nie zechciał, pewnie karzę ciebie i z domem zapalić*. A kiedy Dymitr wyszedł na dwór wtedy podczas bójki ... *Szczepan krzyknął na sługi i pomocników swoich, ażeby ci jemu pomogli zwyciężyć nieprzyjaciela swojego; i w ten czas nieboszczyka zamordowano kijami, łukami, toporami, kto co miał*.

Dowiedziawszy się, iż ciało zamordowanego zostało pogrzebane pod ścianą cerkwi przy dworze Sapiehów w Łunnie, wysłannik królewski zarządził przeprowadzenie ekshumacji w celu oględzin i zarejestrowania ran: *A tak pan Dymitr przed tym dworzaninem jego królewskiej mości panem Timofiejem Ordyńcem i przed stroną ludzi dobranych na to miejsce, gdzie niebożczyka pana Dymitra ciało pochowane było, nakazawszy jego wykopanie i tego morderstwa, Szczepana brata jego rodzonego, ślady okrutnego zabójstwa od niego samego i pomocników jego odniesione, tego zamordowania ślady na ciele jego pokazał, iż oczy jego z boju wielkiego wypadły, na drugim miejscu rana bita na prawej stronie na ciemieniu nad karkiem, aż się kość wgięła i która szeroka jest omal na dłoń, aż skóra z kości spadła, na trzecim miejscu rana cięta toporem, (przez) którą mózg aż idzie, a ciało, ręce, tak też i nogi aż od kości odbite, a że się i kości w nim pogruchotali*³³.

Szczepan Sapieha zmarł nie pozostawiając po sobie następców. Przed śmiercią zapisał żonie Bogdanie Jurewnie *trzecią część wszystkich swoich majątków i sum zastawnych na innych dwóch częściach*. Wdowa, wszystkie te dobra zapisała w testamencie

³³ ABAK, t. 17, № 1008, c. 429 – 433

z 1562 r. swemu synowi z pierwszego małżeństwa Andrzejowi Mackiewiczowi³⁴. Później prowadził on spory o majątek Łunna ze stryjecznymi braćmi Michałem i Pawłem Sapiehami, wojewodami podlaskimi.

W 1565 r. Andrzej Mackiewicz oświadczył, iż przebywający w Parczewie król nakazał swemu dworzaninowi Borysowi Michailowiczowi Wołłowiczowi wzięcie jego stary dwór Łunna, który bezprawnie zajęty został przez Michała Sapiechę. Mackiewicz zwrócił się do Michała z prośbą by ten nie ośmielał się *wstępować* do majątku Łunna, pod poręczeniem 500 kop groszy litewskich. Bojąc się gwałtownych najazdów Sapiechy, a nie mając przy tym możliwości obrony dworu własnymi siłami, Mackiewicz zwrócił się z prośbą do króla, aby *Jego Mość wziął go pod swoją opiekę i moc oddając się przy tym pod dozór uprawnionego sąsiednim gospodarskim dworem Wołpa do czasu, póki sprawa o gwałtach, bojach dokonanych w tym majątku przez Michała i Pawła Sapiechów, nie zostanie ostatecznie rozpatrzona*. Król zgodził się na to i przedstawiciel gospodarski z Wołpy osadził w Łunnie swego doradcę Matysa Mikołajewicza. Jednakże Michał Sapieha nie zważając na poręczenie gospodarskie, nasłał podjazd ludzi na czele z niejakim Kacprem Nowosielskim, który kierował sąsiednim majątkiem Pawła – Czerloną. Podjazd napadł na stary dwór łunniński, i o mało nie zabił Matysa Mikołajewicza. Spłądrował i częściowo zniszczył jego majątek. Porwał miejscowych chłopów i związanych odprowadził do Czerlony. Po zajściu Michał Sapieha *sam przyjechał do Łunny i niepodzielnie zapanaował nad majątkiem*³⁵. W 1568 r. Paweł Sapieha, w tym czasie kasztelan kijowski (nominiowany na początku 1566 r.), miał sprawę sądową z pisarzem ziemskim wileńskim Andrzejem Mackowiczem, o *gwałtowne nastanie swoich sług na majątek Maćkowicza Łunna i dwór Pieski, oraz o zadanie fizycznych szkód jego ludziom z Łunny, gdzie dwóch ludzi poraniono a ich ciała potopiono w Niemnie*³⁶.

W 1561 r. starosta lubecki, późniejszy kasztelan kijowski, Paweł Iwanowicz Sapieha³⁷ miał sprawę sądową ze stryjecznym bratem Hlebem Januszewiczem o części majątku Czerlona, które pozostały po zabójstwie Dymitra (w 1560 r.), a które samowolnie zagarnął jego brat Gleb. Gleb uważał siebie za spadkobiercę udziałów w majątkach Czerlona i Łunna, które pozostały po Dymitrze, zamordowanym przez trzeciego z braci – Szczepana. Prawdą jest, iż Hleb Sapieha nie stawiał się w wyznaczonym czasie na rozprawę sądową, wysłał jedynie swego syna Jana, który usprawiedliwiał nieobecność ojca chorobą. Do prawa w udziałach majątku pretendował również Paweł Sapieha, który dowodził, iż w 1558 r. pożyczył nieboszczykowi Dymitrowi Sapieszce 500 kop groszy w zamian, za co

³⁴ Sapiehowie, I, s. 101 – 102.

³⁵ tamże, s. 75 – 76.

³⁶ tamże, s. 81

³⁷ PSB, t. XXXV/1, z. 144, s. 131 – 133.

ten jeszcze za życia oddał w dzierżawę swe części w Czerlonie i Łunnie do czasu zwrotu pożyczonej sumy. Potwierdzeniem tego może być fakt, że w tym samym roku sługa Pawła nie dopuścił by Mosze Daktarowicz, żyd grodzieński, ściągnął z Czerlony pożyczkę w wysokości 70 kop groszy litewskich, powiadamiając go iż Dymitr Sapięha w *tych majątku nie posiada już niczego, zamieniając się z jego hospodarem na włości na Rusi*³⁸. Również Szczepan Sapięha nie chciał pogodzić się z przekazaniem swojej części Czerlony w dzierżawę wojewodzie podlaskiemu Pawłowi Sapięsze, *organizując latem 1559 r. napad i rabunek*³⁹.

Jesienią 1567 r. *do obozu królewskiego na wyprawę radoszkowicką z majątności Czerlona za pana Gleba Sapięhę dwóch jezdnych po-kozacku i jednego draba*⁴⁰ stawili Żdan Słowik⁴¹ i Michał Tyszkowicz⁴². W następnym 1568 r. dworzanin ziemski Hleb Sapięha sprzedaje część ziemi w swoich częściach dóbr Czerlona i Łunna ziemianinom Radziwanowiczom⁴³. Ostatni raz Hleb Sapięha pojawia się w dokumentach 30 marca 1574 r. Był on żonaty z Katarzyną Szymkowiczową, z którą miał jednego syna Jana, zmarłego jeszcze za życia ojca⁴⁴.

Do połowy lat 70-tych XVI w. spośród wielu bezpośrednich spadkobierców włości Janusza Sapięhy w majątkach Czerlona i Łunna, zostało jedynie dwóch: Mikołaj i Lew Sapięha, synowie Michała i Marianny Sapięhów. Dymitr zginął nie założywszy rodziny, Szczepan zmarł nie posiadając własnych dzieci, a Hleb odszedł już po śmierci swego jedynego syna. Mikołaj Sapięha (zm. 1611 r.) podkomorzy grodzieński, a następnie kuchmistrz Wielkiego Księstwa Litewskiego⁴⁵, już w 1567 r. podczas popisu wojska litewskiego pod Radoszkowiczami przysłał poczet dwóch jezdnych i jednego pieszego żołnierza z niedzielnej majątności Łunna alias Czerlona leżącej w powiecie grodzieńskim⁴⁶. Jego młodszy brat Lew (zm. 1610 r.), wojski witebski, późniejszy sędzia ziemski grodzieński⁴⁷, w owym czasie był jeszcze za młody by prowadzić samodzielną działalność.

³⁸ Sapiehowie, I, s. 95

³⁹ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далей – НГАБ), Ф. 1755, ап. 1, спр. 2, Арк. 54 – 55. Скарга Лаўрэна Смаржэўскага, урадніка падыяшскага ваяводы Паўла Сапегі, на Якава Саковіча, урадніка маентка Лаўна гаспадарскага двараніна Сцяпана Сапегі, аб нападзе на двор Чарлёна і абрабанне. 31. 07. 1559.

⁴⁰ Русская историческая библиотека, издаваемая Императорской археографической комиссией, Петроград 1915, т. 33, Пописы войска литовского, стлб. 708.

⁴¹ Żdan Słowik mąż Tatiany Sapieżanki, córki Janusza Bohdanowicza i księżnej Hanny Kroszyńskiej Sapiehy, szwagier Hleba Sapiehy. (Sapiehowie, I, s. 104).

⁴² Michał Tyszkowicz, syn drugiej córki Janusza Bohdanowicza i księżnej Hanny Kroszyńskiej Sapiehy – Anastazji, siostrzeniec Hleba Januszowicza Sapiehy. (Sapiehowie, I, s. 104 – 105).

⁴³ НГАБ, Ф. 1755, ап.1, спр. 4, Арк. 103 – 104. Інтрамісійны ліст вознага аб падачы гасп. зямлям Радзівановічам участкаў зямлі ў маентках гасп. двараніна Глеба Сапегі Лунная і Чарлёна. 5.10.1568. Арк. 103 – 104.

⁴⁴ Sapiehowie, I, s. 79 – 80

⁴⁵ PSB, t. XXXV/1, z. 144, s. 120 – 122.

⁴⁶ Русская историческая библиотека, издаваемая Императорской археографической комиссией, Петроград 1915, т. 33, Пописы войска литовского, стлб. 701.

⁴⁷ PSB, t. XXXV/1, z. 144, s. 83 – 84.

Mikołaj Sapieha od momentu uzyskania pełnoletności rozpoczął bardzo aktywne działania zmierzające do umocnienia pozycji swojej i brata w dziedzicznych majątkach Czerlona i Łunna. 10 III 1567 r. przedstawił radcom ziemskim powiatu grodzieńskiego, testament wuja Dymitra. Interesujący jest fakt, iż Mikołaj odnalazł ów dokument wśród starych papierów, przekazanych mu przez krewnego Wasyla Michajłowicza Maleszkę *znalazłszy dwa zwoje listów jemu dał, między którymi te listy znalazł jest testament wuja swego nieboszczyka Dymitra Januszewicza Sapiehy*⁴⁸. Treść testamentu jednoznacznie wskazywała, iż Mikołaj i Lew Michajłowiczowie Sapiehowie mieli prawo do dziedziczenia udziałów w majątku Czerlona. W 1570 r. grodzieński sąd ziemski wydał prawomocny wyrok, który zatwierdzał wykup zastawionej części majątku Czerlona, należącej niegdyś do Dymitra Sapiehy. Prawo do wykupu mieli Mikołaj i Paweł Sapiehowie⁴⁹. W 1579 r. bratanek Mikołaj Michajłowicz Sapieha zwrócił się do sędziów ziemskich powiatu grodzieńskiego o zapisanie w księdze testamentu wuja Hleba Januszewicza Sapiehy⁵⁰, który również wskazywał na prawo do dziedziczenia przez braci jego części majątku Czerlona. Nie wykluczone jest, iż istniał odpowiedni, pośmiertny zapis trzeciego wuja – Szczepana Sapiehy, jednakże jak do tej pory nie udało się go odnaleźć.

W ten sposób Mikołaj Sapieha wspólnie z bratem Lwem odziedziczył po ojcu i bezpotomnie zmarłych stryjach Hlebie, Dymitrze i Szczepanie części dóbr Czerlona, Łunna i Kulewyszczyna leżących w powiecie grodzieńskim. W wyniku dobrowolnego i polubownego działu, przeprowadzonego 7 I 1581 r., Mikołaj otrzymał majątek Czerlona i Kulewyszczyna, a Lew część majątności Łunna⁵¹.

O dziedzictwo to obydwaj bracia byli pozwani przez innych spadkobierców, głównie z linii żeńskiej potomstwa Janusza i Hanny z Kroszyńskich Sapiehów. W 1585 r. Mikołaj wraz z bratem Lwem zgodził się na polubowny sąd z Grzegorzem Wojną sędzią ziemskim wołkowyskim, który występował w imieniu własnych córek Wasilisy Fedorowej Godziewskiej i Nastazji Wojnianek, Nastazji Sapieżanki Tyszkiewiczowej i jej syna Michała, oraz braćmi Grzegorzem, Bogdanem i Lwem Słowikami. Wojna w imieniu swoich córek oraz bliskich krewnych Tyszkiewiczów i Słowików, domagał się od Mikołaja i Lwa Sapiehów równych udziałów w majątkach Czerlona i Łunna, jakie pozostały po bezdzietnej śmierci wujów Hlebie, Dymitrze i Szczepanie Sapiehach. Mikołaj i Lew ze swej strony wysuwali pretensje do majątków – Królowego Mostu nad rzeką Świsłocz oraz dwóch

⁴⁸ НГАБ, Ф. 1755, ап. 1, спр. 3, Арк. 143 адв. – 145 адв., Testament Дымитра Сапегі 10.03.1567

⁴⁹ НГАБ, Ф. 1755, ап. 1, спр. 4, Арк. 261 – 263, Вырак у справе Мікалая Сапегі з кіеўскім кашталіамам Паўлам Сапегам аб праве ўласнасці на м-к Чарлёна, 2.10.1570.

⁵⁰ НГАБ, Ф. 1755, воп. 1, Спр. 7, Арк. 420 – адв.424, Тэстамент Глеба Янавіча Сапегі, 21. 01. 1579.

⁵¹ НГАБ, Ф. 1755, воп. 1, Спр. 8, Арк. 170 – 175 адв., Ліст Льва Сапегі брату Мікалаю Сапеге аб падзеле м-каў Лунная, Чарлёна і Кулеўшчына. 14.06.1581; Арк. 225 – 230 адв. рээстр падзелу м-каў Чарлёна, Лунная і Кулеўшчына паміж братамі Львом і Мікалаем Сапегамі. 3.06.1581.

folwarków dworu łunnieńskiego – Tousciki i Kuczyce, oraz do zabranych listów ich dziada Janusza Sapiehy z *gotowymi groszami i skarbami, które po nim zostały*. Sędziowie wybrani przez obydwie strony, wydali w marcu 1586 r., w Grodnie wyrok. W wyniku przedstawienia przez Mikołaja i Lwa Sapiehów zapisów rodowych *opiewających na różne sumy*, wykonanych przez ich bezdzietnych wujów Hleba, Dymitra i Szczepana, oraz na podstawie prawa spadkowego, przeszły na nich trzy części w majątkach Łunna i Czerlona, *zostając w ich władaniu po wieczne czasy*. Córki Grzegorza Wojny, Tatiana Hawryłowa Tyszkiewiczowa z synem oraz trzej synowie Żdana Słowika pozostają *we władaniu* Królowego Mostu oraz folwarków Tousciki i Kuczyce, które zostały oddzielone od Łunny *...z podziału równego z Hlebem, Dymitrem, Szczepanem i Michałem, według rejestru działowego. Od innych wzajemnych pretensji odstąpiono. Wyrok ten powinien być zachowany pod poręczeniem w wysokości 3000 kop kary, jeśli ktokolwiek dopuści się jego złamania*⁵².

Kolejny podział spadkowych innych części majątku Mikołaj i Lew Sapiehowie przeprowadzili 21 VIII 1593 r. W jego wyniku Mikołajowi przypadły ostrowy między jeziorami trockimi leżące naprzeciw zamku w Trokach, z cerkwią murowaną pod wezwaniem św. Jerzego, place i domy w Grodnie na ulicach Zamkowej i Mostowej. Młodszy Lew otrzymał wówczas służbę osiadłą zwaną Szczepicze, należąca do Łunny, oraz place z ogrodnikami w Grodnie, położone koło zamku i nad Niemnem. Tym sposobem po ponad trzydziestoletnich procesach sądowych, polubownych i administracyjnych rozstrzeżeń uformował się ostatecznie zespół Czerlona, który składał się z dworu i folwarków czerłońskich z wioskami Ławna i Harcica, Kozakowce i Miłkośzowce.

Obydwaj bracia Mikołaj i Lew, jak większość przedstawicieli rodu Sapiehów w XVI w. byli wyznawcami prawosławia. To właśnie dzięki staraniom Mikołaja w latach 80 – 90. XVI w. w Czerlonie została ufundowana cerkiew prawosławna, która jak wynika z późniejszych dokumentów jego syna Franciszka Sapiehy, podniosła od razu status miejsca. Mikołaj Michajłowicz Sapieha, kuchmistrz WKL zmarł w 1611 r. Pochowano go w czerłońskiej cerkwi, która stała się w ten sposób rodzinną nekropolią. Jego żona Bogdana, księżna Masalska, córka Jerzego, skarbnika wilkomirskiego i Hanny Olechówny Krywcówny, przeżyła swojego męża, bo wiadomo iż w 1625 r. *odpowiadała w sprawie z kucharzem królewskim* Franciszkiem Szafrankiem⁵³. Po śmierci została pochowana również w czerłońskiej cerkwi. W rodzinie Mikołaja i Bogdany Sapiehów było trzech synów – Jan Dominik, Mikołaj i Fryderyk (faworyt matki) oraz cztery córki: Helena (zm. 1645 r.)

⁵² Sapiehowie, I, s. 207; s. 312 – 317. Dokument X. 22 сакавіка 1586 у Гродне. НГАБ, Ф. 1755, ап. 1, Спр. 10, с. 323-336. Лісты ўгоды паміж Львом і Мікалаем Сапегамі, Грыгорыем Войнай, Міхайлам Цішкевічам, братамі Словікамі і інш. аб праве ўласнасці на м-кі Лунная, Чарлёна, Каралёў Мост і Тоўсцікі. 10.10.1585.

⁵³ Sapiehowie, I, s. 209.

zameżna 1. v. za starostą rohaczewskim Romanem Wołłowiczem, 2. v. za chorążym lidzkim Jakubem Kuncewiczem; Krystyna – żona podkomorzego wołkowyskiego Andrzeja Tryzny; Marianna – małżonka podkomorzego wilkomirskiego Jerzego Komorowskiego, oraz Anna – bazylianka w monasterze Św. Trójcy w Wilnie, w zakonie Eufrozyna⁵⁴.

Lew, młodszy syn Michała i Marianny z Bystrzyckich Sapiehów, brat Mikołaja, prawdopodobnie przeszedł z prawosławia na wyznanie kalwińskie. Dlatego w testamencie spisany w Łunnie 20 VIII 1610 r. zapisał wieś Milechowo w województwie witebskim dla kalwińskiego zboru w Witebsku oraz 40 kop gr. litewskich dla zboru wileńskiego. W swojej ostatniej woli wyraził życzenie, aby pochowano go w sadzie w majątności Łunna. Jego żoną była Helena córka kasztelana mińskiego Michała Haraburdy, w małżeństwie z którą nie miał dzieci. Dlatego główne swe majątności zapisał trzem bratanekom: Janowi Dominikowi, Mikołajowi oraz Fryderykowi, pod warunkiem zapłacenia sumy 4 tys. kop groszy litewskich żonie⁵⁵.

Jan Dominik Sapieha – najstarszy syn Mikołaja kuchmistrza WKL i księżny Bogdany Małskiej, w 1611 r. objął funkcję sekretarza królewskiego z dochodami w wysokości 200 złotych rocznie. 26 maja 1615 r. otrzymał on przywilej dożywotniego władania majątkiem Łunna, w tych samych granicach, w jakich władał Łunną na mocy podobnego przywileju jego ojciec Mikołaj Michaiłowicz Sapieha⁵⁶. 31 sierpnia 1615 r. w majątku Czerlona, Jan Dominik, wraz z rodzonymi braćmi Fryderykiem i Mikołajem dokonali podziału spuścizny jaka pozostała po ich ojcu i wuju Lwie Michaiłowiczu Sapiesz, sędzią ziemskim powiatu grodzieńskiego⁵⁷. Mikołaj nie otrzymał udziałów z powodu choroby psychicznej: *...z dopuszczenia Bożego jest tak chory i na zmysłach zesły, iż majątnościami władać nie może, jednakże jego rodzeni bracia zobowiązali się...na wychowanie chorego i obłąkanego na zdrowiu i zmysłach brata Mikołaja Sapiehy za żywota ich matki dawać do rąk Jej Mości, każdy z nas, na każdy rok po 100 zł polskich, tak aby dochodziło Jej Mości od nas obydwóch 200 zł. Na świętego Piotra i Marcina w każdym roku, w imieniu dworu Czerlona w powiecie grodzieńskim leżącego, a po długim żywocie Jej Mości pani matki naszej, tedy który z nas, za zgodnym naszym zezwoleniem tego brata naszego pana Mikołaja chować będziemy, też do tego u kogo mieszkanie i chowanie jego będzie, tedy drugi z nas ma 100 zł. Na tenże zwyczaj mieniony czas w domu oddawać.* Dzięki zasługom wuja, chory Mikołaj został nominowany na królewskiego dworzanina. Po swej śmierci został pochowany w cerkwi czerłońskiej.

⁵⁴ PSB, t. XXXV/1, z. 144, s. 121.

⁵⁵ Sapiehowie, I, s. 210; PSB, t. XXXV/1, z. 144, s. 84.

⁵⁶ Sapiehowie, II, s. 95.

⁵⁷ НГАБ, Ф 1755, an. 1, ap. АДз. 24, k.322 – 325v. Dobrowolne сознание listu dzielczego Jana Dominika Sapiehy dzierzawcy łunnińskiego z bratem Fryderykiem Sapiehą starostą ostrzyńskim na Łunnie i Czerlonie. Pisany 1615.08.31. Sapiehowie, II.

W wyniku podziału Jan Dominik Sapieha, sekretarz królewski i pan łunnieński, otrzymał w spadku po swym wuju Lwie majątek Lunna, oraz majątki Siemaszkowszczyzna, Struga i Kulewsczyzna⁵⁸. Ostatni został przez jego matkę zastawiony za 600 kop u Wasyla Kołłataja. Na podstawie umowy podziału, Jan Dominik powinien był samodzielnie wykupić ten majątek i przejąć go w wieczne posiadanie. Poza tym otrzymał też dom w Grodnie, zwany Stażynowskim, stojący przy ulicy Żydowskiej, idąc od kościoła do zamku po prawej stronie oraz wszystkie place puste i zabudowane przy rynku Niemieckim. Na podstawie genealogii Sapiechów można wnioskować, iż Jan Dominik zmarł po 1622 r. Jego żoną była Elżbieta Podbrzeska, z którą nie doczekał się następców. Pochowano go w Grodnie, w kościele bernardyńskim jak zapisano w aktach grodzieńskiego sądu ziemskiego, 8 lipca 1638 r.⁵⁹

Najbardziej znanym synem Mikołaja Sapiehy i Bogdany, księżnej Masalskiej Sapiehowej, był najmłodszy Fryderyk⁶⁰. Niedługo przed śmiercią ojciec przekazał mu starostwo ostryńskie,

na które to 7 IX 1611 r. otrzymał królewskie potwierdzenie. W ciągu trzech lat otrzymał on również przywilej na wieś Tupiczany w powiecie wołkowywskim, a w 1620 r. nominację na urząd podkomorzego witebskiego. Od 1623 r. pojawia się w dokumentach jako mąż Krystyny Paciej, córki Fiodora, brzeskiego sędziego ziemskiego i Anny Łżykowicz, podkomorzey mielnickiej⁶¹.

Ryc. 2 – Fryderyk Sapieha, rysunek projektowy, 1709 za: M. Kałamajska-Seed, *Genealogia przez obrazy...*, s. 160

⁵⁸ НГАБ, Ф. 1755, ан. 1, с. 24, к. 339 – 341v. Inwentarz majątków łunnieńskiego i innych Jana Dominika Sapiehy na skutek działu pomiędzy Janem i Fryderykiem Sapiehami braćmi. Pisany 1615. 08. 31.

⁵⁹ Sapiehowie, II, s. 95.

⁶⁰ PSB, t. XXXV, z. 144, s. 611 – 612.

⁶¹ Sapiehowie, II, s. 95 – 96

Ryc. 2a – Fryderyk Sapieha, obraz w Genealogii kodeńskiej, 1709 za: M. Kałamajska-Seed, *Genealogia przez obrazy...*, s. 160

Ryc. 2b – Fryderyk Sapieha, przerys J. Łoskiego, 1855 za: M. Kałamajska-Seed, *Genealogia przez obrazy...*, s. 160

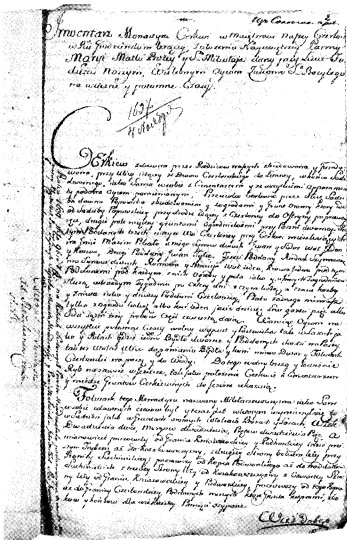
Jak wspomniano powyżej 31 sierpnia 1615 r. w majątku Czerlona, Fryderyk Sapieha wraz ze swym starszym bratem Januszem Dominikiem, sekretarzem królewskim, ustalają podział schedy po ojcu (kuchmistrzu WKL) oraz wuju Lwie (sędzią ziemskim powiatu grodzieńskiego). Fryderyk otrzymuje *na swoją rzecz* majątek Czerlona *...z cerkwią i wszystkimi do niej przynależnościami, z księgami, aparatami i z dzwonami, również z folwarkami Kozakowszczyzną i Mikłaszewzczyzną, i Riski, ze wszelkimi przynależnościami i przykupami Jego Mości ojca naszego obydwu brzegi rzeki Swistoczy, z wolnym używaniem z tej rzeki wszelkich pożytków i budowania młynów, jedną włokę w mieście Krynkach, ...karczmę i dom wjezdny w mieście Grodnie, ze wszystkimi domami na Mostowej ulicy, na rogu wedle domu Ilkowiczowskiego leżący; dom żyda Hoshkiewicza, na ulicy Żydowskiej, po lewej stronie rynku do zamku idąc leżący*⁶².

⁶² НГАБ, Ф. 1755, ан. 1, ап. ААз. 24, к. 322 – 325v. Dobrowolne zeznanie listu dzielczego Jana Dominika Sapiehy dzierzawcy lunnińskiego z bratem Fryderykiem Sapiehą starostą ostryńskim na imieniach Lunna i Czerlona. Pisany 1615. 08. 31.

Granicą pomiędzy włościami Łunna i Czerlona była rzeka Niemen: ...a iż Niemen rzeka granicą nam jest, na tej rzece nam obudwóm z brzegów swoich we wszystkie i rzece wolne pożytki jakie się mogą okazać wynaleść sobie wynajdować; przewozami Jegomości Janowi Dominikowi Sapieżu na Dubińskim gościńcu, pod Kniażą wodą Dubieńskiej włości, według starożytności; a Jegomości panu bratu panu Fryderykowi Czerłoński przewoż, także według starożytności, bez przeszkody w nich żadnej, wolny na oba brzegi z młynami i jarami wszelakimi ryb łowieniem ostawujemy i sobie zachowujemy. W archiwach zachował się inwentarz poddanych majątku Czerlona, którzy zamieszkiwali wsie Czerlona i Ławna. Można się w nim doliczyć się około 60 rodzin⁶³.

Początkowo Fryderyk był gorliwym wyznawcą prawosławia, znanym opiekunem rodzinnej cerkwi św. Jerzego w Trokach, dla której sporządził zapis 5 III 1630 r., a kiedy sprzedał ją Kazimierzowi Leonowi Sapieżu, postawił warunek *by zachowywać ją* w rękach wyznawców prawosławia. Jednak w 1632 r. Fryderyk Sapieha wraz ze swoją żoną Krystyną Pocięjówną fundują konwent dominikanów w Grodnie Na rzecz grodzieńskiego klasztoru dominikanów, Sapieha jako starosta grodzieński zapisał swój folwark Kiełbasina, pod miastem Grodno. Przejście Fryderyka na katolicyzm, a przede wszystkim na

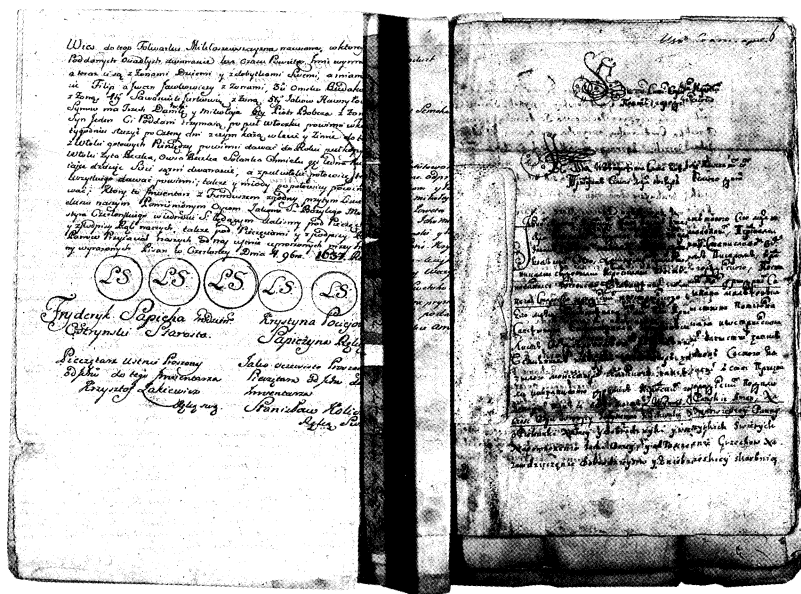
obrzędek unicki, nastąpiło pod wpływem wuja żony metropolity kijowskiego Adama Paceja, aktywnego zwolennika unii cerkwi prawosławnej z Rzymem, w tym również dominikanina. W książce Kagnawickiego, która cytuje kroniki litewskich dominikanów czytamy: *Frydrych Sapieha długo się trzymał z wielką zwawością schizmy, od Dominikanów nawrócony, ufundował im w Grodnie klasztor, a w Czerlonie Bazylijanom przydał fundacje, z dokładem w unii świętej będącym*⁶⁴. 31 X 1637 r. Fryderyk Sapieha, starosta ostryński i grodzieński, wraz ze swą pierwszą żoną Krystyną Pocięjówną fundują dla 4 zakonników monastyr zakonu św. Bazylego w ojczystej majątności swej Czerlonie przy starodawnej cerkwi⁶⁵.

⁶³ HГАВ, Ф. 1755, ан. 1, ап. АДз. 24, к. 326 – 327. Inwentarz majątku Czerlona i Ławna Fryderyka Sapiehy na skutek działu pomiędzy Janem i Fryderykiem Sapiehami. Pisany w Czerlonie 1615. 08. 31.

⁶⁴ Sapiehowie, II, s. 99.

⁶⁵ Lietuvos Mokslų Akademijos Bibliotekos rankraščių skyrius (dalej- LMAB), F. 17-137, K. 6-8v; Sapiehowie II, s. 101 – 102; dokument X. Klasztor Bazylianów w Czerlonie

Ryc. 3. – 3a – Inwentarz cerkwi w Czerlonie, 1637 r. Oryginał: Lietuvos Mokslių Akademijos Bibliotekos rankraščių skyrius F17-137.

W 1644 r. Fryderyk żeni się po raz drugi z Anną Pac, córką podkanclerzego Stefana Paca i Anny Rudaminianki. 30 sierpnia 1647 r. zostaje mianowany wojewodą mściwslawskim, w miejsce Abramowicza, który objął urząd wojewody trockiego. Nową posadę sprawował niedługo, gdyż w październiku 1650 roku już nie żył⁶⁶. Fryderyka Sapiechę pochowano również w rodzinnej nekropolii w Czerlonie. W 1652 r. umarła jego druga żona – Anna Pawłowna Sapieżanka. Fryderyk Sapieha nie posiadał potomstwa ani z pierwszego ani z drugiego małżeństwa.

Z tego powodu spadek po nim przeszedł na rzecz jego bliskich krewnych, którzy 20 lipca 1650 r. uzgodnili dobrowolny i wieczny jego podział. *Maryna Sapieżanka Jerzyna Komorowska podkomorzyna powiatu wilkomirskiego rodzona siostra Fryderyka Sapiechy, Jan Tryzna starosta wołkowski, porozowski i nowodworski dzierżawca siostrzeniec wojewody mściwslawskiego, i Kazimierz Korsak na Hołubiczach chorąży połocki wnuk zmarłego w imieniu swoim własnym i najbliższych krewnych jako najbliższe sukcesorowie i dziedzice wszelakich dóbr i majątności po zeszyłym sławnej pamięci JW panie Fryderyku Sapieżę wojewodzie mściwslawskim, staroście grodzieńskim i ostrzyń-*

⁶⁶ Sapiehowie, II, s. 109; PSB, t. XXXV, z. 144, s. 611 – 612.

skim dokonali dobrowolnego i wiecznego podziału na trzy części wszystkich ruchomych i nieruchomych bogactw. W efekcie tego Czerlona została przekazana Marynie Sapieżance Komorowskiej: Na część moją mnie Marynie Sapieżance Komorowskiej dostało się równym wieczystym działem majątność nazwaną Czerlona, w powiecie grodzieńskim leżącą ze wszystkimi przynależnościami, poddanymi i pożytkami, z budowaniem dwornym..., z brzegiem na rzece Niemnie i grunt Kozakowszczyznę i folwark Liszki, jako się w sobie i według praw swych i dawnego spokojnego używania mają. Przy tym połowa dworów, i placów, i mieszczan w miejsce JKM grodzieńskim leżących z ciężarem 3000 złotych polskich na tej wzmianowanej majątności Czerlona... Ojcom Bazylianom klasztoru czerłońskiego przez pana wojewodę zeszłego wniesionym, które to majątności i pomienienie dobra przy mnie Marynie Sapieżance Komorowskiej wiecznie i nie naruszenie zostawać mając⁶⁷.

Marianna Sapieha, córka Mikołaja, kuchmistrza WKL i księżny Bogdany Masalskiej, wyszła za mąż za Jurija (Jerzego) Komorowskiego podkomorzego wiłkomirskiego. Mieli oni trzech synów: Jana – podstolnika, Samuela – chorążego i Eliasza – pisarza, wszyscy z ramienia powiatu wiłkomirskiego, którzy był wyliczani pośród spadkobierców Fryderyka Sapiehy⁶⁸. Jak wynika z późniejszych dokumentów, majątek Czerlona wraz ze wszystkimi przynależnymi grodzieńskimi i włościami został przekazany we władanie Janowi Juriewiczowi Komorowskiemu, początkowo pisarzowi ziemskiemu wiłkomirskiemu (21 VIII 1634 – 4 IX 1649), później podstolnikowi powiatu wiłkomirskiego (4 IX 1649 – 27 X 1652) oraz wreszcie podkomorzemu wiłkomirskiemu (27 X 1652 – 20 VII 1654)⁶⁹. Jego żoną była Konstancja Piotrowna Judycka, marszałkówna reczycka. Po śmierci Jana Komorowskiego (zmarł 10 VIII 1654) dobra czarnońskie otrzymała w spadku ich córka Elena Konstancja, żona Konstantyna Łukasza Szemeta, podkomorzego derpickiego. 21 III 1663 r. sprzedają dobra Czerlona (wraz z należącymi do nich placami w Grodnie), Samuelowi Karolowi Wilczkowi, kasztelanowi smoleńskiemu i jego żonie Katarzynie z Nowickich⁷⁰.

W październiku 1676 r. kasztelan smoleński Samuel Karol Wilczek wraz z żoną Katarzyną Nowicką oddali w zastaw za 4000 złotych polskich Tomaszowi Wołłowiczowi sędziemu ziemskiemu powiatu grodzieńskiego wieś Wielka Czerlona wraz z ogrodnikami, jako część ich majątku Czerlona⁷¹. Dzięki zachowanym w aktach sądu ziemskiego powiatu

⁶⁷ AMCh, sygn. 969, s. 25 – 29.

⁶⁸ *Sapiehowie*, II, s. 111,115

⁶⁹ *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Spisy, t. I. Województwo Wileńskie XIV – XVIII wiek, opr. H. Lulewicz, A. Rachuba, P. P. Romaniuk przy współpracy U. Jemialancyka i A. Macuka, Warszawa 2004, s. 447, 458, 461.

⁷⁰ Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Radziwiłłowskie, Dz. X, Nr 263, k.1 – 3.

⁷¹ НГАБ, Ф.1755, ап. 1, А.д.зак. 51, к. 298 – 300 v. Zeznanie zastawnego prawa od Pana Samuela Karola Wilczka kasztelana smoleńskiego i jego małżonki Katarzyny Nowickiej Panu Tomaszowi Wołłowiczowi sędziemu ziemskiemu grodzieńskiemu i jego małżonce Konstancji Zawiszczance za 4 tys. monety dobrej wsi Czerlona Wielka w dworze Czerlona. 1677. 01. 12.

grodzieńskiego, inwentarzom zastawionej wsi z 24 IV 1676 r., dowiadujemy się, iż miała ona 20 włók i 11 ogrodów, za które każda rodzina wykonywała następujące powinności: *Powinności tych poddanych wszystkich robót czynszów, działka, miodów, podwod z czym każą z puł włocza mższczyzna dni 4, także białogłowa dni 4 z czym każą. Od poczęciu kożby to jest 2 dni podwojga, a drugie dwa dni potrojga. Aż z pola wszystko zbieriecie, a osobliwie do żniwa gwałtow 4 w tych że dniach z pół włocza po czworgu powinni wysłużyć. A ogrodników powinność takowa: strasz za jedno kolejko wołami dni 4 i gwałt z drugiemy jakosie upomniło; Białogłowa do robienia krup, chust, prania i jako z czym każą, miody na pół to jest na dwór połowa, a druga połowa zapłacić z włoki po groszy 30 litewskich aż czynszowego po złotych trzy, z ogrodów przyjętych po groszy 12 litewskich; działka z ciahłej i czynszowej żyta becзка jedna, owsa becзка jedna, gęś jedna, kurów dwie, jajec 10; chmielu truska,*

sieci do niewoda połążni 12 z włoki; naskuzydla a namatną z nic dobrych także z włoki po sażni 10; ukażą gwatry dwa na żyto, mieszniną jak wiel kto z nich ma sochy koni, orzechów garniec, żołądzi 2 włoki po puł becзки kiedy spadzą⁷².

W 1685 r. majątek Czerlona odkupił od Wilczków, Kazimierz Jan Sapieha z żoną Krystyną z Hlebowiczów, wojewoda wileński i hetman wielki WKL. (ok. 1642 – 1720)⁷³. Od tego czasu dobra znów pozostają w rękach rodu Sapiechów przez 110 lat. Był to okres nie tylko świetności Czerlony, ale także jej zaniedbania i dewastacji, który ostatecznie skończył się sprzedażą i przejściem na własność rodziny książęcej Druckich-Lubeckich.

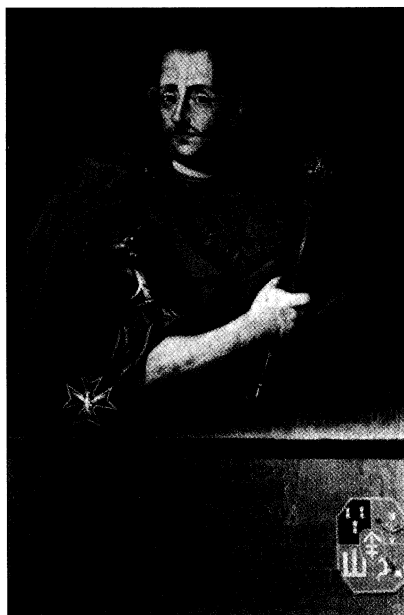
Ryc. 4 - Kazimierz Jan Paweł Sapieha, rysunek projektowy, 1709 za: M. Kałamska-Seed, *Genealogia przez obrazy...*, s. 226

⁷² НГАБ, Ф.1755, оп.1 ад.зак.51, апк. 301 – 303. Inwentarz wsi Czerlona Wielka dóbr Czerlona Samuela i Katarzyny Wilczków. 1677. 01. 16.

⁷³ PSB, t. 35, z. 144, s.37 – 48; Sapiehowie, II, s. 115.

Ryc. 4a – Kazimierz Jan Paweł Sapieha, obraz w Genealogii kodańskiej, 1709 za: M. Kałamajska-Seed, *Genealogia przez obrazy...*, s. 226

Ryc. 4b – Kazimierz Jan Paweł Sapieha, przerys J. Łoskiego 1855 za: M. Kałamajska-Seed, *Genealogia przez obrazy...*, s. 226

Ryc. 4c – Kazimierz Jan Paweł Sapieha, portret ok. 1690, Telsze za: M. Kałamajska-Seed, *Genealogia przez obrazy...*, s. 227

Ryc. 4d – Kazimierz Jan Paweł Sapieha, portret ok. 1690, Gripsholm za: M. Kałamajska-Seed, *Genealogia przez obrazy...*, s. 227

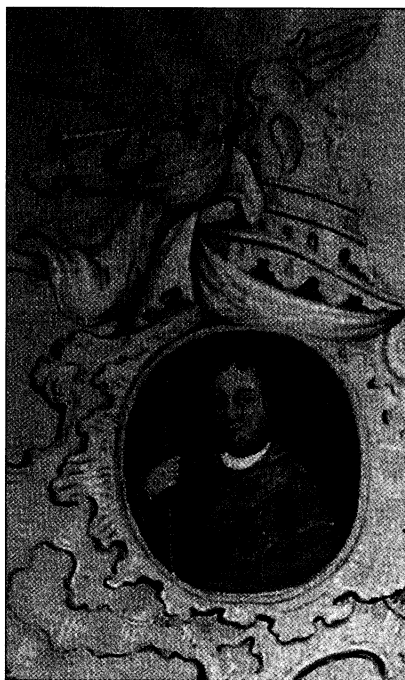
Ryc. 4e – Kazimierz Jan Paweł Sapieha, medzioryt J. F Mylius, ok. 1730 za: M. Kałamajska-Seed, *Genealogia przez obrazy...*, s. 228

Kazimierz Jan Sapieha był najstarszym synem Pawła Jana, wojewody witebskiego i wileńskiego, hetmana wielkiego litewskiego i Anny Barbary z Kopciów. W swoim życiu pełnił funkcję wojewody wileńskiego i hetmana wielkiego litewskiego. Uważa się go za współtwórcę niespotykanej potęgi rodziny na przełomie XVII i XVIII wieku. Starał się odgrywać rolę przywódcy domu sapieżyńskiego i konsekwentnie dążył do przodującej roli w Wielkim Księstwie Litewskim. Polityczna i wojskowa aktywność hetmana wielkiego wymagała wielkich nakładów finansowych, (w 1690 r. jego wszystkie dobra na obszarach WKL, bez królewszczyzn, liczyły ok. 17 tys. dymów), stąd większość z nich była zastawiona lub obciążona pożyczkami. Podobny los czekał również Czerłonę. 24 VI 1692 r. Kazimierz Jan Sapieha oddał ją w zastaw za 5000 talarów Jerzemu Cyprykowskiemu Godzale⁷⁴. Choć głównym swoim spadkobiercą ustanowił wnuka Antoniego Kazimierza

⁷⁴ HГАБ, Ф. 1722, an. 1, cnp. 9, ap. 30 – 33v. Aktykacja prawa zastawnego majątności Czerłona w pow. grodzieńskim leżącej od Pana Kazimierza Jana Sapiehy wojewody wileńskiego i hetmana WKL i jego małżonki Krystyny Hlebowiczówny Sapieżyny JM Panu Jerzemu Cyprykowskiemu Godzale danego w roku 1692; Sapiehowie, II, s. 179.

(1689 – 1739), syn Jerzego Stanisława i Izabelii Heleny z Połubińskich Sapiehów⁷⁵, Czerłona dostała się Aleksandrowi Pawłowi.

Aleksander Paweł Sapieha, syn Kazimierza Jana, wojewody wileńskiego, hetmana WKŁ i Krystyny z Glebowiczów (1672 – 1734) był marszałkiem wielkim litewskim⁷⁶. Ojciec przekazał i scedował mu w różnych okresach czasu dobra Druję i Ikażń w pow. brawajskim, Oszwieję w wojew. połockim, starostwa wołpińskie w pow. wołkowyskim, gulbińskie i puńskie w wojew. trockim, jezierzyskie w wojew. witebskim. Przed 1709 r. Aleksander Paweł miał także prawo na Czerłonie. W październiku 1709 r. oddaje on w dzierżawę swój odziedziczony majątek Czerłona, Antoniemu Szeiniowi, pułkownikowi królewskiemu i jego żonie Krystynie z Małachowskich Szeiniowej.

Ryc. 5. – Epitafium Aleksandra Pawła Sapiehy w kościele Trynitarzy w Wilnie, Rys. M. Januszewicz, 1846 za: M. Kałamajska-Seed, *Genealogia przez obrazy...*, s. 233

Ryc. 5a – Aleksander Paweł Sapieha, fragment akwareli M. Januszewicza, 1846 za: M. Kałamajska-Seed, *Genealogia przez obrazy...*, s. 233

⁷⁵ PSB, t. XXXIV, z.143, s. 580 – 582.

⁷⁶ PSB, t. XXXIV, z.143, s. 361 – 365.

Aleksander Paweł 4 marca 1727 r. zawarł układ, z Szymonem Gięsztozem. Na jego mocy Gięsztor wziął w dzierżawę, dobra sapieżyńskie: Dubrownę, Sielec, Wołpę, Dubno i Czerlonę z obowiązkiem płacenia Aleksandrowi co cztery miesiące po 28.000 zł. Wkrótce po jego zawarciu, wspomniany Gięsztor *zakończył nagle życie* i Sapieha wrócił do posiadłości w wydzierżawionych dobrach. Po raz kolejny, za sumę 500 talarów, oddaje Czerlonę w roczny zastaw Wincentemu Felicjanowi Pietkiewiczowi oraz jego żonie Barbarze z Katorów Pietkiewiczowej⁷⁷. Aleksander Paweł Sapieha rozpoczyna budowę, nowoczesnego jak na owy czas drewniano-murowanego zespołu pałacowo-parkowego, który swą świetność osiąga za panowania jego syna Michała Antoniego. Tu 5 VIII 1722 r. umiera jego żona Maria Katarzyna de Bethune. Z małżeństwa z nią pozostawił trzech synów i jedną córkę: Kazimierza Leona, Józefa Stanisława, Michała Antoniego i Ludwikę Marię (1695 – 1766), od 1711 r. żonę Aleksandra Dominika Wielopolskiego, starosty opoczyńskiego, a od r. 1727 żonę Aleksandra Michała Potockiego wojewody bełskiego.

Michał Antoni Sapieha (10 lub 12 III 1711 – 11 X 1760), podkanclerzy Wielkiego Księstwa Litewskiego, był najmłodszym synem marszałka wielkiego litewskiego Aleksandra Pawła z małżeństwa z Marią Krystyną de Bethune⁷⁸. Po śmierci ojca stał się nowym panem sapiezańskich majątków w powiecie grodzieńskim takich jak: Czerlona, Ławno, Simakowyszczynna i Łunna-Wola. Pełnoprawnym właścicielem tych dóbr został dopiero po przeciągającej się sprawie sądowej z Katarzyną z Sapiehów Masalską, zakończonej 23 XI 1746 r.

W październiku 1748 r. w Słonimiu bracia Józef Stanisław koadjutor wileński, Michał Antoni wojewoda podlaski i ich bratanek Aleksander starosta puński, przeprowadzili wieczysty dział dóbr, pałaców i fortun pozostałych po ich ojcu i dziadku Aleksandrze Pawle Sapieże. Brat i bratanek zrzekli się na korzyść Michała Antoniego i jego potomków praw na swoje części dóbr Czerlona i Ławna. *A ponieważ JW. JM wojewoda podlaski dobra Czerlona i Ławna w pow. Grodzieńskim leżące post fata SP. JW. JM pana marszałka wielkiego WKL ojca dobrodzieja naszego, a mnie starosty puńskiego dziada, pozostałe znacznymi sumami obciążone... oswobodził i wielkim kosztem odbudował, ... ponieważ JW. JM wojewoda Podlaski medietatem autorstwa wieczności Czerlonej i Ławna od JM Imcie panów Massalskich starostów Wołkowyskich na wieczne czasy otrzymał i nabył. Zaczyn ja, koadiutor Wileński z urodzonego afektu braterskiego i dobrej woli mojej...tych dóbr pomienionych ma moją osobę należących temuż wojewodzie Podlaskiemu ustępuje i na wieczne czasy ... zrzekam się. Ja starosta Puński widząc JW. JM pan wojewoda Podlaski tak wielkie długi ... z tych dóbr zapłaciwszy*

⁷⁷ Sapiehowie, III, s. 103.

⁷⁸ PSB, t. XXXIV, z. 144, s. 110 – 115.

i one znacznym kosztem zabudowawszy, nie tylko przez donacją JchM Massalskich miedetatio tych dóbr, ale też ex kapute JW. JM pana marszałka WXL dwóch części, to jest swojej i JM księdza koadiutora wileńskiego aktorem i dziedzicem został. A z drugiej strony znając się być winnym współ z konsukcessorami memi reszty summy Wołpińskiej niegdyś per constituto nazwanej pro sorte JM wojewody Podlaskiego przychodzącej, a na moie i konsukcessorow moich potrzebę odeszłej... 11 tys. zł polskich, gdy tenże JM wojewoda podlaski za trzecią część połowy aktorstwa dóbr Czerwona i Ławna promieninom quantitatem 11 tys. zł mnie i konsukcessorom Mojem ustąpił, więc ja starosta Puński imieniem moim i konsukcessorow moich ... konstetowawszych się iż trzecią część aktorstwa połowy dóbr Czerwony i Ławny wiecznym i nie odmownym czasy JM woiewodziePodlaskiemu... ustempuię i na JM wojewodę podlaskiego i sukcesorow jego zrzekam się⁷⁹.

W rezydencji czerłońskiej, jak zgodnie podają liczne źródła, Michał Antoni spędzał najwięcej czasu. Potwierdzeniem tego faktu może być liczna korespondencja jak również działalność fundatorska tam prowadzona.

W 1741 r. Michał Antoni Sapieha, wraz ze swoją pierwszą żoną Katarzyną z Sapiehów założył nowy fundusz na rzecz klasztoru bazyliańców i cerkwi w Czerlonie: *Zeznawamy tym naszym funduszowym listem dobrowolnie i wiecznie nieporusznym zapisem, komuby to wiedzić tak terażniejszego jako y na potym będącego wieku ludziom należało oznajmujemy. Iż mając w majątności naszej dziedzicznej Czerlona nazwanej w powiecie grodzieńskim sytuowanej fundowany od antecessorów moich monaster założenia cerkwi Najświętszej Panny Narodzenia i Świętego Mikołaja na zakonników czterech reguły Świętego Bazylego takowy fundusz in toto et pleno approbuje. Fundusz zamykał się, tym iż temuż monasterowi przydać wieś Kozakowce nazwane pod Czerloną w mili leżącą ze wszystkimi lasami, łakami, ogrodami, gruntami i poddaniami ab antiquo do teje wsi należącemi⁸⁰.*

Nowy fundusz dla klasztoru czerłońskiego ustanowiony 27 sierpnie 1751 r., określał że: *...uważając z jednej strony szczupłość przyrzeczonej fundacyi przez antecessora mojego SP JW Imć Pana starostę grodzieńskiego uczynionej. Z drugiej zaś strony widząc – w klasztorze Czerłońskim nie więcej zakonników jak tylko czterech, do tych czas zostawało. Według koncepcji Michała Antoniego nie pozwalało to na normalne funkcjonowanie cerkwi i klasztoru. Dlatego też wystawił on umowę, aby zgodnie z jego nadaniem w klasztorze, cały czas znajdowało się minimum pięciu mnichów. I znów, jak*

⁷⁹ Vilniaus Universiteto Bibliotekos Rankrašč skyrius, F4-A265, K. 7v-8. Dział wieczysty in oryginał dóbr, fortun, pałaców między xdzem Józefem koadiutorem Wileńskim, Michałem Antonim wojewodą Podlaskim i Aleksandrem starostą Puńskim hrabiami Sapiehami Inter sortes exdywidowanych zawartych w Słomimiu 1748. 10. 02

⁸⁰ Lietuvos Mokslų Akademijos Bibliotekos rankrašč skyrius , f. 17 – 138, k. 149 – 150.

w 1741 r. nadał on bazylianom wieś Kozakowicze. Poza tym obiecał *na miejscu starej cerkwi kaplicę nową wystawić i cmentarz*. Tłumacząc to w następujący sposób *ponieważ satisfatiendo intenciom moim na chwałę Bożą Dysponowanym na nowym miejscu nowy Errex Klasztor, gdzie i cerkiew nową wystawić Parcendo Suptibus klasztoru Czerlonskiego – zaczyn ażeby i dawne poświęcone miejsce stare monasterskie swoje miała uszanowanie – kaplicę wystawić deklaruje*⁸¹.

Ponownie Michał Antoni Sapieha przebudowuje czerłoński pałac i drewniane budynki gospodarcze w latach 40. XVIII w. Świadczą o tym dwa inwentarze zachowane w dziale rękopisów biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego. Pierwszy - *Specyfikacya co się znajduje w Pałacu Czerłońskim spisana roku 1744 dnia 10 marca*⁸² zawiera wykaz pomieszczeń pałacowych wraz z opisem znajdujących się tam przedmiotów. Drugi – *Podanie nowe z opisaniem Pałacu, oficyn, meblów, skarbu z mobilami, sklepów Przy instalacji na burgrabstwo pana Jakuba Witkowskiego roku 1759. 08. 29*⁸³, spisany przez Michała Koncza, poprzedniego administratora Czerlony znacznie uzupełnia opis pokoi oraz znajdujących się tam mebli. Pozwala również prześledzić proces rozbudowy i przebudowy pałacu, jaki miały miejsce w przeciągu 15 lat.

Michał Antoni Sapieha, łowczy WKL, zmarł 11 X 1760 r. Był trzy razy żonaty. Z pierwszego małżeństwa z Katarzyną Ludwiką Sapieżanką (swoją kuzynką) miał prawdopodobnie dwoje dzieci, które wcześniej zmarły. Z drugiego – z Teklą z Radziwiłłów, jak i trzeciego z Aleksandrą Czartoryską nie miał potomstwa. W swoim testamencie podzielił następujące dobra: Stary i Nowy Bychów, Barkałowia, Dobosna (województwo śląskie), Bogusławicze, Jasewicze i Sielec (województwo brzeskie), Dereczyn, Gałynka i Ostrów (powiat słonimski), Pojeziery i Zelwa (powiat wołkowyski), Czerłona, Ławna, Łunna – Wola, Simakowszczyzna (powiat grodzieński), połowa Szkud na Żmudzi.

Majątek po Michale Antonim, w październiku 1760 r. w większości odziedziczył bratanek Michał Ksawery Sapieha (1735 – 1766), krajczy Wielkiego Księstwa Litewskiego, syn Kazimierza Leona i Karoliny z Radziwiłłów⁸⁴. W 1761 r. na mocy testamentu Michała Antoniego Sapiehy przekazuje on dobra Czerłona swoje ciotce Ludwice Marii Sapieżance Potockiej wojewodzynie bełskiej. W związku z tym spisano inwentarz WKL *Opisanie pałacu Czerłońskiego z meblami w nim najdującymi z oficynami, skarbcem, stajniami etc. Etc. Post fata S: pamięci JW JMCSI pana Michała hrbi Sapiehy podkanclerzego WXL testamentem JW JEJMCSI pani hrabiny z Sapiechów Potockiej wojewodziny Bełskiej legowano*⁸⁵.

⁸¹ LMAB, f. 17-138, k. 177 – 183.

⁸² VUB RS, F4-A1896.

⁸³ VUB RS, F4-A 1439.

⁸⁴ PSB, t. 35/1, z. 144, s. 115 – 116.

⁸⁵ VUB RS, F4-A 1908.

W 1766 r. umiera Ludwika Maria Potocka oraz Michał Ksawery Sapieha. Ten ostatni próbował kilka razy założyć rodzinę, jednakże następców się nie doczekał. Spadek po nim otrzymał jego brat Aleksander Michał Sapieha (12 IX 1730 – 1793), wojewoda połocki i hetman polny litewski, kanclerz WKŁ⁸⁶. Do dóbr spadkowych należały Stary i Nowy Bychów z Bakałobowcem i Dobosną, Hołynka w powiatach orszańskim i rzeczyckim, Dereczyn w pow. słonimskim, a także Czerlona, Ławno, Łunna-Wola w pow. grodzieńskim.

Aleksander Michał Sapieha 24 VI 1779 r. *puścił był prawem zastawnym* za 165 397 zł, swoje dobra Czerlona i Ławno Zygmunтови Grabowskiemu, krajczemu Wielkiego Księstwa Litewskiego. Grabowski, bez wiedzy Sapiehy, pozostawiał je rotmistrzowi Pisance. Gdy *z nadejściem terminu*, kanclerz chciał okupić je ponownie, wynikły problemy. Aleksander Michał Sapieha nie chcąc stracić przyjaźni krajczego, postanowił *zaniechać wszelkich kroków prawnych i posesję, za prawem Grabowskiego, Pisance do 1785 r. przedłożyć*⁸⁷.

Niestety w czasie kiedy dzierżawili go Grabowski i Pisanka, majątek mocno podupadł. Wyniki gospodarowania krajczego WKŁ zostały przedstawione w specjalnym dokumencie *Instrumet Weryfikacji in fundo Dworu Czerłońskiego stosownie do ostatniej konwencji roku 1784. 12.01 między JOXm Alexandrem Sapiehą, kanclerzem W:WXL a JW Zygmuntem z Konopnicy Grabowskim krajczym WXL, zawartej, a nazajutrz przed aktami sądów asesorskich litewskich aktykowanej w roku terażniejszym 1785. 06. 12 esteitive pouczynionej na dniu wczorajszym do tegoż aktu umowie, przez nas niżej teże weryfikacji punkta konnotuia, sporządzać się rozpoczęło i następnie kontynuowany*⁸⁸. Jeszcze bardziej żaloszny stan dworu Czerlona przedstawiają inwentarze z 1785 i 1786 roku.

Po historii z krajczym WKŁ Zygmuntem Grabowskim, dobra czerłońskie kanclerz Aleksander Michał Sapieha oddaje w zakład zięciowi Franciszkowi Jelskiemu podkomorzemu starodubowskiemu, mężowi najmłodszej córki Amelii (1762-1835). Jednakże pełnoprawnym dziedzicem Czerlony, po śmierci ojca został jedyny syn z małżeństwa z Magdaleną Czartoryską – Franciszek (28 VIII 1772 – 30 V 1829), generał artylerii litewskiej, generał-porucznik podczas powstania 1794 r., w okresie późniejszym tajny doradca imperatora rosyjskiego⁸⁹. Był on głównym spadkobiercą ojca i wykonawcą jego testamentu. W ten sposób, oprócz znacznych sapiezańskich włości w powiecie nowogrodzkim (Różana, Mysz, Dereczyn, Zelwa, Sielec), na Żmudzi (Skudy), w województwie trockim

⁸⁶ PSB, t. 134, z. 143, s. 565 – 569.

⁸⁷ Sapiehowie, III, s. 382 – 383.

⁸⁸ LMB, f. 17-96, K. 8v-12.

⁸⁹ PSB, t. 34, z. 143, s. 605 – 610

(Długopól), brzeskim Wysokie), mścisławskim (Stary i Nowy Bychów), witebskim (Cze-
reję i Druję), otrzymał we władanie także majątek Czerlona.

Pod sam koniec XVIII w. Sapiehowie ostatecznie pozbywają się majątku. Książę
Franciszek Sapieha, w tym czasie tajny radca cara i kawaler maltański *wyznawszy potrze-
bę wybycia dziedzictwa majątnościów w powiecie grodzieńskim leżących Czerlona,
Ławna, Wola, Siemaszkowszczyzna zwanych* sprzedaje je w wieczne posiadanie za
500 000 złotych polskich, kasztelanowi pińskiemu księciu Franciszkowi Druckiemu-Lu-
beckiemu. Odkupiono 4 lutego 1799 r. Nowo zakupione włości znalazły się w całkowitym
posiadaniu F. Druckiego Lubeckiego dopiero 23 października 1799 r., gdyż do tego
czasu folwarki Czerlona i Ławna znajdowały się w zastawie u państwa Jelskich, podko-
morzych starodubskich i szabańskich⁹⁰.

Franciszek Drucki-Lubecki (1741 – 1806), poseł na sejm, marszałek i kasztelan piń-
ski, był synem Józefa, stolnika orszańskiego i Wiktorii ze Skirmuntów. Pochodził z wy-
wodzącego się od Rurykowiczów rodu kniaziów Druckich, których gałąź osiadła w końcu
XV w. w Lubczu na Wołyniu w pow. łuckim i od nazwy miejscowości przybrała nazwisko
Lubeccy. Nie osiągnął wielkiej kariery politycznej, nie wyszedł poza rolę pińskiego powia-
towego dygnitarza. Jednak podniósł majątkową i społeczną pozycję rodziny. Był dwa razy
żonaty. Dzieci: 4 synów – Onufrego, Karola, Franciszka Ksawerego i Hieronima oraz
4 córki – Annę za Józefem Strutyńskim, Józefę za Wojciechem Pudłowskim, Teresę za
Józefem Scipio del Campo i Teklę za Józefem Szczyttem miał tylko z pierwszego małżeń-
stwa z Genowefą Olizrówną. Pozostawiając dobra pińskie starszym synom, Franciszek
Drucki-Lubecki, jak wspomiano powyżej w 1799 r. nabył od Sapiehów dobra Czerlona,
gdzie spędził ostatnie lata swego życia w towarzystwie trzeciego syna Franciszka Ksawe-
rego. Zmarł w Czerlonie na początku 1806 r.

Po ks. Franciszku Druckim-Lubeckim (1741 – 1802) schedę odziedziczył jego syn
Franciszek Ksawery (1778 – 1846), słynny minister skarbu Królestwa Polskiego, żonaty
z Marią Scipio del Campo, swoją siostrzenicą (zm. 1876 r.)⁹¹. Czerlonę otrzymał w 1806 r.
na skutek podziałów ojcowizny z braćmi. Z małżeństwa z Marią Scypionówną miał sy-
nów Józefa i Aleksandra oraz 5 córek: Augustę Siemieńską, Julię i Genowefę Pusłowskie,
Sewerynę Zalewską i Jadwigę Bychowcową.

Następnie dobra przejął ich syn Aleksander (1827 – 1896), po którym w 1896 r.
w wyniku *podziału braterskiego* właścicielem zostaje syn Aleksandra i Marii Szemiót-

⁹⁰ НГАБ. Ф.1737. ап.1. ад.зах.57. к. 558 – 559 в.

⁹¹ PSB, t. XVII/4, z. 75, s. 582-588. НГАБ ў Гродна. ф.96. ап.1. спр.1233. арк.107 ад-108. Инвентарное описание имения Черлена действительного тайного советника разных орденов кавалера Ксаверия Францовича князя Друцкого-Любецкого. Составлен 25 мая 1845 г.

Władysław (1864 – 1913), żonaty z Marią Zamoyską (1868 – 1939)⁹². W roku 1900 ogólnorosyjskie informacyjne wydanie *Cata Rosja* określiła włości Czerlona, Władysława Druckiego-Lubeckiego jako wybitne gospodarstwo⁹³. Po jego śmierci w 1913 r. włości Czerlona *wedle życzenia umierającego zapisano w dożywotnie władanie wdowie jego Marii Zdzisławównie Druckiej-Lubeckiej i prawnym następcom jego*, dzieciom: córce Marii – 23 lata, Teresie – 14 lat, Joannie – 12 lat i synowi Janowi – 15 lat⁹⁴.

Ryc. 6 – Franciszek Ksawery Drucki-Lubecki, ryc. Walentego Słiwickiego (1765 – 1857) za: www.polona.pl

⁹² НГАБ у Гродна, ф. 27, ап. 1, спр. 399, арк. 6, Об открытии соло-вексельного кредита землевладельцу Друцкому-Любецкому Владиславу Александровичу под залог им. Черлёна. 4. 12. 1910 – 27. 11. 1913.

⁹³ Вся Россия, Русская книга промышленности, торговли, сельского хозяйства и администрации, т. 2, Санкт-Петербург 1900, стлб. 39.

⁹⁴ НГАБ у Гродна, ф. 94, ап. 1, спр. 48, арк. 62, Дело об установлении опеки над имуществом и малолетними детьми кн. Владислава Александровича Друцкого-Любецкого, 10. 04. 1913-5. 06. 1915, с. 62.

SONDAŻOWE BADANIA ARCHEOLOGICZNE DWORU W CZERLONIE

Jak już wspomniano w poprzednich rozdziałach rezydencja czerłońska nie zachowała się w formie kubaturowej. W celu stwierdzenia czy pod powierzchnią terenu znajdują się relikty murów oraz rozpoznania sytuacji stratygraficznej badanego obiektu zostały wykonane 2 wykopy archeologiczne o łącznej powierzchni 15 m² i kubaturze około 15 m³ oraz 7 ciągów odwiertów wydrążonych przy pomocy geologicznego świdra szczelinowego. Łącznie zbadano 141 odwiertów uzyskując 257 m profilów.

Ponieważ w trakcie prospekcji terenowej stwierdzono, że na badanym terenie znajdują się dwa mocno zakrzaczone pagórki oddalone od siebie o około 30 m, zdecydowano, że na każdym z nich zostanie wykonany wykop sondażowy oraz odwiert, których ilość uzależniono od wielkości każdego z obiektów. Aby ciągi odwiertów odpowiednio dopasowane do sytuacji kresowej zrezygnowano z lokalizowania ich zgodnie z orientacją według kierunków świata.

Ryc. 1 – Czerlona, obwód grodzieński, Białoruś. Lokalizacja stanowiska, fot. H. Karwowska

Ciąg odwiertów nr 1 (zbliżony do kierunku N-S)

Zlokalizowano tak, aby przeciąć większy obiekt po jego długości. Wykonano 27 dwiertów na łącznej długości 50 m. Sytuacja stratygraficzna przedstawiała się jak następuje:

1 – 0-20 – brunatna próchnica, dołem
gruz	20-25 – gruz
2 – niedrożny	25 – niedrożny
3 – 0,5 m na S od odwiertu 2 (na 4,5 m)	9 – (na 14 m)
0-17 – próchnica z gruzem	0-14 – próchnica, gruz, zaprawa
17-30 – glina z próchnicą z gruzem	15 – niedrożny
30-52 – glina z gruzem	10 – (na 16 m)
52 – niedrożny	5 – niedrożny
4 – na 6 m niedrożny	11 – (na 18 m)
gruz od samej góry	0-20 – ciemnobrunatna próchnica,
gruz, zaprawa
5 – niedrożny	20-42 – glina z próchnicą i zaprawą
oraz gruz
6 – (na 8 m)	42-58 – glina z zaprawą i gruzem
0-15 – humus	58-67 – glina
15-35 – zaprawa, ciemnobrązowa
próchnica	67-93 – glina z próchnicą
35-40 – ciemnobrunatna próchnica,
gruz, zaprawa	93-117 – brunatna próchnica
40 – niedrożny	117 – calec
7 – (na 10 m)	12 – (na 20 m)
0-10 – próchnica	0-20 – ciemnobrunatna próchnica
z drobkami zaprawy
10-15 – próchnica, gruz, zaprawa	20-48 – zaprawa
15 – niedrożny	48-59 – zaczyna się glina, zaprawa
8 – (na 12 m)	59-66 – glina
0-20 – ciemna próchnica, gruz, zaprawa	66-86 – calec
20 – gruz	14 – (na 22 m)
25 – niedrożny	0-12 – próchnica, drobiny gruzu
9 – (na 14 m)	12-20 – zaprawa
0-14 – próchnica, gruz, zaprawa	20-21 – spalenizna
15 – niedrożny	21-35 – próchnica z gruzem i zaprawą
10 – (na 16 m)	35-48 – glina z próchnicą i gruzem
5 – niedrożny	48-54 – glina
11 – (na 18 m)	

- 54-68 – glina
68-79 – calec
- 15 – (na 24 m)
0-10 – humus
10-18 – próchnica z gruzem
18-20 – zaprawa
42-45 – spalenizna
45-66 – glina z gruzem
66-67 – glina
67-76 – cegła
76-84 – glina z próchnicą, gruz ceglany
od 94-118 – glina z próchnicą
od 118-138 – glina
138 – calec
154 – koniec odwiertu
- 16 – (na 26 m)
0-18 – humus
18-22 – zaprawa
24-30 – gruz ceglany
30 – koniec, niedrożny
- 17 – (28 m)
0-16 – humus
16-30 – gruz, spalenizna, zaprawa
30 – koniec odwiertu, niedrożny
- 18 – (30 m)
0-20 – próchnica z gruzem
20 – niedrożny
- 19 – (na 32 m)
0-15 – próchnica z zaprawą
15 – niedrożny
- 20 – (na 34 m)
0-15 – próchnica z zaprawą
15 – niedrożny
- 22 – (na 36 m)
0-25 – próchnica
25-36 – próchnica z zaprawą i gruzem
36 – niedrożny
- 23 – (na 38 m)
0-14 – próchnica z gruzem
14 – niedrożny
- 24 – (na 38,5 m)
0-14 – humus
14-25 – glina z próchnicą
25-42 – glina
42-52 – żółta glina
52-82 – piasek
100 – koniec odwiertu
- 25 – (na 40 m)
0-20 – humus
20-32 – glina z próchnicą, gruzem
i zaprawą
32-58 – glina
58-91 – glina ceglasta
100
- 26 – (na 45 m)
0-15 – humus
15-34 – próchnica z gliną
34-45 – glina z próchnicą
45-95 – glina
95
- 27 – (na 50 m)
0-27 – humus
27-66 – glina z próchnicą i gruzem
66-86 – glina, próchnica
86-100 – glina
100 – koniec

Ciąg odwiertów nr 2 (o kierunku zbliżonym do E-W)

Zlokalizowano prostopadłe do odwiertu nr 1 ciągu nr 1. Wykonano 17 odwiertów na łącznej długości 20 m. Sytuacja

stratygraficzna przedstawiała się jak następuje:

1 – 16 m na E od odwiertu nr 1 ciągu nr 1

- 0-40 – próchnica orna
- 40-41 – przekładka gliny
- 41-65 – glina z brunatną próchnicą
- 65-81 – próchnica z gliną
- 81-100 – glina
- 100 – koniec

2 – (na 14 m)

- 0-28 – próchnica orna
- 28-66 – próchnica z gliną
- 66-76 – glina z próchnicą
- 76-98 – glina
- 98 – koniec

3 – (na 12 m)

- 0-27 – próchnica
- 27-46 – gruz
- 46-52 – zaprawa
- 52 – niedrożny (cegła)

4 – (na 10 m)

- 0-20 – próchnica
- 20-33 – próchnica z gruzem
- 33-48 – glina z próchnicą i gruzem
- 48-62 – próchnica z gliną
- 62-85 – glina z próchnicą
- 85-95 – glina
- 95

5 – (na 8 m)

- 0-33 – próchnica
- 33-35 – próchnica z gruzem
- 35-46 – próchnica z gliną
- 46-88 – glina z próchnicą
- 88-95 – glina
- 95

6 – (na 6 m)

0-30 – próchnica ciemnobrunatna

30-60 – próchnica z gliną

60-73 – glina z próchnicą

73-96 – glina

96

7 – (na 4 m)

0-13 – próchnica

13-27 – próchnica z gliną

27-28 – gruz i zaprawa

28-65 – glina z próchnicą

65 – glina

66

8 – (na 2 m)

0-28 – próchnica

28-62 – próchnica z gliną i zaprawa wapienna

62-87 – glina

87

9 – odwiert nr 1 ciągu nr 1

10 – (2,5 m)

0-41 – próchnica

41-63 – glina z próchnicą (drobiny gruzu i zaprawy)

63-89 – glina

89

11 – (na 5 m)

0-24 – próchnica

24-41 – próchnica z gliną i gruzem

41-73 – glina z próchnicą

73

12 – (na 7,5 m)

0-36 – próchnica

36-39 – próchnica z gruzem ceglany i zaprawą

39-46 – drobny gruz ceglany

46-49 – próchnica z zaprawą wapienną

49-54 – glina z próchnicą

54-59 – glina
 59-82
 82
 13 – (na 10 m)
 0-20 – próchnica
 20-55 – próchnica z gliną i gruzem
 55-88 – glina
 88
 14 – (na 12,5 m)
 0-26 – próchnica
 26-54 – próchnica z gliną
 54-64 – glina z próchnicą
 64-84 – glina
 84
 15 – (na 15 m)
 0-14 – próchnica
 14-45 – próchnica z gruzem
 45-65 – glina
 65
 16 – (na 17,5 m)
 0-14 – próchnica
 14-33 – glina z próchnicą
 33-67 – próchnica z gliną i drobinami
 gruzu
 67-104 – glina
 104-107 – glina
 107
 17 – (na 20 m)
 0-12 – próchnica
 12-30 – próchnica z gliną
 30-67 – glina
 88

Ciąg odwiertów nr 3 (zblizony do kierunku E-W).
 Zlokalizowano w odległości 10 m na S od ciągu nr 2. Wykonano 20 odwiertów na

łącznej długości 40 m. Sytuacja stratygraficzna przedstawiała się jak następuje:

1 – 0-17 – próchnica
 17-57 – próchnica z gliną
 57-72 – glina z próchnicą
 72-100 – glina
 100
 2 – (na 2 m)
 0-10 – humus
 10-38 – próchnica z gliną
 38-52 – gruz ceglany, próchnica z gliną
 52-58 – glina z próchnicą
 58-80 – glina
 80
 3 – (na 4 m)
 0-21 – próchnica
 21-38 – próchnica z gliną
 38-42 – glina z próchnicą
 42-52 – gruz, zaprawa wapienna, dro-
 biny węgla + glina z próchnicą
 52-100 – glina
 100
 4 – (na 6 m)
 0-10 – humus
 10-28 – próchnica z gliną
 28-32 – zaprawa, próchnica z gliną
 32-56 – glina z próchnicą
 56-80 – glina z próchnicą
 80-100 – glina
 100
 5 – (na 10 m)
 5 cm – niedrożny (cegła)
 6 – (na 9,5 m)
 0-15 – próchnica, gruz ceglany
 15-22 – próchnica z zaprawą wapienną
 29 – niedrożny

- 7 – (na 12 m)
5 cm – niedrożny na warstwie zaprawy
- 8 – (na 14 m)
5 cm – niedrożny na warstwie zaprawy
- 9 – (na 16 m)
0-10 – próchnica
10-30 – próchnica z gliną, drobiny zaprawy
30-45 – zaprawa, węgle drzewne, próchnica, glina
45-100 – glina z próchnicą
100 – glina
110
- 10 – (na 18 m)
0-45 – próchnica z zaprawą, drobiny gruzu ceglanego
45-70 – glina z próchnicą, drobiny zaprawy i gruzu ceglanego
70-115 – glina
115
- 11 – (na 20 m)
0-60 – gruz kamienno-ceglany z zaprawą wapienną, próchnica
60 – niedrożny (cegła)
- 12 – (na 22 m)
0-15 – humus z zaprawą wapienną
15 – niedrożny (kamień)
- 13 – (na 24 m)
0-10 – próchnica z zaprawą wapienną, gruz
15 – niedrożny (cegła)
- 14 – (na 26 m)
0-20 – próchnica z zaprawą, gruzem
20 – niedrożny
- 15 – (2 m na W od ciągu nr 1)
0-25 – próchnica z zaprawą i gruzem
- 25-70 – glina z próchnicą, zaprawą i gruzem
- 70 – niedrożny
- 16 – (na 4 m)
0-15 – humus
15-51 – próchnica z zaprawą
51-113 – glina z próchnicą
113 – glina
118
- 17 – (na 8 m)
0-10 – próchnica z zaprawą
10 – niedrożny
- 18 – (na 11 m)
0-15 – humus
15 – niedrożny
- 19 – (na 12 m)
0-10 – próchnica z drobinami zaprawy
10-47 – próchnica z gliną
47-58 – glina z próchnicą
58-85 – glina
85
- 20 – (na 14 m)
0-5 – próchnica z gruzem
5-30 – próchnica z gliną i gruzem ceglanym
30-62 – glina z próchnicą
62-90 – glina
- Ciąg odwiertów nr 4 (zbliżony do kierunku WE).
- Zlokalizowano w odległości 30 m na S od odwiertu nr 1, ciągu nr 1 na południe. Wykonano 24 odwierty na łącznej długości 48 m. Sytuacja stratygraficzna przedstawiała się jak następuje:

- 1 – odwiert w odległości 30 m na E od
 ciągu nr 1
 0-15 – próchnica
 15-75 – próchnica z gliną
 75-84 – glina z piaskiem
 84-96 – glina
 96
- 2 – (na 2 m)
 0-12 – humus
 12-60 – glina z próchnicą
 60 – niedrożny
- 3 – (na 4 m)
 0-7 – próchnica z zaprawą wapienną
 7-25 – próchnica z zaprawą wapienną,
 gruz ceglany
 25 – niedrożny
- 4 – (na 6 m)
 0-10 – próchnica z gruzem
 10 – niedrożny
- 5 – (na 8 m)
 0-5 – próchnica z gruzem
 5 – niedrożny
- 6 – (na 10 m)
 0-10 – próchnica z gruzem, zaprawa
 10 – niedrożny
- 7 – (na 12 m)
 0-32 – próchnica z zaprawą i gruzem
 32 – zaprawa wapienna
 34 – niedrożny (cegła)
- 8 – (na 14 m)
 0-10 – próchnica
 10-20 – próchnica z zaprawą, gruzem,
 węglami drzewnymi
 20 – niedrożny (cegła)
- 9 – (na 16 m)
 0-5 – próchnica
 5 – niedrożny
- 10 – (na 18 m)
 0-10 – próchnica, zaprawa, gruz
 10 – niedrożny
- 11 – (na 20 m)
 0-10 – próchnica, zaprawa, gruz
 10 – niedrożny
- 12 – (na 22 m)
 0-10 – próchnica, zaprawa, gruz
 10 – niedrożny
- 13 – (na 24 m)
 0-5 – próchnica
 5-25 – próchnica z zaprawą i gruzem
 25 – niedrożny (cegła)
- 14 – (na 26 m)
 0-5 – próchnica z zaprawą
 5-30 – próchnica z drobną zaprawą
 30 – niedrożny
- 15 – (na 28 m)
 0-11 cm – próchnica
 11-17 – próchnica z zaprawą i węglami
 17-29 – zaprawa, drobna cegła
 29 – niedrożny
- 16 – (na 32 m)
 0-10 – próchnica
 10 – niedrożny
- 17 – (na 34 m)
 0-10 – próchnica
 10 – niedrożny
- 18 – (na 36 m)
 0-5 – humus
 5-15 – próchnica z gliną i gruzem
 15 – niedrożny
- 19 – (na 38 m)
 0-10 – próchnica
 10-20 – glina z próchnicą
 20-27 – zaprawa wapienna
 27-30 – próchnica z gliną

- 30-70 – glina z próchnicą
- 70-100 – glina
- 100
- 20 – (na 40 m)
 - 0-7 – próchnica
 - 7-29 – próchnica z gliną
 - 29-60 – glina z próchnicą i drobinami zaprawy
 - 60-90 – glina
 - 90
- 21 – (na 42 m)
 - 0-10 – humus
 - 10-42 – próchnica z gliną
 - 42-58 – glina z próchnicą
 - 58-103 – glina
 - 103
- 22 – (na 44 m)
 - 0-9 – próchnica
 - 9-44 – próchnica z gliną
 - 44-62 – glina z próchnicą
 - 62-94 – glina
 - 94
- 23 – (na 46 m)
 - 0-6 – humus
 - 6-18 – próchnica z gliną
 - 18-62 – glina z próchnicą
 - 62-94 – glina
 - 94
- 24 – (na 48 m)
 - 0-5 – humus
 - 5-62 – próchnica z gliną
 - 62-66 – glina z próchnicą
 - 66-92 – glina
 - 92

Ciąg odwiertów nr 5 (zbliżony do kierunku WE).

Zlokalizowano w odległości 40 m na S od odwiertu nr 1 ciągu nr 1 na południe. Wykonano 28 odwierty na łącznej długości 50 m. Sytuacja stratygraficzna przedstawiała się jak następuje:

- 1 – (na 0 m)
 - 0-10 – humus
 - 10-30 – próchnica z gliną
 - 30-50 – próchnica z gliną i gruzem ceglany
 - 50-66 – próchnica z gliną i gruzem ceglany + drobinny zaprawy
 - 66-94 – glina z próchnicą
 - 94-105 – glina
 - 105
- 2 – (na 2 m)
 - 0-10 – próchnica
 - 10-40 – próchnica z gliną
 - 40-42 – glina z próchnicą
 - 42-50 – próchnica z gliną i drobinny zaprawy i gruzu
 - 50-103 – glina z próchnicą
 - 103
- 3 – (na 4 m)
 - 0-10 – próchnica
 - 10-66 – próchnica z gliną
 - 66-86 – glina z próchnicą
 - 86-92 – glina
 - 92
- 4 – (na 6 m)
 - 0-13 – próchnica
 - 13-30 – próchnica z gliną
 - 30-60 – próchnica z gliną, z drobinami zaprawy wapiennej
 - 60-77 – glina z próchnicą
 - 77-110 – glina

- 110
- 5 – (na 8 m)
- 0-10 – humus
- 10-50 – próchnica z gliną, gruzem i zaprawą
- 50-92 – glina z próchnicą
- 92-112 – glina
- 112
- 6 – (na 10 m)
- 0-5 – humus
- 5 – niedrożny
- 7 – (na 12 m)
- 0 – zaprawa (niedrożny)
- 8 – (na 14 m)
- 0-10 – próchnica
- 10-16 – próchnica z zaprawą i gruzem
- 16-42 – próchnica z drobinami zaprawy
- 42-48 – piasek
- 48-58 – glina z próchnicą
- 58-65 – zaprawa (zwarsta warstwa)
- 65 – niedrożny (na zaprawie)
- 10 – (na 16 m)
- 0-17 – próchnica
- 17-25 – zaprawa
- 25 – cegła i dalej próchnica
- 52-75 – piasek
- 75-85 – piasek z gruzem i zaprawą
- 85-110 – piasek z próchnicą i gruzem ceglany
- 110 – niedrożny
- 12 – (na 18 m)
- 0-10 – próchnica
- 10 – niedrożny
- 13 – (na 20 m)
- 0 – gruz (niedrożny)
- 14 – (na 22 m)
- 0-5 – próchnica, gruz
- 10 – niedrożny
- 15 – (na 24 m)
- 0-5 – humus z gruzem i zaprawą, świder wpada pod humusem w puszcze na 64 próchnica z piaskiem i zaprawą
- 64 – niedrożny
- 16 – (na 26 m)
- 0-25 – próchnica
- 25 – niedrożny
- 17 – (na 28 m)
- 0-20 – próchnica z gruzem, zaprawa
- 25 – niedrożny
- 18 – (na 30 m)
- 0-15 – próchnica
- 15-40 – próchnica z zaprawą i gruzem
- 40 – niedrożny
- 19 – (na 32 m)
- 0-20 – próchnica ze spalenizną
- 20-60 – gruz, zaprawa
- 60-100 – piasek
- 100
- 20 – (na 34 m)
- 0-8 – próchnica
- 8-57 – piasek z próchnicą, węglami drzewnymi i zaprawą
- 57-65 – warstwa zaprawy z gruzem
- 65-96 – piasek z próchnicą
- 96-130 – piasek
- 130
- 21 – (na 36 m)
- 0-10 – próchnica
- 10-48 – zaprawa z próchnicą, gruz ceglany
- 48-49 – piasek z drobinami zaprawy i próchnicą

- 49-75 – piasek z próchnicą
 75-110 – piasek gliniasty
 110
- 22 – (na 38 m)
 0-14 – próchnica
 14-41 – próchnica z zaprawą wapienną
 41-97 – glina z próchnicą
 97 – glina
- 23 – (na 40 m) (odwiert 25 na osi N-S) – to
 odwiert na osi NS
- 24 – (na 42 m)
 0-7 – próchnica
 7-30 – próchnica z gruzem i zaprawa
 wapienną
 30-92 – próchnica z gliną
 92-100 - glina
- 25 – (na 44 m)
 0-12 – próchnica
 12-66 – próchnica z gliną, gruzem
 ceglanym (drobiny) i zaprawą
 66-84 – glina z próchnicą
 84-108 – piasek
 108-123 – glina
- 26 – (na 46 m)
 0-42 – próchnica z gliną
 42-60 – piasek z gliną i próchnicą
 60-80 – piasek
 80-90 – glina
- 27 – (na 48 m)
 0-7 – próchnica
 7-48 – próchnica z piaskiem i gliną
 48-63 – piasek z próchnicą
 63-78 – piasek
 78 – glina
- 28 – (na 50 m)
 0-10 – próchnica
 10-62 – próchnica z gliną i piaskiem
- 62-93 – piasek
 93-100 – glina
- Ciąg odwiertów nr 6 (o kierunku zbliżo-
 nym do WE)
 Zlokalizowany na obiekcie mniejszym,
 w odległości 30 m na N od odwiertu nr 1
 ciągu nr 1. Wykonano 11 odwiertów na
 łącznej długości 21 m. Sytuacja stratygra-
 ficzna przedstawiała się jak następuje:
- 1 – odwiert na 1 m od wykopu I na W
 0-31 – humus
 31-50 – piasek z próchnicą
 50-80 – piasek
 80-120 – próchnica piaszczysta z za-
 prawą wapienną
 120-150 – glina
- 2 – odwiert 2 m na W od 1
 0-10 – próchnica
 10-25 – cegła i zaprawa
 25 – niedrożny
- 3 – odwiert 2 m na W od 2
 0-10 – próchnica
 10-30 – próchnica z zaprawą
 30-66 – glina bardzo piaszczysta (pia-
 sek z gliną?) z zaprawą i drobi-
 nami gruzu ceglanego
 66-79 – zaprawa
 79-108 – próchnica z gruzem i zaprawą
 108-119 – glina
- 4 – odwiert 2 m na W od 3
 0-10 – próchnica
 10-33 – próchnica z piaskiem
 33-50 – piasek
 50-92 – próchnica
 92-105 – glina

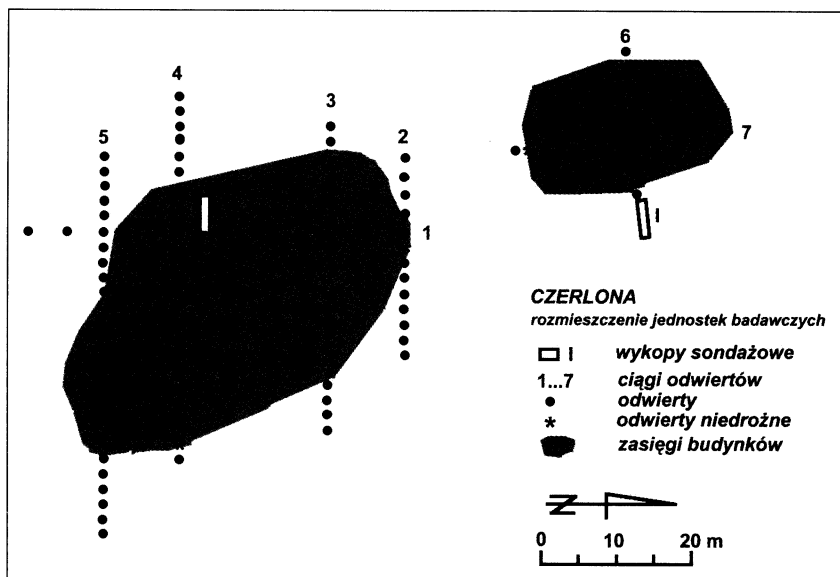
- 5 – odwiert 2 m na W od 4
 - 0-10 – próchnica
 - 10-94 – piasek z próchnicą
 - 94-115 – glina
- 6 – odwiert 2 m na W od 5
 - 0-20 – próchnica
 - 20-30 – piasek z próchnicą
 - 30-70 – próchnica z piaskiem
 - 70-93 – glina
- 7 – odwiert 2 m na W od 6
 - 0-15 – próchnica
 - 15 – niedrożny
- 8 – odwiert 2 m na W od 7
 - 0-20 – próchnica z zaprawą
 - 20 – niedrożny, zaprawa
- 9 – odwiert 2 m na W od 8
 - 0-15 – próchnica
 - 15 – niedrożny, cegła
- 10 – odwiert 2 m na W od 9
- 11 – odwiert 2 m na W od 10
 - 0-20 – próchnica
 - 20-32 – próchnica z zaprawą i gruzem
cegłanym
 - 32-49 – próchnica
 - 49-73 – glina z próchnicą
 - 73-90 – glina

Ciąg odwiertów nr 7 (o kierunku zbliżonym do NS).

Zlokalizowany prostopadle do ciągu nr 6 na wysokości odwiertu nr 6. Wykonano 4 odwierty na łącznej długości 24 m. Sytuacja stratygraficzna przedstawiała się jak następuje:

- 1 – odwiert
 - 0-10 – próchnica z zaprawą i gruzem
 - 10-45 – próchnica z gruzem i zaprawą
 - 45 – niedrożny
- 2 – odwiert 2 m na S od 1
 - 0-10 – próchnica z cegłą i zaprawą
 - 10 – niedrożny
- 3 – odwiert 2 m na S od 2
 - 0-10 – próchnica
 - 10-44 – próchnica z zaprawą
 - 44-70 – próchnica z drobinami zaprawy
 - 70-90 – zaprawa wapienna
 - 90-110 – glina
- 4 – odwiert 2 m na S od 3
 - 0-15 – próchnica
 - 15 – cegła, niedrożny
- 5 – odwiert 2 m na S od 4
 - 0-10 – próchnica
 - 10-40 – zaprawa, gruz ceglany, próchnica
 - 40- niedrożny
- 6 – odwiert 2 m na S od 5
 - 0-10 – próchnica
 - 10 – niedrożny
- 7 – odwiert 4 m na S od 6
 - 0-10 – próchnica
 - 10-45 – próchnica z gruzem i glina
 - 45-48 – gliniasty piasek
 - 48-63 – glina z próchnicą
 - 63-92 – glina
- 8 – odwiert 2 m na S od 5
 - 0-10 – próchnica
 - 10 – niedrożny, cegła
- 9 – odwiert 2 m na S od 8
 - 0-10 – próchnica z zaprawą
 - 10 – niedrożny, zaprawa

- 10 – odwiert 2 m na S od 9
- 0-15 – próchnica z zaprawą
- 15 – niedrożny, cegła
- 11 – odwiert 2 m na S od 10
- 0-15 – próchnica z zaprawą
- 15 – niedrożny, cegła
- 12 – odwiert 2 m na S od 11
- 0-15 – próchnica z zaprawą
- 15 – niedrożny, cegła
- 13 – odwiert 2 m na S od 12
- 0-15 – próchnica z zaprawą
- 15 – niedrożny, cegła
- 14 – odwiert 2 m na S od 13
- 0-20 – próchnica
- 20-55 – próchnica z zaprawą, cegła, węgiel drzewny
- 55-75 – glina z zaprawą i gruzem ceglany
- 75-103 – glina

Ryc. 2 – Czerlona. Plan sytuacyjny rozmieszczenia odwiertów i wykopów badawczych, rys. A. Andrzejewski

Ryc. 3 – Czerlona. Wykop 1. Relikty konstrukcji odsłonięte podczas prac badawczych, fot. A. Andrzejewski.

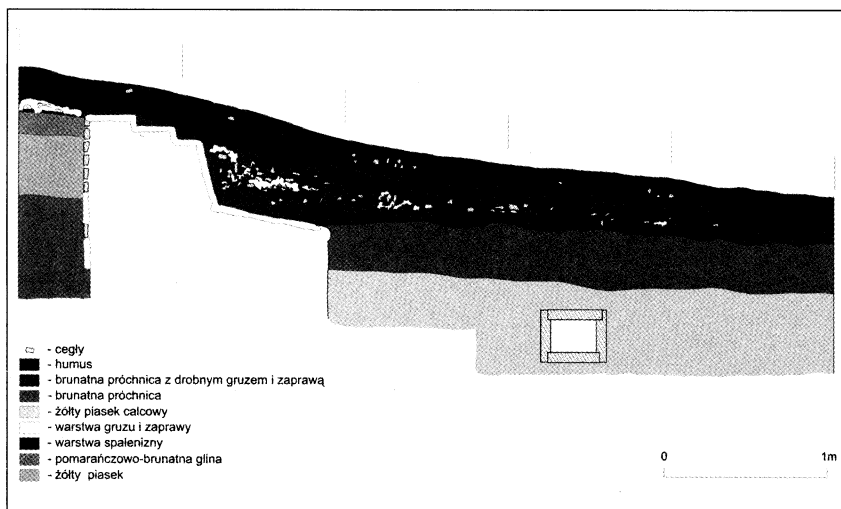
Ryc.4 – Czerlona. Wykop 2. Korona muru fundamentowego, fot. A. Andrzejewski

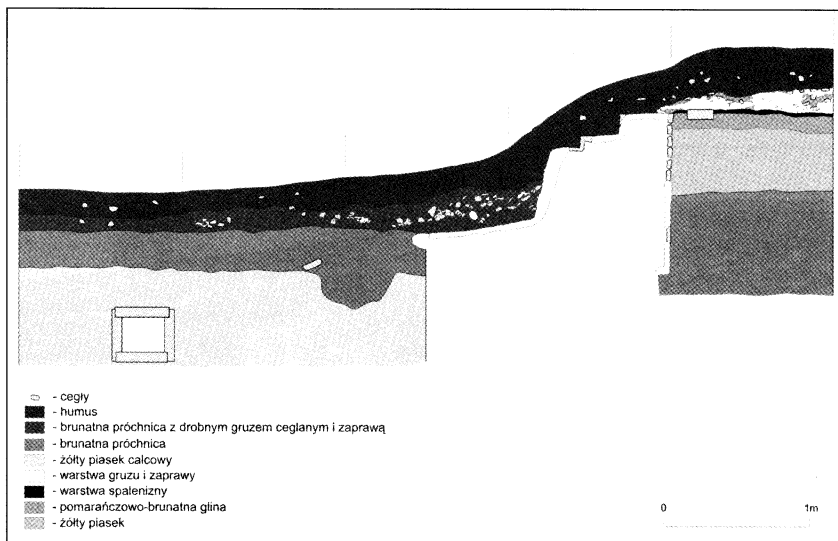
Ryc. 5 – Czerlona. Podczyszczanie odsłoniętych konstrukcji, fot. A. Andrzejewski.

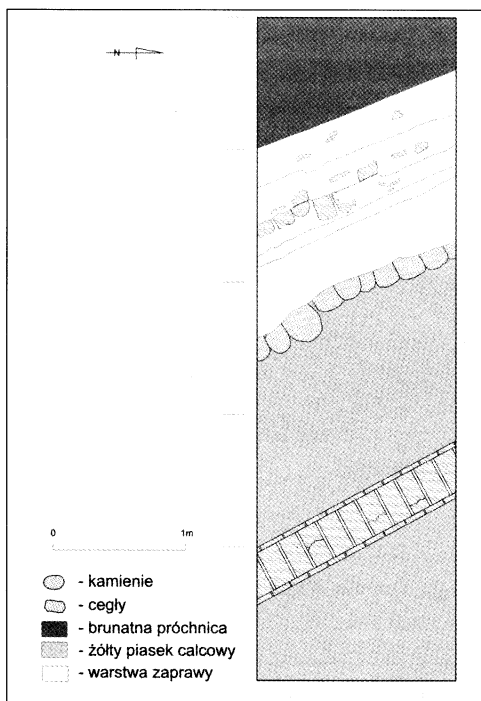
Ryc. 6 – Czerłona. Miłośnicy i adepci archeologii, fot. H. Karwowska.

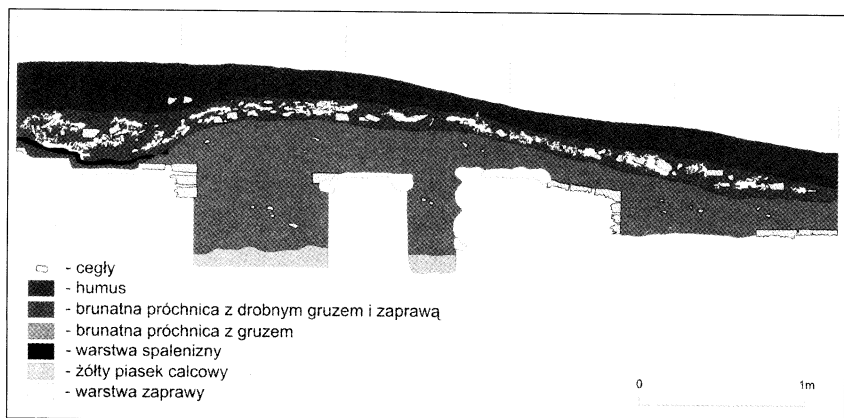
Ryc. 7 – Czerłona. Wykop 1, profil N.

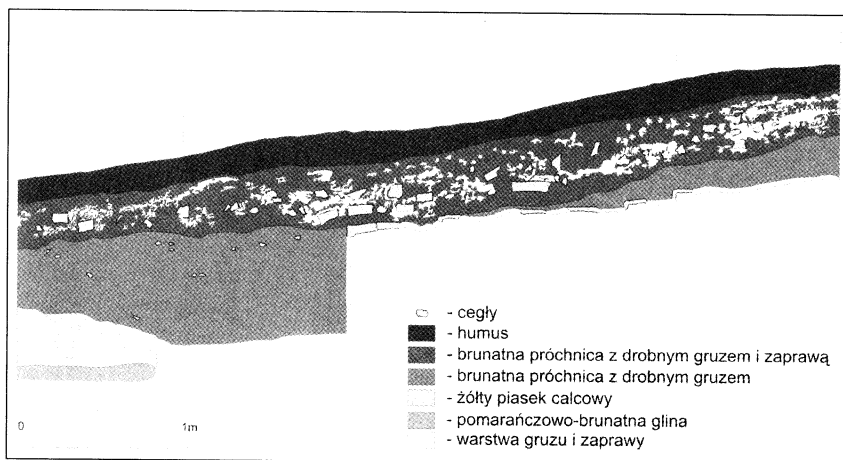
Ryc. 8 – Czerlona. Wykop 1, profil S.

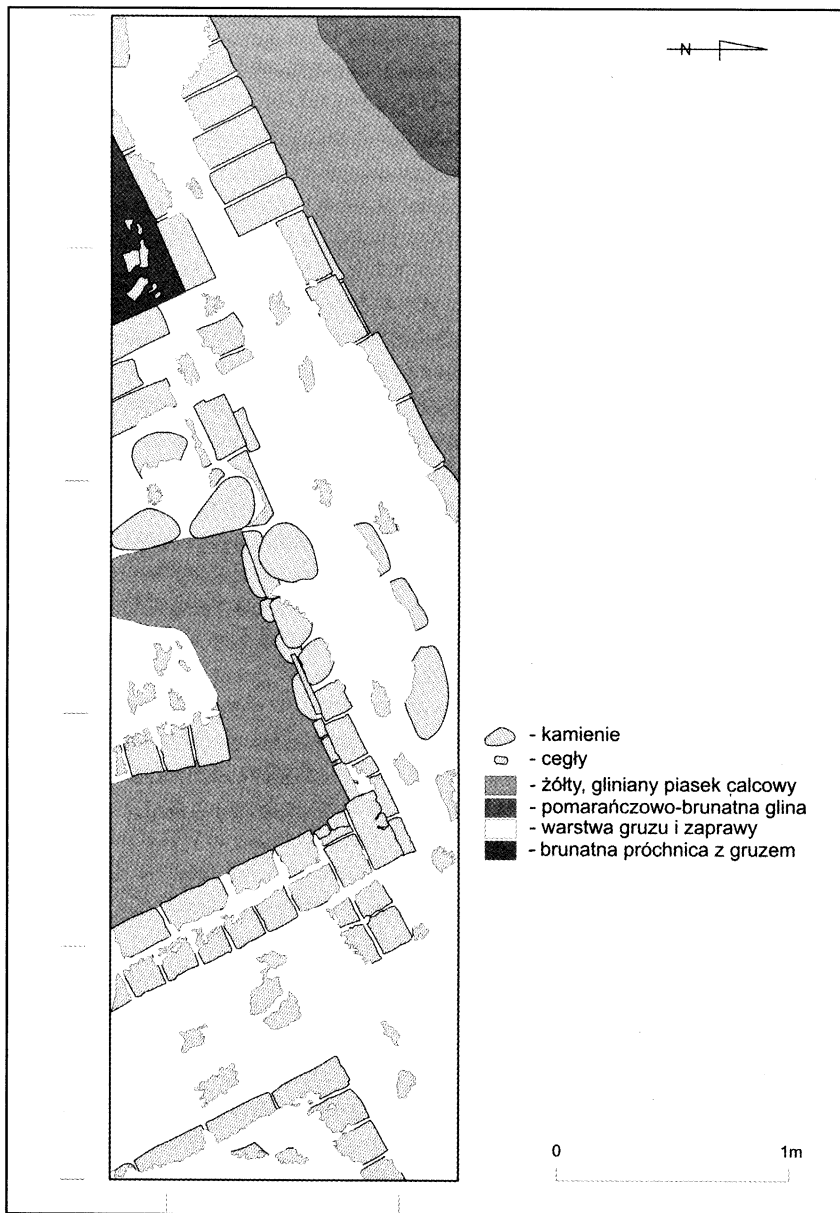
Ryc. 9 – Czerlona. Wykop 1, rzut.

Ryc. 10 – Czerlona. Wykop 2, profil N.

Ryc. 11 – Czerlona. Wykop 2, profil S.

Ryc. 12 – Czerłona. Wykop 2, rzut.

Opis wykopów badawczych

Wykop 1, o wymiarach 1,5 x 5 m (dłuższy bok na linii przybliżonej do WE), zlokalizowano na mniejszym północnym pagórku od jego wschodniej strony, tak aby uchwycić ewentualne relikty murowane wschodniej ściany. Jednocześnie profil południowy wykopu znajduje się na przedłużeniu na wschód ciągu odwiertów nr 6.

Pod warstwą humusu w zachodniej części wykopu natrafiono na relikty muru, którego szerokość wynosiła 0,8 m. Zmurowano go z cegły maszynowej układanej w wążku wozówkowym, łączonej zaprawą wapienną. Mur zachował się w części wschodniej do wysokości 0,4 m. Lico jego było pokryte tynkiem wapiennym. Od wschodu do muru przylegała pokryta wylewką wapienną opaska z kamieni eratycznych o szerokości 0,7 m. Zachodnie lico zachowane było na wysokości 1,0 m. Od góry widoczne było 6 warstw cegły, dołem mur pokryto tynkiem wapiennym. Od strony zachodniej fundament wykonano we wkopie ścisłym, zaś od strony wschodniej ze względu na obecność opaski nie obserwowano muru do stopy fundamentowej.

Sytuacja stratygraficzna w wykopie nie była zbyt skomplikowana pod warstwą humusu od strony wschodniej muru zalegała warstwa próchnicy z drobnym gruzem ceglany i zaprawą (miąższość około 0,2 m). Spoczywała ona na warstwie brunatnej próchnicy (0,4 m), która przykrywała piaszczysty calec. W calu w odległości 1,5 m (na profilu S) i 1,3 m (na profilu N) od opaski, na głębokości 0,7 m od dzisiejszej powierzchni terenu, odkryto kanał o szerokości 0,4 m i wysokości 0,35 m. Wykonano go ze specjalnie profilowanych cegieł kształtek. Kanał był zasypany, a może zamulony warstwą brunatnej próchnicy.

Po zachodniej stronie opisywanego muru, pod humusem, na wysokości zachowanej korony muru odkryto warstwę gruzu ceglano i zaprawy wapiennej (miąższość około 0,2 m), która zalegała na niewielkiej warstwie spalenizny (0,04 m). Układ ten zalegał na warstwie jałowego żółtego piasku (około 0,6 m), który spoczywał na warstwie pomarańczowobrunatnej gliny.

Wykop 2, o wymiarach 1,5 x 5 m (dłuższy bok na linii przybliżonej do WE), zlokalizowano na większym południowym wzniesieniu od jego zachodniej strony, tak że jego kółek NE zlokalizowano na odwiercie nr 16 ciągu odwiertów nr 1. Celem badawczym było sprawdzenie stanu zachowania ewentualnych reliktyw murowanych oraz określenie dokładnej stratygrafii.

Pod warstwą humusu, o miąższości dochodzącej do około 0,5 m odkryto warstwę brunatnej próchnicy z gruzem ceglany i zaprawą. Pod nią odkryto korony murów, które zalegały prawie całą, oprócz narożnika NW, powierzchnię wykopu. W wykopie obserwowano najdłuższą część muru (2,2 m) o przebiegu skośnym do profilu, a zapewne o przebiegu na osi WE. Zmurowano go w górniej partii z cegły maszynowej, łączonej zaprawą wapienną o trudnych do ustalenia wążkach, ze względu na pokrycie jego lica N tynkiem wapiennym. Nie pozwala to także na określenie konstrukcji muru w partii przystopowej. Lico S nie pokryte tynkiem ukazało konstrukcję fundamentu wykonaną z kamieni eratycznych układanych warstwami, zalewanych obficie zaprawą wapienną. Miał on w partii przy narożniku SW wykopu szerokość 0,6 m (i w tej partii był w wążku główko-

wym) a od strony N wysokość 0,9 m. W odległości 1,5 m od profilu zachodniego w murze zachował się opór łuku sklepiennego? Początek tego łuku obserwowano na pozostałej długości opisywanego reliktu.

W odległości 0,65 m od profilu południowego odchodził w stronę południową od opisywanego powyżej muru WE, przewiązany z nim fundament o szerokości 0,9 m. Wykonano go z kamieni eratycznych, cegieł maszynowych i gruzu ceglanego łączonych zaprawą wapienną. Obserwowano go na długości 0,35 m od strony zachodniej i 0,6 m od strony wschodniej. Zachowany relik miał wysokość 0,6 m.

W dalszej części opisywany już powyżej mur WE poszerzał się do szerokości 0,9 m i w odległości 1,2 m na wschód od opisywanego już muru NS odchodził od niego na południe kolejny, przewiązany z nim fundament o nieokreślonej na obecnym etapie badań szerokości. Obserwowano jego lico zachodnie na długości 1,2 m. Stwierdzono, że posiadał on konstrukcję identyczną z pozostałymi relikami. Wszystkie opisywane powyżej mury wykonano we wkopach ścisłych.

W przestrzeni pomiędzy opisanymi już relikami odkryto jeszcze fragment muru o wymiarach 0,4 x 0,6 m. Jednak ze względu na zawężone pole obserwacji nie można przesądzić czy jest to kolejny relik muru, czy duży fragment zawalonej ściany.

Sytuacja stratygraficzna w wykopie przedstawiała się następująco. Pod opisywanymi już powyżej warstwami gruzowymi zalegała warstwa brunatnej próchnicy z bardzo drobnym gruzem, którego zawartość była zdecydowanie większa w górnych partiach. Miłą ona miąższość około 0,6 m. Spoczywała na warstwie jałowego żółtego piasku (około 0,4 m), który znajdował się na pomarańczowobrunatnej glinie.

W wykopach odkryto nieliczny ruchomy materiał zabytkowy gł. fragmenty naczyń ceramicznych, szklanych oraz kafli. Materiał ten należy datować na koniec XIX i początek XX wieku i łączyć go z rezydencją Druckich-Lubeckich.

DOKUMENTY HISTORYCZNE SAPIEŻAŃSKICH MIEJSCOWOŚCI CZERLONA, DUBNO I ŁUNNA W POW. GRODZIŃSKIM, ROŚ W POW. WOŁKOWYSKIM I DERECZYN W POW. SŁONIMSKIM WKL

Państwowe Historyczne Archiwum Białorusi
w Mińsku

Ф. 1755, воп. 1. Гарадзенскі земскі суд.

Спр. 2.

45. Скарга Лаўрэна Смержэўскага, урадніка падляшскага ваяводы Паўла Сапегі, на Якава Саковіча, урадніка маёнтка Лаўна гасп. двараніна Сцяпана Сапегі, аб нападзе на двор Чарлёна і абрабаванне. 31. 07. 1559. Арк. 54-55.

62. Скарга Якава Саковіча пра напад лунненскага ўрадніка Шчаснага Вінскага на дом Алексы Мінцэвіча, цівуна Сцяпана Сапегі, абрабаванне і забойства яго. 12. 11. 1559. Арк. 73-74.

Спр. 3.

80. Тэстамент Дзмітра Янавіча Сапегі. 10. 03. 1567. Арк. 143 адв. – 145 адв.

Спр. 4.

93. Інтрамісійны ліст вознага аб падачы гасп. зямлям Радзівановічам участкаў зямлі ў маёнтках гасп. двараніна Глеба Сапегі Лунная і Чарлёна. 5. 10. 1568. Арк. 103-104.

104. Тэстамент гасп. маршалкавай і пісаравай Копцевай Васілевіча Марыі Канстанцінаўны Крошынскай. 7. 10. 1568. Арк. 115-126.

106. Дароўны ліст яе ж сыну Васілю Копцю на м-к Дубна. 7. 10. 1568. Арк. 128-131.

141. Ліст угоды паміж гасп. дваранінам Жданам Словікам, яго жонкай Тацянай Сапяжанкай і Гаўрылавай Тышкевічавай Настассяй Сапяжанкай наконт падзелу м-каў Свіслач і Лунная. 14. 10. 1568. Арк. 191-192 адв.

172. Вырак у справе Мікалая Сапегі з кіеўскім кашталянам Паўлам Сапегам аб праве ўласнасці на м-к Чарлёна. 2. 10. 1570. Арк. 261-263.

188. Скарга гасп. двараніна Мікалая Сапегі на гасп. маршалка Паўла Катовіча аб збіцці і абрабаванні яго служэбніка Якуба Выгроцкага ў месце Горадні. 4. 10. 1570. Арк. 290-290 адв.

Спр. 5.

62. Скарга Давыдавай Амеля-новічавай на Васіля Цюхая аб пераранні мяжы і захоп яе зямлі каля сяла Дубна. 3. 05. 1567. Арк. 41-41 адв.

89. Вызнанне возных у справе кіеўскага кашталяна Паўла Сапегі і Глеба Сапегі наконт м-каў Чарлёна і Лунная. 16. 06. 1567. Арк. 58-59 адв.

Спр. 6.

242. Ліст Мікалая Сапегі запісу вена жонцы Багдане Масальскай на частцы м-ка Лунная. 23. 06. 1571. с. 790-791.

Спр. 7.

189. Тэстамент Глеба Янавіча Сапегі. 21. 01. 1579. Арк. 420 адв.-424.

Спр. 8.

98. Ліст Льва Сапегі брату Мікалаю Сапезе аб падзеле м-каў Лунная, Чарлёна і Кулеўшчына. 14. 06. 1581. Арк. 170-175 адв.

103. Ліст Льва Сапегі брату Мікалаю Сапезе продажу 5 валок зямлі ў м-ку Лунная. 3. 06. 1581. Арк. 181-183 адв.

130. рээстр падзелу м-каў Чарлёна, Лунная і Кулеўшчына паміж братамі

Львом і Мікалаем Сапегамі. 3. 06. 1581. Арк. 225-230 адв.

230. Ліст кар. дваран Багдана і Льва Словікаў брату Грыгору Словіку аб перадачы права валодання на м-кі Лунная і Чарлёна. 13. 06. 1582. Арк. 394-396.

Спр. 10.

58, 59. Лісты ўгоды паміж Львом і Мікалаем Сапегамі, Грыгорыем Войнай, Міхайлам Цішкевічам, братамі Словікамі і інш. аб праве ўласнасці на м-кі Лунная, Чарлёна, Каралёў Мост і Тоўсцікі. 10. 10. 1585, с. 323-331, 331-336.

Спр. 11.

7. Ліст гасп. двараніна Андрэя Войны продажу кухмістру ВКЛ Мікалаю Сапезе м-ка Струга. 8. 01. 1591. Арк. 23-25.

12. Вызнанне Льва Сапегі аб угоде з Янам Судкам аб падданым м-ка Лунная. 9. 01. 1591. Арк. 32 адв.

55. Вырак у справе гарадзенскага земскага суддзі Льва Сапегі з крынскім ляснічым Юрыем Лісоўскім аб укрыцці збеглых падданых з м-ка Лунная. 14. 01. 1591. Арк. 125 адв.-130.

153. Ліст Ганны Копцеўны былому мужу Льву Сапезе аб скасаванні іх шлюбу з абяцаннем больш не выходзіць замуж. 21. 01. 1591. Арк. 333-336 адв.

393. Выпіс з Гарадзенскіх градскіх кніг у справе паміж кухмістрам ВКЛ

Мікалаем Сапегай і Ганнай Рэплінскай аб праве ўласнасці на м-к Лебядзінае. Згадаюцца Дубненская пушча, сяло Чарлёная м-ка Дубна.

30. 01. 1592. Арк. 896-901 адв.

426. Дароўны ліст Ядзвігі Сапегынай земскаму харужычу ВКЛ Гераніму Міцуце на маёнткі, якія засталіся па смерці яе мужа Глеба Сапегі Чарлёна і інш.). 6. 02. 1592. Арк. 961-964.

Спр.12.

55. Вызнанне гарадзенскага земскага суддзі Льва Сапегі аб выдачы вольнай баярыну м-ка Лунная Афана-су Скубяце. 8. 06. 1592. Арк. 127-127 адв.

179. Вырак у справе гарадзенскага земскага суддзі Льва Міхайлавіча Сапегі на каралеўскага ляснічага Крыштафа Янавіча Лісоўскага аб нявыдачы збеглых падданных м-ка Лунная. 10. 02. 1593. Арк. 384 адв.-389 адв.

Спр.13.

Арк.58-58 адв. Вызнанне гарадзенскага земскага суддзі Льва Сапегі сваёй малжонцы Галіне Галабурдзе каштэлянавай Мінскай на маёмасць Лунна. 1593. 01. 10.

Арк.59-60 адв. Вызнанне гарадзенскага земскага суддзі Льва Сапегі сваёй малжонцы Галіне Галабурдзе каштэлянавай Мінскай на маёмасць Лунна і востраў у Троках. 1593. 01. 15.

Арк.65-65 адв. Перанос з гродскіх кніг да земскіх вызнання Льва Сапегі

сваёй малжонцы Галіне Галабурдзе на маёмасць Лунна. 1593. 01. 11.

Арк.84 адв.-87. Перанос з гродскіх кніг да земскіх вызнання і запісу продажы Андрэям і Шчасным Станіславоўчамі пану Мікалаю Сапеге кухмістру ВКЛ. 1593. 08. 02

Арк.257-261. Вызнанне і запіс Яна Сапегі каштэлянавіча кіеўскага дзвух сел пану Льву Сапеге суддзі земскага гарадзенскага. 1594. 01. 31.

Арк.372-373. Вызнанне Мікалая Сапегі кухмістра ВКЛ. 1594.

Арк. 564-564 адв. Запавяданне Яна Паўлавіча Сапегі. 1594.

Арк.690-692. Перанос з гродскіх кніг да земскіх вызнання і запісу пані Ганны Дзенісавай Радзівонаўскай пану Мікалаю Сапеге кухмістра ВКЛ продажы маёнтка Радзівонаўскага. 1595.

Арк.692 адв-693 адв. Перанос з гродскіх кніг да земскіх вызнання і запісу пана вознага Стэфана Радзівонаўскага пану Мікалаю Сапеге кухмістра ВКЛ продажы маёнтка Радзівонаўскага. 1595.

Арк. 693 адв-694 адв. Перанос з гродскіх кніг да земскіх вызнання і запісу квітавога пана Стэфана Радзівонаўскага пану Мікалаю Сапеге кухмістра ВКЛ продажы маёнтка Радзівонаўскага. 1595.

Арк.721-722. Вызнанне і запіс лісту пана Гераніма Хадкевіча пану Льву Міхайлавічу Сапеге. 1595. 10. 25.

Спр.15.

Арк.345-346 адв. Справа Льва Сапегі суддзі земскага гарадзенскага з Маціясам Марцінавічам Мацеевічам. 1598. 10. 17.

Спр.16.

Арк.361 адв-362адв. Судовая цэдула на скаргу Льва Сапегі суддзі земскага павету гарадзенскага на князя Цімафея Пузыну. 1601. 10. 15.

Арк.831-832. Вызнанне Льва Сапегі малжонцы Галіне галабурдзянцы. 1601.10.02.

Fond 1755, opis 1, jednostka archiwalna 24.

k. 322-325v. Dobrowolne soznanie listu dzielczego Jana Dominika Sapiehi dzierzawcy Łunnińskiego z bratem Fryderykiem Sapiehą starostą Ostryńskim na imieniach Łunna i Czerlona. Pisan 1615. 08. 31.

k. 325v-327v - Inwentarz majątku Czerlona i Ławna Fryderyka Sapiehi na skutek działu pomiędzy Janem i Fryderykiem Sapiehami.

Pisan w Czerlonie 1615. 08. 31.

k. 328-328v. Intromisia pomiędzy braci Janem i Fryderykiem Sapiehami. 1615.08. 31.

k. 339-341v. Inwentarz majątku Łunnińskiego i innych Jana Dominika Sapiehi na skutek działu pomiędzy Janem i Fryderykiem Mikałajewiczami Sapiehami braćmi. Pisan 1615. 08. 31.

k. 341v-343. Intromissia Jana i Fryderyka Sapiehów o podziale majątności pomiędzy nimi. Pisan w 1615. 08. 31.

k. 548-549v. Zapis dobrowolny Fryderyka Sapiehy na otrzymanie części imienia Czerlonej jego matce po podziale z bratem Janem Sapiehą. 1615. 08. 31.

Fond 1755, opis 1, jednostka archiwalna 51.

k. 298-300v. Zeznanie zastawnego prawa od Pana Samuela Karola Wilczka kasztelana smoleńskiego i jego małżonki Katarzyny Nowickiej Panu Tomaszowi Wołowiczowi sędziemu ziemskiemu Grodzieńskiemu i jego małżonce Konstancji Zawiszczance za 4 tys. monety dobrej wsi Czerlona Wielka w dworze Czerlona. 1677. 01. 12.

k. 301-3003v. Inwentarz wsi Czerlona Wielka dóbr Czerlona Samuela i Katarzyny Wilczków. 1677. 01. 16.

k. 304-306v. Zeznanie kwitu od Pana Tomasza Wołowicza sędziego ziemskiego grodzieńskiego z małżonką Panu Samuelowi Wilczkowi kasztelanowi Smoleńskiemu z małżonką o długu z 1668 r. od Jana Krzysztofa Możejki 5192 monety dobrej i wyrok sądu Trybunału Głównego na urządowanie w majątności Czerlonej do spłacenia długu. 1677. 01. 16.

Fond 1755, opis 1, jednostka archiwalna 55.

k. 40-41v. Aktykacia dobrowolnego zapisu o pana Piotra Karola Wilczka kasztelanica Smoleńskiego pani Johanie Kozubskiej Wilczkowej małżonki swojej majemści swojej Czerlona i Ławno za

30 000 złotych polskich pożyczki. 1692. 01. 12.

k. 435-438v. Sprawa xx. Bazylianów Czerłońskich z Samuelem Wilczkiem kasztelanem Smoleńskim, jego synem Piotrem Wilczkiem i jego żoną Johanoj o sumie 3 tys. złotych. 1693. 10. 03.

Fond 1755, opis 1, jednostka archiwalna 60.

k. 246-251v. Aktykacja inwentarza wsi Kozakowców ...z ograniczeniem przy zapisie funduszowym Pana Michała Sapiehy Bogu wielebnym XX. Bazylianów Czerłońskich służącego. 1751. 08. 27.

k. 252-259v. Aktykacja ekstratu funduszowego wojewody Podlaskiego Michała hrabiego Sapiehy ich mościom XX. Bazylianom konwentu Czerłońskiego służącego. 1751. 11. 12.

k. 410-410v. Proces Pana Politalskiego na Pana Bouffała i na XX. Bazylianów Czerłońskich. 1752. 06. 02.

k. 652-653v. Przenos intromissii z grodu Grodzieńskiego do ziemstwa na wieś Kozakowce xx. Bazylianom Czerłońskim służący. 1753. 02. 09.

Fond 1755, opis 1, jednostka archiwalna 66.

k. 352-353. Zeznanie intromissii księżny Pani Anny z Sapiehów Sanguszkowej wojewodziny Wołyńskiej od księcia Aleksandra Sapiehy kanclerza WKL z rzeczonych dóbr Czerlona z folwarkiem Ławna roku 1776. 12. 07.

k. 379-382v. Dekret akcesoryjny w sprawie księcia Aleksandra Sapiehy

w-dy Połockiego z Antonim i Marianną z Biernackich Przybyłowskimi o zwrocie summy 16 tys. polskich złotych z zastawy dóbr Czerlona i Ławno, pożyczonej przez Marię Ludwikę z Sapiehów Potocką w 1751 r. 1776. 06. 18.

k. 1187-1190. Dekret akcesoryjny w sprawie księcia Aleksandra Sapiehy w-dy Połockiego z Zygmuntem, Janem, Bogusławem i Stanisławem braćmi Stryjskimi o zwrocie summy 5 400 bitych talarów i 12 tys. Polskich złotych z zastawy majątności dóbr Czerlona, pożyczonej przez Jana Kazimierza Sapiechę wojewodę Wileńskiego w 1696, 1698 i 1706 r., 1776. 06. 07.

Fond 1755, opis 1, jednostka archiwalna 78.

k. 779-779v. Kopia akta funduszu od Królowej Bony na kościół Łunnieński wydanego. 1793. 08. 31.

Fond 1710, opis 1, jednostka archiwalna 13

k. 1508-1511v. Zeznanie inwentarza na majątność Łunna alias Wola z folwarkami Siemaszkowszczyzna, Słowikowszczyzna i Kulcuszczyzna od Jmści PP Michała i Emilii z Zenowiczów Chłusowiczów podkomorzych Wołkowyskich JM Panu Michałowi Hrabie Sapieże łowczemu WKL danego w roku 1743. 11. 23

k. 1512-1515v. Zeznanie zapisu prawa wieczystego na majątność Łunna alias Wola z folwarkami Siemaszkowszczyzna, Słowikowszczyzna i Kulcuszczyzna od

Jmści PP Michała i Emilii z Zenowiczów Chłusowicz św podkomorzych Wołkowyskich JM Panu Michałowi Hrabie Sapieże łowczemu WKL danego w roku 1743. 12. 05

k. 1518-1519v. Zeznanie zrzecznego kwitacyjnego zapisu Pani Emilii z Zienowiczów Chłusowicz podkomorzej Wołkowyskiej na majątność Łunna JM Panu Michałowi Hrabie Sapiehie łowczemu WKL danego w roku 1743. 12. 05

Fond 1752, opis 1, jednostka archiwalna 8.

k. 1268-1269v. 1776. 11. 06. Akt kopii listu na Dubno i Kuźmicze w pow. Grodzieńskim króla Polski Zygmunta I księżnej Kroszyńskiej danego w roku 1531. 05. 30.

Fond 1722, opis 1, jednostka archiwalna 9.

k. 30-33v. Aktykacja prawa zastawnego majątności Czerlonej w pow. Grodzieńskim leżącej od Pana Kazimierza Jana Sapiehi wojewody Wileńskiego i hetmana WKL i jego małżonki Krystyny Hlebowiczówny Sapieżynej JM Panu Jerzemu Cyprykowskiemu Godzale danego w roku 1692.

Fond 1711, opis 1, jednostka archiwalna 1.

k. 95-96v. Sprawa OO Bazylianów Czerłońskich z Panem Kanigenskim sędzią ziemskim ziemi Bielskiej i Panem Marcinem Andrzejewskim z małżonka-

mi swoimi siostrami córkami Jerzego Cyprykowskiego Godzały zapisana w roku 1701. 11. 09.

jednostka archiwalna 4.

k. 35-35v. Intromisia na majątność Czerlona od pana Aleksandra Sapiehy marszałka Mińskiego panu Wilhelmowi Szejnowi. 1709. 04. 24

jednostka archiwalna 16.

k. 218-218 v. Pilność pana Boryckiego stolnika WKL z panami Sapiehami. 1722. 04. 28.

Fond 1928, opis 1,

jednostka archiwalna 9.

k.1-10v. Inwentarz folwarku Aleksandria Dziereczynska z dnia 1. 05. 1788.

jednostka archiwalna 77.

k.1-30. Inwentarz Dereczyna za 1750.

jednostka archiwalna 261.

k. 140-164. 1789 rok. Inwentarz klucza Czerłońskiego z wsiami Długiług, Dzieciołówka, Szaciłówka, Niewiadomie, Ostragóra, Jagłonka, Popiołówka, Krukowszczyzna, Gurnystok, Czarnystok, Brzozowo, Brody.

Fond 1737, opis 1, jednostka archiwalna 57.

k. 558-559 v. Przyznanie prawa wieczystego przedaźnego od Franciszka Sapiehi Panu Franciszkowi Druckiemu-Lubeckiemu na majątek Czerlona. 1799. 02. 04

k. 565-566v. Akt dokumentu plenipotencyjnego wydanego Franciszkiem

Sapiehą panu Kasperowi Ostromenckiemu na prawo sprzedaży Czerlony. 1799. 03. 03.

Fond 1785, opis 1, jednostka archiwalna 24.

k. 39v-47v. List na sprzedaż i inwentarz majątku Dereczyn. 1610. 02. 06.

Państwowe Historyczne Archiwum Białorusi w Grodnie

фонд 2, опис 38, адзінка архівальна 712. Журнал присутствия губернского правления за 1870 г. с.473-482. 17.06.1870 Постановление о снятии запрещения на имениях князя Ксаверия Друцкого Любецкого Щучине, Ляцке и Черлёне за духовные долги.

фонд 96, опис 1, адзінка архівальна 1233. Инвентарное описание имения Черлёна действительного тайного советника разных орденов кавалера Ксаверия Францовича князя Друцкого-Любецкого. Составлен 25 мая 1845 г. – 112 л.

Фонд 845, опись 1, адзінка архівальна 22. Дело о постройке православной церкви в с.Черлёна. 6.07.1864-22.02.1867. – на 140 л.

Фонд 27, опись 1, адзінка архівальна 399. Об открытии соло-вексельного кредита землевладельцу Друцкому-Любецкому Владиславу Александровичу под залог мирской им.Черлёна. 4.12.1910-27.11.1913.

Фонд 94 Гродненская дворянская опека, Опись 1, адзінка архівальна 48. Дело об установлении опеки над имуществом и малолетними детьми кн. Владислава Александровича Друцкого-Любецкого. 10.04.1913-5.06.1915. на 151 л.

Фонд 30, опись 1, адзінка архівальна 128, 129. Материалы по винокуренному заводу в имении Черлёна. 1892-1914.

Фонд 886, опись 1, адзінка архівальна 247. Ведомость о состоянии часовни в им. Черлёна. За 1874 г.

Фонд 886, опись 1, адзінка архівальна 413. Переписка с настоятелем Костиловским об утверждении плана и сметы на постройку князем Александром Друцким-Любецким фамильного склепа в им. Черлёна. 1899.

Dział rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego

F4 – A1913. Inwentarz majątku Czerlona za 1786 г. – k. 2-16

F4 – A1409. Inwentarz majątku Dereczyn za 1711 г. – k. 1v-6, 10v-13

Dział rękopisów Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk

F17 – 137.

k. 2-2v. Inwentarz monastera cerkwi w majątności naszej Czerlonie w pow. Grodzieńskim leżącej, założenia najświętszej Panny Marii Matki Bożej i św. Mikołaja, dany przy liście funduszy na-

szym Wielebnym ojcom zakonu św. Bazylego na wieczne i potomne czasy. 4.11.1637 (kopia)

k. 6-8v. Wypis z ksiąg sądu grodzkiego powiatu Grodzieńskiego. Rok 1637. 11. 07.

Dobrowolny funduszowy zapis Fryderyka Sapiehi i małżonki jego Krystyny Pacejuwny Sapieżnej na założenie monasteru Czerłońskiego św. Bazylego. Pisan w Czerlonie 1637. 10. 31.

k. 61-62. Inwentarz cerkwi i klasztoru Czerłońskiego podczas wizyty za zlecenie protoarchimandryty zakonu św. Bazylego przeze mnie Samuela Alchowskiego pisanego w roku 1689. 01. 19, jako wiele nad przeszły w roku 1688. 03. 16. inwentarz przybyło spisany.

F17-138.

Inwentarz manastyrza cerkwi ojców zakonu św. Bazylego w Czerlonie w pow. Grodzieńskim leżącego. Roku 1796 r.

Archiwum Państwowe w Krakowie Oddział I na Wawelu.

Archiwum Młynarskich Chodkiewiczów

sygn. 969. K.21-24. Zapis od Konstantyna Fiedorowicza Kroszynskoho ziatu jego Janusza Bogdanowicza Sapieżczu i żonie jego a doczce swojej Annie na dwor Lunnej i 60 służob ludziej w powiecie Grodzienskim na wieczność. 1513 rok.

k.24-25. Potwierdzenie od króla Zygmunta Starego na tojeż panu Januszu Sapieżczu. 1523 r.

sygn. 970. K.11-13. List dzielczy Frydrycha Mikołajewicza Sapiehi z bratem Janem Dominikiem i siostrami dóbr Czerlona, Łunna i inn. 1615. 08. 31.

k.25-29. List dzielczy Maryny Sapieżczanki Komarowskiej, Jana Tryzny i Kazimierza Korsaka dóbr o majątności po zmarłym Fryderyku Sapiehie. 1650. 07.20.

k. 39-46. Potwierdzenie króla Augusta III listem ekstraktem 1751.01.17. wieczystego działu pomiędzy braćmi Dimitrem i Stepanem Januszowiczami Sapiehami za czasy króla Zygmunta Augusta w roku 1556. 06. 18.

Archiwum Główne Akt Dawnych (Warszawa)

Archiwum Radziwiłłów.

Dział X. Dokumenty domów obcych. Papiery Połubińskich i rodzin z nimi spokrewnionych

14. Aleksander Iwanowicz Połubiński, kasztelan nowogródski. Dereczyn. Prawa własności: a) spór pomiędzy A. I. Połubińskim a Poszyckimi; b) o ziemię z Mikołajem Połubińskim 30. 07. 1592 - 3. 10. 1605

15. Aleksander Iwanowicz Połubiński, kasztelan nowogródski. Dereczyn. Urzędnicy i poddani dereczyńscy 2. 04. 1602 - 9. 02. 1603

34 Aleksander Aleskandrowicz Połubiński, podkomorzy lidzki. Dobra Głubokie, leśnictwo bersztańskie 1593, 1594, 1597 (o przyłączeniu do dóbr Głubokie stawu wraz z brzegiem rzeki Niewiszy należących do leśnictwa bersztańskieigo), 1600

35. Aleksander Aleksandrowicz Połubiński, podkomorzy lidzki. Dereczyn_nadanie. 1608, 5. 04. 1612

263. Aleksandr Hilary Połubiński, marszałek wielki litewski, nieruchomości w Grodnie. Akt sprzedaży przez Samuela Karola Wilczka dwóch placów w Grodnie przy ulicy Zamkowej należących do dóbr Wilczków Czerlona.

4. 12. 1673, 10. 12. 1673, 1. 06. 1676

Zbiór akt publicznych i rękopisów o charakterze bibliotecznym. Oddział VI kolekcjonerski

3. Korespondencja Pawła Aleksandra Sapiehy, marszałka WKL 1689-1728

584. Sapiehowie h. Lis i ich dobra w pow. Grodzieńskim 1591-1592, 1695, 1698, 1701, 1772, 1793 (leśnictwo Stryjewskie)

Archiwum Roskie.

Akta osobiste i rodzinno-majątkowe Sapiehów.

Summariusz akt dot. posiadłości Sapiehów (Druja, Ciecierzyn, Hory i in.) z XVI i XVII w. 1630 r.

3. Rejestry papier z arch. Sapiehów oraz zapiski z kwerend w tym arch., głównie dotyczy akt majątkowych z XVII i XVIII w. – 1746 – 1777

12. Potomstwo Franciszka S. Sapiehy i Anny z Lubomirskich 1702-1722. Układy działowe po spadku.

C. Archiwum dóbr Roś poz. 777-1028

777. Archiwum. Zniszczenie dokumentów. 1635, 1726-1743, 1785-1838

778. Sumariusz 142 dok. Od XVI do 1832

779-782. Majętność Nowosiołki, Zubowszczyzna, Kuchcice. 1534, 1540, 1594, 1657.

783. Inwentarz dóbr Roś z siolami Stankowicze, Krasne, Wechotnica, Bobłowo, Sznipowo, Zubowszczyzna 1621.

784. Prawa zapisane na dobra Roś Katarzynie Scholastyce z Sapiehów i jej męża Stefana Mikołaja Branickiego 1681-1791. Inwentarz Rosi z 1709

785. Inwentarz dóbr Roś 1720 własność Józefa i Krystyny Sapiehów.

786. Inwentarz dóbr Roś 1811, własność Potockich

787. Inwentarz dóbr Roś 1834, 1847. Skonfiskowany Józefowi i Hermanowi Potockim

789. Akta dóbr hrabstwa Roś 1853-1868

790. Proces między Winklerami i Hlebowiczami, Sapiehami i Potockimi o summy pieniężne 1607, 1713-1768

791. Inwentarz miasteczka Roś 1773

792. Inwentarz miasta Roś 1780

793-795. Zastaw dóbr Roś i Zubowszczyzna 1651-1721

- 796 Sprawa o zabicie Jana Roszczeńskiego o dobra Zubowszczyzna 1685-1699
- 797-802. Akty zastawne dóbr Roś 1702-1779
803. Widymus opisania pałacu roskiego i folwarków 1779.
- 804-807 Zastaw Zubowszczyzny, Szniipowa, Zenowców 177-1796
812. Inwentarz folwarku Szowki 1850
- 821-830. Sprawy graniczne. 1770-1876.
831. Miasto Roś. Przywilej, spisy mieszczan 1682-1751
- 832 Kościół rzymsko-katolicki w Rosi 1611, 1702-1897
833. Kaplica na cmentarzu w Rosi 1888-1903
834. Cerkiew unicka w Rosi 1756
835. Cerkiew prawosławna w Rosi XIX w.
836. Gmina Żydowska w Rosi. 1735-1910.
- 837(864) Inwentarze – Krasna , Karpowcy i in 1727-1744
- 838 (866) Inwentarze Rosi 1748
- 839-841 (867-869) Inwentarze Rosi 1760-1843

Матэрыялы Па Гісторыі Рода Сапегаў У Нацыянальным Гістарычным Архіве Беларусі У Гродне

У Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі ў Гродне захоўваюцца дакументы губернскіх, павятовых, валасных, ворганаў кіравання і ўлады, дакументы гаспадарчых, эканамічных, фінансавых, судовых, паліцейскіх, будаўнічых, медыцынскіх, культурна-асветных і рэлігійных устаноў Гродзенскай губерні з канца XVIII – пач. XX стст. На сённяшні дзень у архіве знаходзіцца каля 1000 фондаў з агульнай колькасцю больш за 400 тыс. адзінак захоўвання. Матэрыялы па гісторыі рода Сапегаў і іх уладанняў не адклаліся ў асобны фонд, а знаходзяцца ў розных фондах, што накладвае цяжкасці пад час выяўлення дакументаў.

Найбольшая колькасць дакументаў выяўлена намі ў фондзе 1 – Канцэлярыя гродзенскага губернатара, фондзе 2 – Гродзенскае губернскае праўленне, фондзе 11 – Гродзенская губернская чарцёжная, фондзе 30 – Гродзенскае губернскае акцызнае упраўленне, фондах 96 і 1143 – Інвентары маёнткаў памешчыкаў, фондзе 1663 – родавы фонд Слізняў, фондзе 1664 – родавы фонд Быхаўцаў. Выдзяляюцца некалькі груп дакументаў: інвентарныя апісанні маёнткаў, якія належалі да роду Сапегаў (Дзярэчын, Зэльва, Чарлёна); судовыя справы, звязаныя з маёмаснымі і грашовымі адносінамі; канфіскацыя маёмасці за ўдзел у паўстанні 1831 г. Самы старажытны дакумент датуецца 1603 г., самы позні – 1911-1913 гг. Укажам дакументы, якія канкрэтна тычацца роду Сапегаў. Назвы дакументаў падаюцца на мове арыгінала, так як яны ўказаны ў вопісах і ў справах.

Фонд 1663, вопіс 1, справа 1288 (1663/1/1288). Доверенность помещика Яна Петра Сапеги помещику Эйсмонту. 1603. На польскай мове.

1664/1/398 Судебный вызов минского земского писаря Володковича брестскому писарю Бобровенцкому о неправильном решении дела помещиков Володкевича и Сапеги. 1653.

1664/1/45 Письмо помещика Сапеги старосте помещика Быховца Люцинскому. 1678. На польскай мове.

- 1663/1/1286 Л. 1. Заявление подскарбия Сапеги на помещика Анторовича о предании его наказанию за притеснение крестьян, заложенных помещику Сулковскому. 1690. На польской мове.
- 1663/1/1284 Л. 1-1об. Запись о передаче полномочий Карлом Филином кн. Казимиру Сапеге на управление его имением. 1700. На польской мове.
- 1664/1/503 Л. 1. Письмо князя Сапеги о входах в Беловежскую пушу. 1731. На польской мове.
- 1663/1/1287 Судебные вызова помещику Сапеге и жировицким базилианам по делу помещика Адама Булгака. 1748-1755. На польской мове.
- 1664/1/504 О разграничении земли Беловежской пуши с имениями помещиков Сапег, Потоцких, Тышкевичей. 1776. На польской мове.
- 1663/1/11 Л.1 Заявления канцлера Сапеги об отмене приговора об осуждении Софии Слижень. 1780. На польской мове.
- 1/1/56 По спору князя Франца Сапеги с княжной Пелагеей Сапегой об имении. 1803.
- Пелагея Сапега жаловалась, что Михайло Цихоцкий самозванец – утверждает, что рожден у князей Александры и Магдалены Сапегов и есть братом Франца Сапеги и наследником имения. Утверждает, что у Александра Сапеги, канцлера ВКЛ в 1793 г. кроме Франца сына и 4-х дочерей (она одна из них) больше детей не было.
- 1663/1/1283 По спору помещиков Стемпковских и др. о разделе наследства помещиков Тризны Яна и Сапеги Фридриха. 1805.
- 1/1/1979 Указ Сената о взыскании процентных денег с доходов имений графа Паца, князей Сапеги и Любецкого и помещиков Каминского. 1814. Л. 37-39. Доходы с имения Черлены и Станиславово Друцких-Любецких. Л. 54-55. С имения Деречин князя Сапеги. Л. 97-97об. С имений Станиславово, Черлена, Шучин Друцких.
- 1/4/368 Л. 7-8. Указ царя Александра I об увольнении князя Евстафия Сапеги с военной службы. 1817.
- 1/1/430 О взыскании с князя Сапеги пошлинных денег. 1814. Князь Сапега в 1807 г. приобрел имение Селец с фольварками Пружанского уезда у Доминика Радзила за сумму 67500 червонных и 202500 рублей серебром. Деньги он якобы уплатил по срокам в течение 3-х лет.
- 1/1/2020 О выдаче зачетной квитанции помещику Сапеге за отдачу в рекруты крестьянина Воробья Андрея Игнатовича. 1820.

- 1/1/1892 О побеге крестьян Игнатюков Куприяна и Порфирия от помещика Сапеги в д. Мощан-Сычы, принадлежавшей областному маршалку Цицерскому. 1820.
- 1/3/470 По прошению настоятеля Картуз-Березского монастыря Гранковского о взыскании с князя Сапеги Казимира 7000 злотых. 1829.
Всего необходимо было 72335 руб. для удовлетворения всех кредиторов умершего князя Казимира Сапеги.
- 1/2/1433 О взыскании с помощников Сапегов Франца и Евстафия долга 18 000 червонцев в пользу английского подданного Ралли. 1826. Ралли жаловался, что Франц и его сын Евстафий из долга в 18000 вернули 3000 червонными. Объявлен Евстафию в его имении Деречин и он должен был прибыть в Гродно.
- 1/10/755 О выдаче зачетной квитанции графу Сапеги за сданного по суду на военную службу крестьянина Михаила Морочинского. 1829.
Граф Сапега сдал в рекруты крестьянина из д. Морачова в зачет имения Зельва. 1829.
- 1/3/1008 Установление права на свободу от крепостной зависимости крестьян города Старо-Быхова князя Сапеги. 1831.
На самом деле его разыскивают, что установить не замешан ли он в Варшавском возмущении 9 мая 1831.
- 1/3/463 По прошению заседателя Виккентия Завадского об установлении наследников князя Казимира Сапеги. 1825-1831.
- 1/4/121 Об установлении полицейского надзора, о ликвидации дереченского доминиканского монастыря за укрытие имущества участника польского восстания князя Евстафия Сапеги. 1832-1840.
- 2/14/122 О доставлении сведений об участии графини Замойской и других наследников князя Франца Сапеги в польском восстании 1830-1831 гг. 1832-1834.
- 1143/1/177 Инвентарное описание имений Слонимского, Волковысского и Новогрудского уездов, принадлежавших кн. Евстафию Сапеге за 1832г.
- 1/19/80 О взыскании с имения князя Сапеги 8000 руб взятых на сохранение им у поручника Вержановского. 1832.
Евстафий Сапега взял на сохранение у поручника 32-й конно-артиллерийской роты Вержановского 8000 рублей и не отдал, а тот просил взыскать с его имения.

- 2/14/122 О доставлении сведений об участии графини Замойской и других наследников князя Франца Сапеги в польском восстании 1830-1831 гг. 1832-1834.
- Для выплаты долгов просят сообщить не участвовали ли в восстании. Графиня Замойская – нет сведений, а братья ее Ксаверий и Евстафий за отлучку к мятежникам внесены во 2-й разряд преступников с обращением в казну имений и капиталов.
- 1663/1/1285 Постановление Виленской ликвидационной комиссии об уплате помещиком Сапегой помещице Дубичинской долга. 1833.
- 1/4/167 О взыскании с имения князя Сапеги долга 9000 злотых в пользу новогрудского бонифратерского монастыря. 1833.
- Претензии ксендзов рассматривались в Виленском ликвидационном суде.
- 1/4/177 По жалобе князя Сапеги на помещика Булгарина о затоплении им лугов, принадлежащих Сапеге. 1833.
- В 1814 г. помещик Булгарин для устройства мельницы и медиплавильного завода поднял воду на р. Зельвянке на 8,5 аршин от чего луга князя Сапеги, лежащие в 20 верстах от затопленных и крестьяне лишились возможности заниматься хлебопашеством и содержать скот. Дело было прекращено – не было умысла. Но теперь имение Деречин конфисковано и казна несет убытки.
- 1/10/1167 Жалоба мещанки Перткевич Евы на захват ее имущества администрацией имения князя Сапеги. 1834.
- 1/19/553 Указ Сената о передаче имения Гольнки князя Сапеги за участие в восстании 1831 г. во владения помещицы Заржецкой. 1834.
- 1/27/544 Л. 1-Юб. Уведомление виленского генерал-губернатора князя Долгорукова гродненскому губернатору Муравьеву о помиловании князя Ксаверия Сапеги и разрешении вернуться на родину. 1834.
- 1/27/707 Об упразднении 4-х Греко-униатских монастырей в Виленской и Гродненской губерниях. 1834. Л. 9. 22 марта 1835 г. упразднить монастыри в Черлене (Гродненский уезд) и Глу нянский в Лидском. Монахов перевести в другие монастыри.
- 1/10/1123 Жалоба вольного человека Лапинского Андрея на неправильное внесение его в крепостные сказки имения Зельва помещика Сапеги. 1834.
- 1/19/544 Переписка с Сенатом о действительности арендных контрактов на фольварки Букшты и Милевичи, принадлежавшие участнику восстания 1830-1831 гг. князю Сапеге. 1834-1835.

- 1143/1/17 Люстрационно-инвентарное описание мест. Зельвы с хуторами Езе-рище и Горевка, фольварками Коржести, Плятичи, конфискованные у князя Евстафия Сапеги. 1835.
- 1/4/542 Переписка с Гродненской казенной палатой, уездным предводителем дворянства о проведении описания имения, конфискованного у князя Сапеги. 1836-1838.
- 2/30/37 О взыскании штрафа с помещика Брестского уезда Павла Сапеги за участие в восстании 1831 г. 1837-1839.
- 1/4/819 Об уплате денег священнику Новомышской римо-католической церкви Роговицкому из доходов имения, конфискованного у Евстафия Сапеги. 1838.
- 1/4/871 Опись имущества участников польского восстания 1830-1831г. Сапеги, Солтана, Тышкевича и переписка с министерством гос. Имущества и казенной палатой о его продаже. 1838-1843. Л. 28-53об. Опись вещам князя Сапеги, хранящимся в конфискованном у него имении Деречин. Л. 65-66. Оценка вещей Сапеги. Л. 168. Ведомость вещам, выбранным для Белостокского Института благородных девиц.
- 1/4/832 О передаче управления помещику Гаврилкевичу Виктору конфискованного имения Деречин. 1838-1840.
- Гаврилкевич и Политальский изъявили желания принять в административное управление конфискованное у князя Сапеги имение Деречин. Потом еще добавился Янковский.
- Л. 7. Рапорт Комиссара 2-го округа конфискованных имений о том, что Янковский плохо ведет свой фольварок, в результате отдали Гаврилкевичу.
- 1/11/931 О возврате денег помещику Францу Пусловскому с доходов имения, конфискованного у Евстафия Сапеги. 1840.
- 2/20/1528 О выезде князя Сапеги с семьей в Царство Польское на постоянное жительство. 1841.
- Князь Ксаверий Сапега подал прошение на переселение с женой Людовикой и детьми от первого брака Павлом 7 лет и дочерью Марьяною 4 года на всегдашнее жительство в имение Прены Августовской губернии Марьямпольского уезда.
- 1/11/1403 Об установлении имущественного положения князя Сапеги. 1842.
- Помещик Августовской губернии Марьямпольского обвода князь Павел Сапега просил выдать ему свидетельство в том, что в течение

- пребывания его в г. Вильне он не приобретал недвижимого имущества и что такого у него с давнего времени не состоит.
- 1/11/1170 О взыскании с князя Сапеги Евстафия долга в пользу титулярного советника Маковельского. 1841-1842.
- Отставной Титулярный советник Игнатий Маковельский в присланной просьбе изъяснял, что Виленская ликвидационная комиссия признала о претензии с князя Сапеги Евстафия по заемному письму в 4100 рублей серебром правильной и подлежащей к удовлетворению и представила дело о ликвидации долгов Сапеги на утверждение в правительствующий Сенат. Сенат не удовлетворил, мотивируя, тем, что теперь имение в казне и не может казна терпеть убытки.
- 1/5/273 Переписка с палатой госимущества о взыскании недоимок с доходов конфискованного у Сапеги в Зельве имений для погашения его займа в Санкт-Петербургском опекуном Совете. 1842.
- 1/5/229 Об уплате винокуренной пошлыны за крестьян духовного имения Молочек с доходов имения конфискованного у князя Сапеги. 1842.
- 1143/1/144 Инвентарное описание имения Деречин с принадлежащими к нему фольварками Слонимского уезда. 1842.
- 1/20/1062 О разрешении помещику Сапеге Ксаверию переселиться на жительство в Царство Польское. 1843.
- 5 сентября 1842 г. выдано свидетельство на переселение в Царство Польское.
- 2/21/824 О наложении запрещения на имение князя Сапеги Высоко-Литовское 1844.
- 2/21/408 О наложении запрещения на имение князя Сапеги Высоко-Литовск в обеспечении фундушного налога. 1844.
- 96/1/113 Инвентарное описание им. Высоко-Литовское помещика Ксаверия Сапеги. 1845-1847.
- Имение Высоко-Литовское из 4 фольварков, а именно: Выгонова, Александрия, Толцы, Телятычи, 10 деревень, местечка Высокое.
- 1/12/37 Прошение крестьянина Церебея о взыскании с Сапеги Евстафия 1300 руб. наследственных денег. 1845.
- 96/1/1233 Инвентарное описание имения Черлены, принадлежащего помещику Гродненского уезда Ксаверию Любецкому. 1846-1848.
- 2/34/198 О конфискации имения Букшты князя Сапеги за участие в польском восстании. 1847.

- 1/12/801 О взыскании с князя Сапеги Евстафия в пользу титулярного советника Маковского (так по обложке дела, на самом деле Маковельского) 4100 рублей долга. 1847.
- 2/34/199 О взыскании денег с помещика Павла Шумковича за продажу конфискованного имения Букшты Слонимского уезда. 1847.
- 1/13/320 О нанесении князем Ксаверием Сапегой побоев дворянке Елезавете Шишковской. 1848.
 В мае 1848 г. князь Ксаверий (Савелий) Павлович Сапега, возвращаясь из Ярославской губернии в Варшаву остановился в имении Высоко-Литовск и объезжая мызы свои приехал в Александрию, и не найдя Шишковского, который был провентовый и пропинационный писарь, на месте, нанес побои жене писаря, матери 6 малолетних детей. Прошение на имя Паскевича Эриванского.
- 1/5/807 По прошению жены полковника Дубичинского о взыскании с конфискованного имения участника восстания 1831 г. Евстафия Сапеги 38600 рублей ассигнаций. 1848.
 Вдова полковника Ивана Дубичинского проживала в д. Малюшичы Новогрудского уезда. Вообще-то к нему предъявляли претензии еще Ионна Сушевич, урожденная Самович 6900 рублей серебром и титулярный советник Игнатий Маковельский – 4100 рублей. Все было отвергнуто Правительствующим сенатом «по неформальности документов». Рассматривалось Виленской ликвидационной комиссией.
- 2/22/1231 О принуждении опекуна малолетних Сапегов кн. Сапеги Ксаверия к предотвращению отчетов по управлению их имениям. 1848-1850.
- 11/5/184 О неправильно произведенной съемки имения Деречин землемером Туром. 1849.
- 2/14/1011 Об освобождении от запрещения имения Высоко-Литовск помещика Ксаверия Сапеги. 1850.
 Л. 1-5об. 18 июля 1785 князь Александр Сапега учредил в Высоко-Литовске на вечные времена больницу (каменной дом и денежную сумму 4500 руб.) на 20 человек вверив в полное управление монахам бонифратрам.
- 2/34/768 О взыскании Тороканским монастырем долга с имения Долбнево Брестского уезда князя Сапеги. 1850-1856.
- 1/5/1444 О взыскании с имения Высоко-Литовского князя Сапеги 2314 руб. долга в пользу Тороканского монастыря 1853.

- 1143/1/15 Инвентарное описание им. Зельва, конфискованное у Евстафия Сапегги. 1853.
- 1/13/787 О возмещении помещику Гаврилкевичу расходов по администрации имением Деречин, конфискованного у князя Сапегги. 1854.
- 2/34/844 По жалобе пятидворных депутатов м. Высоко-Литовское Брестского уезда на князя Сапегу за излишние взыскания с них различных денежных сборов и причинении им телесных наказаний. 1854-1855.
- 1/22/1231 О незаконном совершении панихиды в м. Деречин по умершему за границей участника польского восстания 1831 г. Евстафия Сапеге. 1861.

Л. 1-2. Рапорт Слонимского земского исправника Маслова о том, что 24 мая 1861 г. в Деречине в костеле была совершена панихида по умершему за границей Евстафию Сапеге. Панихида была заказана помещиком Слонимского уезда Станиславом Юндзилом и Иохимом Чудовским, совершил ее 10 ксендзов из Слонимского бернардинского монастыря.

Под балдахинном гроб при котором стояли 4 молодых человек в черных фраках с трехцветными (пунцового, синего, белого цветов) лентами на плечах. Перед гробом повешен портрет покойного Сапегги, а под балдахинном герб, внизу прикреплен трехцветная из лент кокарда, в середине польский белый орел. Народу было довольно много 9 помещиков: Станислав Юндзил, Иохим Чудовский с сыном, Флориян Миккульский, Фадей Липский, Станислав Липский, Иван Полубинский, Казимир Эйсман, Захарий Яголковский. После богослужения помещики и ксендзы отправились на обед к местному ксендзу Лаботинскому и около 16 часов разъехались.

- 1/6/337 О расследовании факта подпольного составления документа на получение 9337 руб дворянином Сердаковским из конфискованного имения князя Сапегги 1862.
- 1/6/335 О подложном составлении документа на выдачу дворянину Сердаковскому денег из конфискованного имения кн. Сапегги. 1862.
- 30/1/48 Материалы по винокуренному заводу № 86 Сапегги-Потоцкой в имении Александрия Брестского уезда. 1862-1863.

Описание винокуренного завода, принадлежало отставному поручику князю Ксаверию Павловичу Сапеге. Потом владела Мария Ксаверьевна Потоцкая.

- 16/1/1937 Обнаружение гробов при разборке Картуз-Березского костела. 1869.

- Л. 2-14. Акт об обнаружении останков князя Сапеги при разборке костела в Березе-Картузской.
- Л. 43-45. Список надписей с надгробной цинковой крышки князя Льва-Казимира Сапеги. Родился в 1609 г. в Вильно, умер 1656 г. в Бресте – основатель костела в Березе и канцлер (вице-канцлер ВКЛ).
- 11/2/1652 Геодезическое описание, веденное землемером, состоящим при мировом посреднике 1-го участка Гродненского уезда Ольшевским, при ограничении земель крестьян д. Черлена из владений князей Друцких-Любецких. 1872.
- 1/7/1457 По ходатайству вдовы подпоручика Констанции Самбор о сообщении ей сведений о доходах с конфискованного имения князя Сапеги. 1875.
- 11/6/180 План спорных земель кн. Друцкого-Любецкого с крестьянами в д. Черленка Гродненского уезда. 1896.
- 27/1/463 Л. 4-5 3 аявление князя Евстафия Ивановича Сапеги в Гродненское отделение государственного банка об открытии ему торгового кредита. 1911.
- 30/1/428 Материалы по винокуренному заводу Евстафия Ивановича Сапеги в фольварке Протасовщина Гродненского уезда. 1910-1914.
- 30/1/675 Материалы по винокуренному заводу 67 Евстафия Ивановича Сапеги. 1914-1915.

Неабходна адзначыць, што вынікі выяўлення дакументаў па гісторыі магнацкага рода Сапегаў носяць папярэдні характар і пошукі матэрыялаў будуць працягнуты.

INWENTARZ MAJĘTNOŚCI CZERLONA Z 1687 R.

Czerlona, 22 IV 1687

Fragment inwentarza majątności Czerlona, dotyczący założenia dworskiego spisany przez Piotra Karola Wilczka kasztelanicza Smoleńskiego, przy przekazaniu Kazimierzowi Janowi Sapiesze wojewodzie Wileńskiemu, hetmanowi wielkiemu WXL.

Oryginał: Lietuvos Valstybes Istorijos Archivas, F. 598, ap. 1, b. 571, l.6-10v

k. 6. Inwentarz majątności Czerlonej spisano przezemnie Piotra Karola Wilczka kasztelanicza Smoleńskiego.

Wrota wielkie wjezne od cerkwi gontami kryte. Sami wrota z tarcic dwoiste na biegunach. Forta tarciczna na zawiasach odnich. Idąc w koło po lewej stronie spichlerzów dwa drzewa sosnowego słomą kryte z gankiem i gurnym zchowaniem. Drzwi dwoie na zawiasach, zamkami wewnątrz, z proboiami, zaszczepekami, trzecie drzwi na gure na zawiasach na dole i na gurze, tarcicami pomoszczono. Dalej idąc piwnica murowana pokrycie do niej ze słomy, drzwi dwoie na zawiasach zaszczepekami i zamkami wewnątrz. Idąc dalej kuznia z tarcic robiona przy niej wrota wielkie od jeziora, pokrycie stare ...z tarcic robione, na biegunach, forta do nich także z tarcic robiona na zawiasach. Za tymi wrotami browar słomą kryty drzwi dwoiste na biegunach zaszczepeką i proboiami żelaznymi naczynia dwoie do robienia piwa i do gorzałki, kotłów niemasz. W tymże browarze izba z komorą pusta. Idąc dalej w podworze budynek wielki gontami kryty. Do niego wchodząc od tych że wrot sionki do pokojów nowych, drzwi na zawiasach żelaznych, z proboiami, zaszczepekami. Z tych drzwi drugie drzwi do pokoju na zawiasach pobielanym, zamkiem wewnątrz pobielanym, tarcicami zamoszczono. W niej ławy w koło stolarskiej roboty, stoł jeden wielki. Okien szklanych wielkich pięć w ołow wprawionych kwatery na zawiasach zaszczepekami żelaznymi. Okien do tych okien na zawiasach żelaznych i zaszczepekami żelaznymi. W tymże pokoiu piec zielony polewany z kominkiem murowanym. [k. 6v] Z tego pokoiu drzwi na zawiasach do drugiego pokoiu z zamkiem wewnątrz który tarcicami wmoszczony. Okien trzy w ołow wprawionych. Okienne

na zawiasach żelaznych z zaszczepkami żelaznymi. W tym pokoju piec zielony z kominem murowanym. Z tego pokoju drzwi do spiżarenki na zawiasach zaszczepkami żelaznymi i proboiami. Z tych drzwi drugie drzwi w sionkach do spiżarenki także na zawiasach zaszczepkami żelaznymi. W niej okienek dwa w ołów wprawionych. Z tej spiżarenki drzwi na zawiasach, zaszczepką żelazną do tranzita. Dalej idąc z pokojów drzwi na zawiasach do komorki. Do niej drzwi drugie na biegunach, okno jedno w drzewo robiono, komin murowany bez pieca. Idąc dalej w koło drzwi w boku do komorki na biegunach. Drzwi do sienek małych na zawiasach. Drzwi do boku izby na zawiasach. W niej okien dwie w drzewo robione, piec polewany z kominem. Z tej izby do drugiej izby drzwi na zawiasach, okna w drzewo robione. Z tej izby drzwi na zawiasach zaszczepkami żelaznymi do trzeciej izby. W niej okien trzy w drzewo robione. Piec z kominem polewany. Do przeciwnej izby drzwi na zawiasach zaszczepkami żelaznymi i proboiami. W niej piec i komin murowany. Okien cztery w ołów robione z okiennicami na biegunach. Drzwi do wielkich sieni na zawiasach żelaznych. W tych sieniach drzwi czworo na zawiasach. Z tych sieni izba stołowa wymoszczona tarcicami, w niej drzwi na zawiasach dwoje, okien trzy w ołów prawionych z okiennicami na biegunach. Dalej postąpiwszy dom kuchenny gontami kryty stary. Wchodząc do niego drzwi na biegunach. Z tych sieni drzwi do izby kuchennej na zawiasach zaszczepkami żelaznymi. W tej izbie w koło ławy, okien cztery, piec stary i komin. Z tej izby komora drzwi do niej na biegunach. W tej komorze [k. 7] okna dwie. Wyszedszy z izby drzwi do kuchni gdzie komin wielki wywiedzony. Przy tej kuchni spiżarnia. Drzwi do tej spiżarnej komory na biegunach zaszczepkami. Na przeciw izby dwie puste, drzwi troje na biegunach, okna bez szkła. Dwór ten wszytek tarcicami ogrodzony. Przy tym dworze idąc ku cerkwi sadow dwa mające w sobie rozmaite drzewa owocowe. Z tego dworu idąc do gumna most przez row. Gumno wielkie drzewa osowego słomo kryte, wrota czwory. Z tego gumna spichlerz wielki słomą kryty, drzwi dwoje na zawiasach. Stajnia drzewa osowego wielka, wrota dwoje na biegunach. Z niej wrota dwoje do wozowni na biegunach. Folwark. Piekarnia wielka słomą kryta z komorą i z sieniami, drzwi troje na biegunach. Sernik wielki na gurze i na dole kurniki, w ziemi pod sernikiem mlecznik. Obora wielka nowa słomą kryta. Wrot szesciora, ogrodow sedm, ogrodzone są.

INWENTARZ MAJĘTNOŚCI CZERLONA Z 1761 R.

Czerlona, 15 VIII 1761

Fragment inwentarza majątności Czerlona, dotyczący założenia dworskiego spisany przez Krzysztofa Benedykta Szwarchoffa pułkownika Jego Królewskiej Mości z woli Michała Ksawerego Sapiehy, krajczego WKL, przekazując Ludwice Marii Sapieżance Potockiej wojewodziny bełskiej.

Oryginał: Vilniaus Universiteto Bibliotekos, Rankraščiu Skyrius, F4-A1908, K. 2-19v.

F4-A1908, Podanie majątności Czerlony i Ławnicy z wyraźnej woli i dyspozycji JW JMŚCI Pana krajczego WXL in fundo dla JW JEJMŚCI pani wojewodziny Bełskiej przez mnie Krzysztofa Benedykta liber barona Szwarchoffa pułkownika JKMŚCI komisarza generalnego sporządzony 15. 08. 1761 r.

k. 2. Opisanie pałacu Czerłońskiego z meblami w nim najdłuższymi z officynami, skarbcem, stajniami etc., etc. Post fata S: pamięci JW JMŚCI pana Michała hrabi Sapiehi podkanclerzego WXL testamentem JW JEJMŚCI pani hrabiny z Sapiehow Potockiej wojewodziny Bełskiej legowano.

Brama alias skarbiec murowany gętami kryty do której wjeżdżając wrota podwójne futrowane z goździami żelaznymi na zawiasach z zawierkami. Przy tejże bramie fortka na zawiasach we wrotach z zasówkami dwoma klamką i rączką żelazną. Jednak wszedłszy w bramę zwierchu okienek dwoje okrągłych w drzewo oprawnych, podłoga z tarcic. Idąc z bramy po lewej stronie do skarbcza drzwi futrowane z goździami żelaznymi na zawiasach z trzema klamkami, proboiami. Wchodząc do środka posadzka z cegieł, z wierchu sklepienie, z oknami dwoma w drzewo oprawnymi z kratami żelaznymi, w którym znajdują się cztery żelaza do wieszania mobili. Wracając się nazad prosto do drugie-

¹ Ludwika Maria Sapieha (1695 – 1766), córka Aleksandra Pawła, marszałka wielkiego WKL i Marii Katarzyny de Bethune; 1 v. żona Aleksandra Dominika Wielopolskiego, starosty opoczyńskiego, 2 v. żona Aleksandra Michała Potockiego wojewody bełskiego.

go skarbcza drzwi takż futrowane z goździami żelaznymi na zawiasach z klamkami, probioiami trzema. Do którego wszedzy znajduię się okien dwoie w drzewo oprawne przy których kraty żelazne. Z podwórza powracając skarbiec we wrotach, od dziedzica krukow sześć żelaznych dużych. Z tych wrot wyszedzy po prawej stronie szyja murowana gontami kryta, do której drzwi pojedyncze na zawiasach z klamką i probioiem. Idąc do pierwszego sklepu okno z krat żelaznych. Dalej prosto wszedzy drzwi do drugiego sklepu na zawiasach z klamką i probioiem, w którym okno jedno z krat żelaznych. Prosto takż wchodząc do trzeciego sklepu drzwi na zawiasach z klamką i probioiem, w którym okien dwoie z krat żelaznych. (k. 2 v). Ex oppozyto pałacu idąc z bramy po prawej stronie stancja Bugrabiego przy której drzwi do sieni na zawiasach żelaznych klamką zaszczepeką i zasowką ze środka. Nad temi drzwiami okienko w drzewo oprawne. Wszedzy do sieni po prawej stronie drzwi do izby podwojne na zawiasach żelaznych z zamkiem, kluczem i zasowką w górze i w dole. W teże izbie w końcu przy drzwiach szafka drewniana, przy której drzwiczki podwojne na zawiasach żelaznych trzech. Podłoga i połap z tarcic, reparacji potrzebujące. W teże izbie stoł czerwono malowany z szufladą, stołków cztery, okien dwoie podwojnych, w drzewo oprawnych na zawiasach żelaznych z zaszczepekami do zamykania tychże okien z okiennicami na zawiasach żelaznych z zasowkami. Z piecem białym niebiesko malowanym z kominkiem kapiastym i piecem do pieczenia chleba. Dalej idąc po lewej stronie alkierzyk z drzwiami podwojnymi na zawiasach, klamką i zaszczepeką, oknem jednym podwojnym w drzewo oprawnym na zawiasach żelaznych z zaszczepeką, z zasowką do zamykania okiennicy z oknem na zawiasach żelaznych. W którym szafka prostej roboty z drzwiczkami podwojnymi na zawiasach żelaznych, klamką i zaszczepeką znajduje się. Wracaiać się nazad z alkierzyka przez izbę do sionek po prawej stronie drzwi do sien dużych na zawiasach żelaznych z klamką, probioiem i zaszczepeką. W tej sieni okienek w drzewo oprawnych dwoie, pobitych reparacji potrzebuia. Po prawej stronie drzwi do kuchenki na zawiasach żelaznych z klamką i probioiem, w której okienko okrągłe w drzewo oprawne. Idąc po lewej stronie przez wschody na górę drzwi stare na zawiasach żelaznych z klamką i probioiem, oknem jednym w drzewo oprawnym podwojnym na zawiasach żelaznych z zaszczepekami. Powracając z góry nazad, po prawej stronie drzwi do sklepików drewnianych na zawiasach żelaznych podwojne z klamką i probioiem. Wszedzy wschodami do pierwszego sklepu idąc prosto do drugiego drzwi na zawiasach żelaznych z klamką, probioiem reparacji per totum potrzebują. (k. 3) Wychodząc nazad z sklepu drzwi od młynów na zawiasach żelaznych z klamką i probioiem. Z podwórza idąc po lewej stronie drzwi do stajni na zawiasach żelaznych z klamką probioiem i zaszczepeką w której żłobów dwa długich z jednej i z drugiej strony, jasła sztuk cztery. Okno wielkie w dachu jedne w drzewo oprawne, małych okienek w ołów oprawnych siedem, a w drzewo trzy. Podłoga i mur potrzebuie ze wszystkim reparacyi. Z stajni powracając po lewej

stronie drzwi do spiżarni na zawiasach żelaznych podwojne z proboiem przy drągu i zaszczepką w górze, w której okienek małych cztery, trzy w ołów oprawne, a czwartego połowa w drzewo, połowa w ołów. Idąc prosto schodami na górę drzwi podwojne na zawiasach żelaznych z klamką i proboiem. Wszedłszy na górę okno jedno pod dachem wielkie w drzewo oprawne. Wychodząc z spiżarni po prawej stronie studnia cembrowana pod daszkiem gątami krytym, mająca na szyćcie kołko obracające się, dwa wiadra na linie. Powracając nazad od studni po prawej stronie officyny kuchenne, do sieni wchodząc drzwi na zawiasach żelaznych z klamką proboiem ze środka zasowką. Nad tymiż drzwiami okienko w drzewo oprawne. Wszedłszy do sieni po prawej stronie drzwi do kredensu na zawiasach żelaznych z klamką proboiem, w którym znajduje się polic pięć. Okno jedno podwojne stare w drzewo oprawne na zawiasach żelaznych, do tegoż okna ramy są nowe, podłoga i połap z tarcic reparacyi potrzebuia. Piec zielony kaflany na dwie izby ogrzewający z kominkiem kapiastym reparacyi potrzebny mocno. Dalej wchodząc do kredensu drzwi na zawiasach żelaznych z zaszczepką i klamką jedną, z proboiem w którym polic pięć rzędów. Okno jedno nowe podwojne, jedna połowa na zawiasach z zaszczepką. Wychodząc z kredensu do sieni drzwi na zawiasach żelaznych z klamką i proboiem, prosto przez sień do kuchni idąc drzwi na zawiasach żelaznych z zaszczepką z zasowką. Wszedłszy do tejże połap z tarcic dziurawy opadły reparacyi potrzebuia. Okienk dwouie podwojnych w drzewo oprawnych. Dalej wchodząc po prawej stronie do sionek drzwi na zawiasach żelaznych z zasowką (k. 3v). Do sionek wszedłszy drzwi do studni idąc na zawiasach żelaznych z klamką i proboiem. Wracając się nazad przez sionki do kuchni po prawej stronie okno do marszałkowskiego stołu drewniane, na zawiasach żelaznych, z klamką i zasowką drewnianą. W tej spiżarni stołów na nogach dwa krzyżowych, trzy przy ścianie na słupach wkopanych. Okien dwa na zawiasach żelaznych z zaszczepkami proboiami w drzewo oprawnymi, podwojne. Dalej wchodząc prosto do drugiej spiżarni drzwi na zawiasach żelaznych z klamką proboiem i z zaszczepką bez proboia, w której połap z tarcic dobry. Stołów przy ścianie dwa, okno jedno na zawiasach żelaznych podwojne z zaszczepkami, proboiami, w drzewo oprawnymi. Wracając się nazad z spiżarni przez kuchnię do sieni po lewej stronie kuchmistrzowska stancya, przy której drzwi na zawiasach z klamkami dwoma, proboiami. Wszedłszy do stancyi okno w drzewo oprawne podwojne. Podłoga i połap z tarcic. Piec zielony kaflany dwie izby ogrzewający. Idąc prosto do drugiej stancyi drzwi na zawiasach z zamkiem bez klucza z klamką i proboiem, w której połap i podłoga z tarcic, okno jedno podwojne w drzewo oprawne, kominek kapiasty. Powracając z stancyi kushmistrzowskiej przez sień po lewej stronie na dziedziniec drzwi na zawiasach żelaznych z dwoma klamkami. Z dziedzińca wchodząc do sieni drzwi na zawiasach żelaznych z klamką, proboiem i zasowką. Dalej idąc przez sieni do stołowej izby drzwi na zawiasach żelaznych z klamkami, dwoma proboiami. W tej iz-

bie znajdują się stoł duży jeden, zydel, ławki. Z jednej strony okien trzy w drzewo oprawnych, jedno na zawiasach z zaszczykami i probojami. Piec zielony kaflany. W tejże poła i podłoga z tarcic. Dalej prosto idąc ze stołowej do pokoiku drzwi na zawiasach z dwoma klamkami probojami i zaszczyką ze środka. Wszedzy do pokoiku okno jedno na zawiasach żelaznych z zaszczykami, część w ołów, a część w drzewo oprawne, do tegoż okna ramy nowe znajdują się. Piec zielony kaflany reparacyi potrzebiący z kominkiem kapiastym. Wychodząc z tego pokoiku do garderobki drzwi na zawiasach żelaznych z klamką i proboiem. W tymże pokoiku przy uszaku połowę zamka znajduję się, z okienkiem w drzewo oprawnym, posacką z cegieł potrzebiue reparacyi. Wychodząc z garderobki (k. 4) prosto przepierzenie z tarcic, do pieców drzwi na zawiasach żelaznych. Dalej idąc z przepierzenia do sień drzwi na zawiasach żelaznych, z klamką, przez sień przeszedzy po prawej stronie wchodząc do marszałkowskiej stancyi drzwi na zawiasach żelaznych z klamkami dwoma do nichże probojami i zasowką jedną, w której poła i podłoga z tarcic, okno jedno podwójne w drzewo oprawne na zawiasach żelaznych z zaszczykami probojami. Piec zielony dwie izby ogrzewaiący reparacyi mocno potrzebiue. Idąc prosto do alkierzyka, przy którym drzwi na zawiasach żelaznych z zamkiem pobielanym bez klucza z klamką i proboiem. Wszedzy do alkierza poła i podłoga z tarcic, okno jedno podwójne w drzewo oprawne na zawiasach żelaznych, z zaszczykami probojami. Wracaiąc się nazad przez marszałkowską stancyę sień przez dziedziniec po lewej stronie do skarbcza drewnianego z schodami. Idąc na pierwsze piętro drzwi dubeltowe ćwieczkami nabijane z klamkami trzema i probojami, z rączką żelazną zasowką ze środka. Wszedzy do środka poła i podłoga z tarcic, przy drzwiach szafa jedna z drzewiczkami podwójnymi na zawiasach żelaznych z zamkiem wnetrznym bez kluczy, okien dwie w ołów oprawnych z kratami żelaznymi. Idąc po prawej stronie schodami na drugie piętro, gdzie okien dwoie w ołów oprawnych na zawiasach żelaznych z zaszczykami i probojami znajduie się. Dalej wchodząc po prawej stronie schodami na trzeci piętrz w którym okien cztery większych w ołów oprawnych na zawiasach z zaszczykami probojami, okienek małych dziesięć w ołów oprawnych, a dwa w drzewo. Wychodząc z skarbcza tegoż po lewej stronie idąc do sklepu szyja murowana gontami kryta, przy której drzwi na zawiasach żelaznych z klamkami probojami z zaszczyką jedną, w którym okien dwoie z żelaznych krat mający. Sklepienie zwierzchu murowane. Wychodząc z sklepu po lewej stronie koniuszowska stancyia, do której drzwi na zawiasach (k. 4v) żelaznych z klamką i zasowką. Nad drzwiami tymiż okienko w ołów oprawne. Wszedzy do sieni po lewej stronie drzwi do stancyi na zawiasach żelaznych z klamkami dwoma, podłoga per totum reparacyi potrzeba z tarcic. Piec zielony kaflany z kominkiem kapiastym. Okien dwoie na zawiasach żelaznych częścią w ołów, częścią w drzewo oprawne z zaszczykami trzema i probojami z okiennicami dwoma na zawiasach żelaznych z zaszczykami. Idąc prosto do alkierza

drzwi na zawiasach żelaznych z klamką i proboiem, w którym połap z tarcic i podłoga re-
paracy potrzebna. Okno jedne w ołów opravione, okiennica do tegoż na zawiasach żela-
znych. Wychodząc z koniuszowskiej stancyi po lewej stronie do komorki drzwi na zawia-
sach z klamką z zasuwką. Wracając się z komorki po lewej stronie drzwi do masztarni na
zawiasach żelaznych z klamkami dwoma. Z piecem zielonym kaflanym kominkiem jed-
nym, oknem jednym w drzewo oprawnym z okiennicą na zawiasach żelaznych. Idąc pro-
sto do stajni drzwi na zawiasach żelaznych z klamką. Wszedłszy do stajni po lewej stronie
drzwi od ogrodnika na zawiasach żelaznych z klamką, po prawej stronie przeoryn osiem-
naście, podłoga z tarcic potrzebuje reparaacy, żłobów dwa z jednej i drugiej strony jaśła
takoz z obu stron. W tej stajni okienek piętnaście w ołów oprawnych. Wychodząc z stajni
wrota podwojne na zawiasach żelaznych z zaszczepkami i proboiami. Dalej idąc przez
podwórze po lewej stronie wrota do wozowni na pasach rzemiennych podwojne z probo-
iem przy dręgu. Wszedłszy do tejsze podłoga z tarcic. Żłob z jednej strony, okien osiem, po
lewej stronie do stancyi drzwi na zawiasach żelaznych z klamką i zasuwką na wierzchu
tych drzwi okienko w ołów opravne. Wszedłszy do sień po prawej stronie drzwi na zawia-
sach żelaznych z dwoma klamkami. Wchodząc do izby znajduje się okno jedne zamuro-
wane, tylko okiennica na zawiasach z proboiem i zaszczepką, a drugie okno w drzewo
oprawne na zawiasach żelaznych z zaszczepkami proboiami. Piec zielony kaflany dwie
izby ogrzewaiący. Wychodząc z tej stancyi po prawej stronie drzwi na zawiasach żela-
znych z klamkami (k. 5) dwoma, okno jedne w drzewo opravne na zawiasach z zaszczep-
kami proboiami. Idąc z tej stancyi sieńki z tarcic podłoga, w których drzwi na dziedziniec
z zawiasami żelaznymi z klamką, zasuwką i rączką żelazną. Powracając z sionek po pra-
wej stronie izby w której drzwi na zawiasach żelaznych z klamką z zaszczepką. Wszedłszy
do izby połap i podłoga z tarcic. Okno jedne na zawiasach żelaznych podwojne w drzewo
oprawne z zaszczepką, z piecem zielonym kaflanym. Wchodząc dalej do alkierzyka drzwi
podwojne na zawiasach żelaznych z zamkiem bez klucza z zasowkami w górze i dole,
podłoga i połap z tarcic, w którym okno jedne podwojne na zawiasach żelaznych z za-
szczepkami. Powracając z stancyi po prawej stronie do drugiej stancyi drzwi na zawia-
sach żelaznych z zaszczepką klamkami dwoma i rączką żelazną. W tejsze okno na zawia-
sach żelaznych w drzewo opravne z zaszczepkami dwoma probojami podwojne.
Wychodząc z tej stancyi po prawej stronie prosto przez sień drzwi do dziedzińca na za-
wiasach żelaznych z klamką, rączką żelazną z zasowką. Powracając po prawej stronie
drzwi podwojne na zawiasach z zamkiem pobielanym i kluczem zasowkami w górze
i w dole, połap i podłoga z tarcic w tym że pokoiu okno jedne na zawiasach z zaszczepka-
mi, do tegoż okiennicami na zawiasach żelaznych zaszczepką. Dalej idąc prosto do dru-
giego pokoiu do którego drzwi podwojne na zawiasach żelaznych z zamkiem pobielanym
bez klucza z zasowkami w górze i w dole. Wszedłszy do tego pokoiu piec zielony kaflany

dwie izby ogrzewający z kominkiem kapiastym. Okien dwoje w olów oprawnych podwojnych na zawiasach żelaznych z zaszczepkami probiojami do nichże okiennicami na zawiasach żelaznych z zaszczepkami. Wchodząc z tego pokoju drzwi do sionek podwojne na zawiasach żelaznych z zamkiem bez klucza zasówkami w górze i w dole. Wszedłszy do sionek podłoga ze wszystkim reparacyi potrzebna. Wychodząc do ogrodu drzwi szklane pojedyncze na zawiasach żelaznych z zamkiem bez klucza, zasówkami w górze i w dole. Nad tymiż drzwiami okienko w olów oprawne. Powracając z tych pokoiów przez sień po prawej stronie przepierzenie alias komorka na składanie drzewa z drzwiami na zawiasach żelaznych i klamką z probiojem. Wychodząc z tej komorki po prawej stronie drzwi do pokoju podwojne na zawiasach żelaznych z zamkiem i kluczem, zasówkami w górze i w dole. Wszedłszy do tego pokoju połap i podłoga z tarcic, okno jedne podwojne na zawiasach żelaznych (k. 5v) z zamkiem z kluczem, zasówkami w górze i w dole. Wszedłszy do tego pokoju połap i podłoga z tarcic, okno jedne podwojne na zawiasach żelaznych z zaszczepkami w olów oprawne z okiennicami do tegoż okna na zawiasach żelaznych. Postępując dalej prosto do drugiego pokoju drzwi dwoiste na zawiasach żelaznych. Wszedłszy do tegoż pokoju połap i podłoga z tarcic. Piec zielony kaflany potrzebuie reparacyi dwie izby ogrzewający z kominkiem kapiastym, oknami dwoma na zawiasach żelaznych zaszczepkami probiojami z okiennicami na zawiasach żelaznych zaszczepkami, okna w olów oprawne podwojne wyżej wyrażone. Wszystkie wyż specyfikowane zabudowania gętami kryte, mając na dach wyprowadzonych kominów osiem to jest w stancyi burgrabiiego jeden, ex opposito pałacu w officynach po prawej stronie z bramy kominow trzy, nad masztarnią komin jeden, w officynach po lewej stronie kominow trzy.

Pałac. Frontem na dziedziniec, a tyłem do ogrodu stojący. Wchodząc przez wystawę kamienną drzwi podwojne fasowane na zawiasach żelaznych cztery pobielanych, z zamkiem i kluczem żelaznym, z zasówkami dwoma żelaznemi w górze i w dole. W sieniach latarnia blaszana tryangulowa szkłem oprawiona. Wedle drzwi do sali wchodzących Pogoń i Orzeł malowane. Z tych że sieni idąc na drugą kondygnacją wschody z obu stron. Pod temi wschodami przepierzenie z tarcic z dziurami dwoma na zawiasach żelaznych z klamkami i zaszczepkami. W tychże sieniach lughtów dwa mających w sobie po cztery okna w olów oprawnych, z zaszczepkami, przesówkami, okiennicami na zawiasach żelaznych. Nad dziurami okno wpuł okrągłe w olów oprawne. Z sieni po prawej ręce wchodząc do pokoju stołowego drzwi dwoiste, każda z trzech tablic na dwóch parach angielskich żelaznych zawiasach, z dwoma zasówkami żelaznymi bez gałek na mosiężnych blachach z zamkiem francuskim mosiężnym i kluczem żelaznym, z dwoma mosiężnymi antabami i gałkami dwoma na blachach mosiężnych. Z tychże sieni po lewej stronie drzwi dwoiste fasowane z czterema zawiasami żelaznemi do sali galowej wchodząc (k. 6) drzwi dwoiste fasowane na zawiasach żelaznych, zamkiem francuskim mosiężnym i kluczem

mosiężnym, z dwoma antabami i dwoma gałkami mosiężnymi na blachach mosiężnych z przesówkami dwoma żelazniami na sprężynie. W sieniach posadzka z tarcic pięćdośmioma rzędami ćwieków żelaznych przybita dobra. Z sali galowej wychodząc do ogrodu drzwi do połowy szklane w ołów oprawne. Nad drzwiami okno wpół okrągłe w ołów oprawne. Na czterech zawiasach żelaznych drzwi z zamkiem żelaznym bez klucza, z zasuwkami dwoma żelazniami. Na przeciwko tychże drzwi drugie drzwi z ogrodu podwójne na zawiasach czterech żelaznych z kruczkami. W tej że sali lachtów dwa po cztery okna w sobie mającemi w ołów oprawnemi z zawiasami i kruczkami, okiennicami podwójnemi, każda okiennica na czterech zawiasach żelaznych z przesówkami i kruczkami. W tych oknach szkło ordynaryjne. Posadzka w tej sali w dziewięciu pasach z tarcic fazonowa. W tejsze sali z obu stron kominy duże szafaste całe. W koło tej sali lamperyja z płótna malowana czerwono i żółto. Suffit także z tarcic w dziesięciu pasach biało żółto i czerwono malowany. Memble w tejsze Sali najdujące się. W koło obiciem zielonym adamaszkowym obita. Firanek płociennych przy oknach, trzy – 3; Lusterek pobielanych blaszanych z lichtarami, osiem – 8; Zegar bijący w futerale lakierowanym z pięćdośmioma gałkami drewnianymi i zamkiem, jeden-1; Biuro czerwono malowane z osobkami na wierzchu, mające w sobie szufladek kością białą okładanych dwanaście, między ktoremi znajduje się sześć większych, a sześć mniejszych, pośrodku zaś także szufladka większa z osobkami i wszystkie z zamkami wnętrznemi mosiężnymi, jedna bez kluczyków, jeden-1; Billar na 6 nogach z lisztwami w koło, we środku sukniem zielonym francuskim wybity, przy nim woreczków siatkowych pstrych, w które gałki wpadają sześć, jeden-1; [k. 6v] Gałek do gry białych kościanych, trzy – 3; Map różnych billarowych (z których dwie zepsute), piętnaście –15; Płotno lakierowane do na nakrycia billaru jedno –1; Krzesel królewieckich trzciną oplatanych dwa-2; Taborecików także dwa – 2. (k. 6v). Z Sali w lewo idąc do pokoju drzwi podwójne fasowane na zawiasach angielskich żelaznych, zamek mosiężny francuski z kluczem żelaznym, rękojeścią mosiężną z antabami dwoma mosiężnymi z eszemi dwoma gałkami mosiężnymi na blache mosiężnej z zasuwkami dwoma żelazniami z gałkami mosiężnymi na blachach takichże. Też drzwi malowane żółto i białe. W tymże pokoju lachtów dwa po cztery okna mające w sobie, szkła nalibockiego szeroko w ołów z drotem oprawne, na zawiasach żelaznych z kruczkami okiennicami podwójnemi na zawiasach czterech żelaznych z przesuwkami i kruczkami. W tymże pokoju komin kapiasty z grzyskami roboty sztukaterskiej, piec kaflowy o dwóch kondygnacjach roboty sztukaterskiej. Posadzka taftowa sosnowa w pasach dembowych, której sztuk najduję się pięćdziesiąt jedna. W koło pokoia i pieca lamperyja malowana różowo, białe i żółte. Suffit w tymże pokoju w pasach ośmiu malowane biało żółte i czerwono. Memble w tymże pokoju najdujące się. Obicie takowym że adamaszkowym jak sala w koło obity. Firanek płociennych przy oknach dwie – 2; Lustro wielkie z brzegami wyłaczanymi jedno – 1; Lu-

sterek mniejszych w ramach drewnianych z lichtarami sześć – 6; Stolik marmurowy na nogach drewnianych jeden –1; Krzesel królewieckich trzcina opłatanych z poduszkami adamaszkowymi zielonymi, do nich kapek zielonych burkatelowych trzy, a trzy astrachanii zielonej, sześć – 6; Na kominku – kolumna marmurowa szara jedna –1; Osobek czerwonych dwie –2; Filiżanek kaffowych z spodami par cztery – 4. Z tego pokoju idąc do gabinetu drzwi podwójne fasowane na zawiasach (k. 7) żelaznych angielskich, zamek mosiężny francuski z kluczem żelaznym, rękojeścią mosiężną z antabami dwoma mosiężnymi z eszem i dwoma gałkami mosiężnymi na blache takiejże z zasuwkami dwoma żelaznymi z gałkami mosiężnymi na blachach takichże. Też drzwi malowane białe i żółto. W tymże gabinecie lachtów dwa po cztery okna w sobie mające szkła nalibockiego szeroko w ołów z drotom oprawne na zawiasach żelaznych, z kruczkami, okiennicami podwójnymi na zawiasach czterech żelaznych z przesuwkami i kruczkami. W tymże gabinecie kominek szafiasty w puł z prostego marmura sztukaterskiej roboty, drugą połowa z drzewa roboty stolarskiej, malowany białe i żółto. Z tegoż gabinetu drzwi do ogrodu puł szklane szkła nalibockiego, w ołów szeroko z drotom oprawne na zawiasach angielskich żelaznych z gałką jedną mosiężną na blachach takichże. Z tych drzwi wyszedzsy drugie drzwi do ogrodu na zawiasach żelaznych, z kruczkami. Posadzka taflowa sosnowa w pasach dębowych, w której sztuk trzydzieścia. Suffit taflowy w którym sztuk dwadzieścia pięć malowanych różowo, żółto i białe, z grzymsem żółto malowanym. W koło lampery żółto, różowo i białe malowana. Memble w tymże gabinecie najdłuższe się. Obiciem adamaszkowym prążkowym zielonym obity. Firanek płocienych przy oknach dwie –2; Lustro połączone z eszami dwoma jedne –1; Portretów JW Państwa² dwa – 2; Stolik podługowaty płótnem lakierowanym (saskim) obity jeden –1; Item Stolik kwadratowy chiński po brzegach wyzłacany jeden – 1; Taborecików włóczką wyszywanych pstrych cztery - 4; Na kominku farfury. Filiżanek gładkich z spodkami par cztery – 4; Filiżanek kamiennych fugowanych para jedna – 1; Wazek jaspisowych per medum owalików dwie –2; Osobek porcelanowych pięć – 5; Kogutek jeden i piesek w waniencie sztuk dwie – 2; Wilki żelazne z gałkami mosiężnymi szczypcy i Mieszek do rozdymania ognia, sztuk trzy – 3. (k. 7v) Z tego gabinetu idąc przez pokój do paradnego pokoju, w którym drzwi podwójne fasowane na zawiasach angielskich żelaznych, zamek mosiężny francuski z kluczem żelaznym i rękojeścią mosiężną z antabami dwoma mosiężnymi, z eszem i dwoma gałkami mosiężnymi na takiejże blache, z zasuwkami dwoma żelaznymi na blache mosiężnej. Też drzwi malowane białe, różowo i żółto. W tymże pokoju lachtów trzy po cztery okien w sobie mających szkła nalibockiego szeroko w ołów z drotom oprawne na zawiasach ze-

² Jeden Michała Antoniego Sapiehy, podkanclerzego Wielkiego Księstwa Litewskiego, drugi jego pierwszej żony Katarzyny Ludwiki Sapieżanki.

laznych z kruczkami okiennicami podwojnymi na zawiasach czterech żelaznych z przesówkami i kruczkami. Idąc z tego pokoju do alkowego na dół drzwi podwojne fasowane na zawiasach angielskich żelaznych zamek mosiężny francuski z kluczem żelaznym, antabami dwoma i galkami mosiężnymi, z eszem na blachach także z zasówką. Jedno w górze żelazno z galką mosiężną na blache takiejże też drzwi malowano różowo, żółto i biało. Komin kapiasty sztukatorską robotą z grymsami. Piec kaflowa nakrapiany w dwóch kondygnacjach sztukaterską robotą. Posadzka tryangułowa sosnowa, w pasach dembowych mająca w sobie sztuk 1568, woskowana. Suffit taffłowy w pasach biało malowany, mający w sobie sztuk 138. Przepierzenie w tymże pokoju alkowe w tafle robione z filarami biało malowane. Lamperya w koło pokoju i piec malowana różowo, żółto i biało. Nad drzwiami dwa latsafty malowane. Obiciem adamaszkowym zielonym w prążki i kwiaty obity. Firank przy oknach zielonych kitajczanych trzy -3; Lustro między oknami z ramami pozłocanymi jedno -1; Luster przy ścianach wiszących z ramami pozłocane dwa z eszami mosiężnymi siedem -7; Zegar francuzski bijący z czterema galkami na wierzchu jeden -1; Biuro orzechowe z czterema szufladami z antabami i zamkami mosiężnymi wnętrzyemi i kluczem żelaznym, jedno -1; stolików okrągłych fugowanych szafirowych chińsko lakierowanych dwa - 2; stolików suknem zielonym obitych dwa - 2; [k. 8] Kanapa królewiecka trzcina opłataną z materacem zielonym adamaszkowym galonym złotym w koło obłożonym jedna -1; do niej kapa astrachanij zielonej jedna -1; krzesel także królewieckich trzcina opłatanych z poduszkami zielonemi adamaszkowymi, złotym gałonom i kapami dwoma zielonej astrachanija dwa z poręczami - 2; krzesel takowychże bez poręczów z kapami burkatelij zielonej cztery - 4; Kolumna kamienna szara jedna -1; Kolumn mniejszych gipsowych cztery - 4; Filiżanek kaffowych saskich par cztery - 4; Szczypce i łopaska żelazne tudzież mieszek do rozduwania ognia sztuk trzy - 3; Łóżko paradne czerwone z zielonemi i ze złotemi bretami w koło okryte, białym atlasikiem podszyte a sam sedes na atlasie białym wyszywany, z płótkami takiemiż do niego z kapą jedno - 1; Materac z płotna farbowanego podwojny -1; Lekran alias zasłonka do kominka szafirowa atlasowa w kwiaty wyszywana na postumęciku jedna - 1. Wychodząc z pokoju paradnego do sionek po prawej stronie przepierzenie z tarcic, garderobka do której drzwi na zawiasach żelaznych z kruczkami dwoma z okienkiem na wierzchu drzwi w olów oprawnym. Suffit w teje garderobce z tarcic we trzy pasy. Posadzka sosnowa. Obicia w tej garderobce i sionce. Obiciem bombowym granatowym i żółtym którego granatowego brettów sześć, a żółtego pięć, obite jedenaście. Stolik z szufladami trzema i antabami białymi jeden - 1; Item stolik na 7 balasikach jeden - 1; Stolik tryangułowy jeden -1; Krzesło z balonem skórą iuchtową obite jedno - 1; Urynał porcelanowy jeden - 1. (k. 8v). Idąc na dół z tych sionek schodami do pokoju alkowego drzwi podwojne fasowane na zawiasach żelaznych angielskich, zamek pobielany francuski z kluczem żelaznym z zawiasami dwoma żela-

znemi z sprężyną. W tym pokoju alkowym luchtów dwa mających w sobie po cztery okna w olów szeroko ze szkła ordynaryjnego oprawne z drotom, na zawiasach żelaznych z kruczkami. W tymże pokoju kominek kapiasty biały z pasami szafirowemi. Posacka i suffit z tarcic. W tym że pokoju wychodząc do sionek drzwi podwójne fasowane na zawiasach angielskich żelaznych, zamek francuski żelazny z kluczem takimże z galkami dwoma, do odmykania i zamykania zasówek na sprężynach dwie. Memble w tymże pokoju alkowym. Obiciem płóciennym w kolumny malowanym obity w koło. Firanek płóciennych w paski do puł okien para jedna -1; Stolik płótnem lakierowanym starym obity jeden -1; Krzesłów z poręczem czerwono skuro obite jedne - 1; Taborecików suknum zielonym w kwiaty obitych trzy - 3; parawanik płótna surowego w kwiaty wyszywany jeden - lusterko blaszane pobielane jedne. Na kominku. Kolumna szklana jedna -1; Filiżanek porcelanowych z spodkami par pięć - 5; Tacka drewniana chińsko lakierowana jedna - 1; Stolik kwadratowy gładki jeden - 1. Wchodząc do sionek pawilonowych drzwi podwójne fasowe na zawiasach eszowanych z zamkiem żelaznym i kluczem z zasuwkami dwoma żelaznemi. W drzwiach dwie szyby zamiast okienek. W sieniach przed pokojem pawilonowym posacka z cegły. Z tych sionek drzwi do pokoju fasowane na zawiasach żelaznych angielskich zamek francuski żelazny z galkami dwoma żelaznymi i kluczem, zasuwki dwie na sprężynach żelaznych. W tym że pokoju okien dwa w czterech kwaterach w olów szeroko z drotom oprawnych w szkło ordynaryjne na zawiasach żelaznych z kruczkami. W tymże pokoju kominek (k. 9) kapiasty, piec biały z pasami szafirowemi. Posacka i suffit z tarcic sosnowych. Wyszedszy z pokoju w sionkach do pieców palenia drzwi proste na zawiasach żelaznych z zaszczipką, drugie drzwi z takowym oknem do ogrodu włoskiego. Memble w tymże pokoju alias Gaderobie. Obiciem płóciennym w kwiaty malowanym obita. Firanek muślinowych białych w kwiaty do puł okna par dwie - 2; Lusterko blaszane pobielane jedne -1; Stolik kwadratowy płótnem malowanym obity jeden - 1; Taborecików suknum zielonym obitych w kwiaty dwa - 2; stolik prosty jeden - 1. Z tych officynek powróciwszy przez sieni do sali już opisanej po prawej stronie udawszy się. Pokój pierwszy. Wchodząc drzwi podwójne fasowane na zawiasach żelaznych angielskich, zamek mosiężny francuski z kluczem żelaznym z antabami dwoma mosiężnymi, z eszem i dwoma galkami mosiężnymi na blache takiejże, zasuwki dwie żelazne z galkami mosiężnymi na blachach mosiężnych. W tymże pokoju luchtów dwa mające w sobie po cztery okna w olów szeroko z drotom oprawnych szkła nalibockiego na zawiasach żelaznych z kruczkami okiennicami podwójnymi na czterech zawiasach z przesówkami i kruczkami. W tym że pokoju komin kapiasty z grymsami roboty sztukaterskiej. Piec kaflowy nakrapiany z grymsami o dwóch kondygnacya sztukaterską robotą. Posacka taflowa sosnowa w pasach dębowych, w której sztuk pięćdziesiąt jeden. Suffit w tymże pokoju w pasach ośmiu biało żółto i czerwono malowany. Lamperywa wokoło pokoju i pieca malowana biało

i żółto. Memble w tymże pokoiu. Płótnem w kwiaty malowany obity. Firanek płociennych przy oknach dwie - 2; Lustro wielkie szafirowe jedno -1; (k.9v) Stolikow lakierowanych płótnem obitych dwa - 2; Krzesel czerwono skuro obitych cztery - 4. Na kominku. Kolumna marmurowa szara jedna - 1. Osobek czerwono malowanych z gipsu cztery - 4. Z tego pokoiu idąc do gabinetu prosto drzwi podwojne fasowane żółto i biało malowane, na zawiasach żelaznych angielskich, zamek mosiężny francuzski z kluczem żelaznym z antabami dwoma mosiężnymi, z eszem i dwoma gałkami mosiężnymi na blache takiejże, zasowki dwie żelazne z gałkami mosiężnymi na blachach mosiężnych. Luchtow dwa mających w sobie po cztery okna szkła nalibockiego w ołów szeroko z drotom oprawne na zawiasach żelaznych z kruczkami okiennicami podwojnymi na czterech zawiasach z przesówkami i kruczkami żelaznymi. Z tegoż gabinetu drzwi do ogrodu pułszklane szkła nalibockiego w ołów szeroko z drotom oprawne na zawiasach żelaznych angielskich zamek mosiężny francuzski z kluczem żelaznym z antabami i gałkami dwoma mosiężnymi, z eszem. Zasówek dwie jedna z gałką mosiężną druga z żelazną na blachach mosiężnych. Posacka taflowa sosnowa w pasy dębowe w których sztuk taflow dwadzieścia. Suffit w tymże gabinecie w pasach pięciu malowany czerwono i biało. Lamperya w koło pokoiu malowana różowo, żółto i biało. Drzwi drugie za szkłem od ogrodu na zawiasach żelaznych z kruczkami prostej roboty. Memble w tym gabinecie rogowym. Obicie atłaskowe w paski i kwiaty Firanek płociennych przy oknach dwie - 2; Mapp papierowych pięć - 5; Taborecikow sukiennych zielonych w kwiaty w toczko wyszywanych cztery - 4; Stolik dembowy z prętem żelaznym jeden - 1. Wychodząc z gabinetu do garderoby drzwi fasowane podwojne żółto i biało malowane na zawiasach angielskich, zamek mosiężny (k. 10) francuzski z kluczem żelaznym z antabami i dwoma mosiężnymi z blachą gdzie klucz wchodzi mosiężną zawiaskami dwoma żelaznymi na mosiężnej blache. W garderobie szaf dwie na zawiasach żelaznych z zasówkami. Idąc z garderoby na dół po schodach do sionek drzwi podwojne fasowane na zawiasach żelaznych eszofych zamek żelazny francuzski bez klucza zasuwki dwie żelaznych. W tej ze garderobie posacka i stolowanie z tarcic żelaznymi goździami przybite. Okienko nad drzwiami w ołów oprawne szkła ordynaryjnego. W tych sionkach stół do ściany wzdłuż przybity jeden parawan płocienny malowany biało jeden, okienko w ołów oprawne do ogrodu, lusterko blaszane proste jedno. Idąc do pokoiu pawilonowego drzwi podwojne fasowane czerwono żółto i biało malowane na zawiasach angielskich żelaznych, zamek żelazny francuzski z kluczem żelaznym, zasuwki dwie z sprężynami żelaznymi gałek dwie żelaznych. Luchtów dwa mających w sobie po cztery okien szkła ordynaryjnego w ołów szeroko z drotom oprawnych na zawiasach żelaznych z kruczkami żelaznymi. W tym że pokoiu piec biały z polewaniami kaflami. Posacka z tarcic sosnowych goździami żelaznymi przybita. Suffit wapnem tynkowany. Meble w tym pokoiu znajdują się. Obicia na lakierowanym płótnie malowano koło całego poko-

iu. Firanek płociennych w kwiaty wybijanych do puł okna par dwie – 2; Stolik podługowaty jeden - 1; Kopersztych miasta Regensszpurą nad drzwiami jeden - 1; Lusterko blaszane pobielane jedne - 1; Taborecikow zielonych w toczko wyszywanych cztery - 4; Parawan malowany z expressją Historii Zbawiciela Pana jeden - 1. Z tego pokoju wychodząc do sionek po lewej stronie drzwi na dziedziniec podwojne fasowane na zawiasach eszowych, zamek żelazny z kluczem zasówek dwie żelaznych. Z tych sionek idąc do kredensu drzwi fasowane podwojne czerwono żółto i białe malowane na zawiasach żelaznych angielskich, (k. 10v) zamek żelazny francuski z gałkami dwoma i kluczem żelaznym, zasówek dwie z sprężynami żelaznymi. Luchtów dwa mających w sobie po cztery okna szkła ordynaryjnego w ołów szeroko z drotem oprawnych z zawiasami i kruczkami żelaznymi. Komin szafiasty, posacka z tarcic sosnowych żelaznemi goździami przybita. Suffit wapnem tynkowany. Meble w tym kredensie. Obicia puł atłaskowe z lisztwami żółtymi obite. Stół długi płotnem lakierowanym z wierzchu a w dole arusem zielonym obity jeden - 1; Stolików małych na szkło także płotnem i arusem zielonym obitych dwa - 2; Lusterek pobielanych blaszanych dwa - 2; Kopersztych miasta Milandy nad drzwiami papierowy jeden - 1. Wchodząc z kredensu do sali stołowej po wschodach drzwi podwojne fasowane czerwono żółto i białe malowane na zawiasach żelaznych angielskich, zamek żelazny francuski z kluczem z gałkami dwoma żelaznymi, zasuwkami na żelaznej blache. W tejsze sali luchtów cztery każda po cztery okna w sobie mających szkła nalibockiego w ołowie szerokim z drotem oprawnych na zawiasach żelaznych z kruczkami, okiennicami podwojnymi na zawiasach żelaznych z przesuwkami i kruczkami. Z tejsze sali drzwi do pokoju boku podwojne fasowane czerwono żółto i białe malowane na zawiasach żelaznych angielskich, zamek mosiężny francuski z dwoma antabami i gałkami mosiężnymi z eszem i kluczem żelaznym, zasuwkami dwoma z gałką jedną mosiężną na blachach. Komin kapiasty z grymsami. Piec kaflowy nie krapiany grymsami sztukaterskiej roboty. Lamperya w koło sali i piec żółto białe malowany. Suffit z tarcic w dwunastu pasach białe żółto i czerwono malowany. Posacka z tarcic sosnowych żelaznemi goździami przybita. W tejsze sali w lamperyi szafa duża z drzwiczkami dwoma z lamperyi zrobionemi na zawiasach żelaznych z zaszczepkami płotnem lakierowanym obita. Meble w stołowym pokoju. Obicie płocienne kwiatami drobnymi niebieskimi drukowane w koło całej sali obite. Firanek płociennych przy oknach cztery - 4; (k. 11) Lusterek blaszanych pobielanych z rurkami dziesięć - 10; Stołów składanych sztuk jedenaście - 11; Krzesel gdańskich w kwiaty żółte wybijanych osiemnaście - 18; Warcabnica z warcabami jedna - 1. Wychodząc z stołowego pokoju przez wschody na górę drzwi do Kaplicy podwojne wpuł malowane na zawiasach żelaznych eszowych zamek żelazny francuski z kluczem i antabami dwoma żelaznemi okno nad drzwiami w ołów szkła ordynaryjnego oprawne z zawiasami i z zaszczepkami żelaznemi. Chor z wschodami białe malowany. Posacka z tarcic w pięciu

pasach osadzona. Suffit we cztery pasy z tarcic biało malowany. W tej że kaplicy. Ołtarz najświętszej Panny, mensa bez przygotowania biało malowana i pozłacana, krucyfix z trzema osobami snycerskiej roboty, statua alabastrowa na postumencie za szkłem - 1; Relikwiarzów większych i mniejszych sześć - 6; Konkluzji kopersztychowych na atlasie złotym jedna, na papierze dwie wzięte za Życia św. Pamięci JW JMScI Pana podkanclerzego WXL do Dereczyna sztuk trzy - 3; Obrazów św. Michała i św. Antoniego dwa - 2; Nad ołtarzem pod sufitem obraz w okrągłych pozłacanych ramach jeden - 1; Lawatarz cynowy szrubowany jeden - 1; Stolikow w tryanguł robionych dwa - 2; Obrazkow papierowych trzy - 3; Zwierciadło jedne - 1; Taborecikow w kwiaty w toczko wyszywanych trzy - 3. Na przeciwko kaplicy wchodząc przez sionki do sali ku ogrodowi. Drzwi w pół fasowane w pół szklane podwójne. Okna w drzwiach w drzewo oprawne niebiesko malowane na zawiasach żelaznych angielskich, zamek francuski żelazny z kluczem i antabami żelaznymi, zasuwki dwie żelaznych. Okno nad drzwiami w ołów oprawne. Luchtow trzy po cztery okna każda w sobie mająca na zawiasach (k.11v) żelaznych z kruczkami szkła ordynaryjnego w ołów oprawne. Lamperya wkoło sali niebiesko malowana. Suffit w sześciu pasach z tarcic sosnowych. Posacka z tarcic także sosnowych. Memble w tejże Sali. Obicie płocienne w słupy malowane wkoło całej sali obite. Lustro jedne w ramach szafirowych jedne - 1; Trumadam Gra sukmem zielonym wybity z nogami jeden - 1; Kapa do niego skurzana - jedna - 1; Gałek spiżowych do gry dwadzieścia trzy - 23; Stolik okrągły chińsko malowany jeden - 1; Stolik składany płótnem malowanym obity jeden - 1. Wyszedszy z sali po prawej ręce pokój tarcicami obity, do którego wchodząc drzwi dwoiste fasowane z zamkiem prostym pobielanym na zawiasach żelaznych eszowych. Nad drzwiami okno w ołów oprawne. W tymże pokoiu okien dwa w dachu w ołów oprawne w cztery kwadraty. W tymże pokoiu do schowania pobocznego dwoie drzwi na zawiasach żelaznych z kruczkami jednym i proboiem, a drugie z kruczkami bez proboiu. Posacka i suffit z tarcic sosnowych. W końcu dachu od ogrodnika okno także w ołów oprawne z tegoż pokoiu do gabinetu rogowego drzwi dwoiste fasowane na zawiasach żelaznych z eszami, zamek prosty pobielany. Luchtow trzy mających w sobie po cztery okna z zawiasami i zaszczepkami szkła ordynaryjnego w ołów oprawne. Suffit w pięciu pasach bez posacki. W dachu tegoż gabinetu okno w ołów oprawne na zawiasach żelaznych z zaszczepką. Z drugiej strony sali po lewej ręce pokój tarcicami obity, do którego drzwi podwójne fasowane na zawiasach żelaznych eszowych, zamek prosty pobielany z zasuwkami dwoma. Nad drzwiami okno w ołów oprawne. W tymże pokoiu okien dwa kwadratowych w ołów oprawnych. Pod obudwoma oknami stoliki z tarcic w tymże pokoiu do chowania pobocznego drzwi dwoie na zawiasach żelaznych, jedno z klamką, drugie z zaszczepką. Posacka i suffit z tarcic sosnowych (k. 12). Z tego pokoiu do gabinetu drzwi dwoiste fasowane na zawiasach eszowych żelaznych pobielanych, zamek prosty

pobielany bez klucza. Okien trzy w olów oprawnych z zawiasami z zaszczepkami. Suffit w pięciu pauzach bez posacki. W dachu tegoż gabinetu okno w olów oprawione. Pod tym pałacem sklepów murowanych trzy. Do pierwszego sklepu idące drzwi dubeltowe fasowane na zawiasach żelaznych u trzeciego drzwi także proste na zawiasach żelaznych z zaszczepką i proboiem. Nad sklepem galeria nowo tarcicami w pauzy we trzy przędy ćwiekami żelaznymi obita. Wschodów galerii a gabinetów nowych troje, przy tymże pałacu od ogrodu rury cztery blaszane. Na facyjacie pałacu przez dach wyprowadzone kominy trzy. Na pawilonach kominów cztery.

Cały pałac gątami kryty erekcji potrzebujący. Wkoło pałacu, officyn parkan z tarcic czerwono i biało malowany w którym wrot dwoistych dwoje na zawiasach żelaznych z zaszczepkami proboiami żelaznymi. Jedne od ogrodu a drugie do masztarni idące notandum że tak w pałacu jakotoż officynach we wszystkich pokojach suffit i podłoga stalarską robotą heblowanemi tarcicami wymoszczone. Tudzież podłoga tak z prostych tarcic, jako też taflowana żelaznymi gozdziami przybita.

Ogród włoski obok Pałacu od Niemna

w ulicy od officyn kuchennych ku Niemnowi jabłoni starych rodzajnych trzy, gruszek młodych pięć, jabłoni trzy – 11

przy parkanie z obu stron bramy gruszek sześć, jabłoni dwie – 8

w szkandale przed bramą officyną i kuchnią jabłonie – 3

w kwaterze przed toż bramą lipa jedna jadlin strzyżonych – 10

w kwaterze pod wałem jabłoni dwie gruszek trzy jadlin strzyżonych sześć sztuk – 11 (k.1 2v) w kwaterze na dole jadlin strzyżonych osm – 8

w kabacie przed pałacem jabłoni trzy, gruszka jedna stara – 4

w klinie przed pałacem ku Niemnowi winogradem wysadzone

w kwaterze przeciwko pałacu jadlin strzyżonych – 18

w kabacie na przeciw pawilonu jabłoni dwie, gruszek dwie – 4

w spalrze przed pawilonem morela jedna, brzoskwinia jedna, tamże przy parkanie między pałacem i officynami winogronami wysadzone – 2

w kabacie na przeciw officyn panieńskich jabłoni pięć, gruszek trzy – 8

tam że w szkandelu jabłoni dwie – 2

w kwaterze przeciwko officyn jadlin strzyżonych dwanaście, lipa cieniowa jedna – 13

w kwaterze przy wale jabłoni dwie, gruszki trzy – 5

w ulicy od inspektów ku jezioru jabłoni dziesięć, gruszek szesnaście wiszen roznego gatunku, jadlin strzyżonych dziesięć, tamże w gabinecie jabłoni jedna – 42

w kwaterze od officyn panieńskich do stancyi ogrodnika gabinetów szpalerowych różnym drzewem wysadzonych osem – 8

tamże we środku tych kwater jabłoni jedna, wisznia jedna, jadlin cztery – 6

w ulicy środkowej przy stancyi ogrodniczej jabłoni dwie gruszka jedna – 3
w ulicy szpalerowej od stancyi ogrodnika ku jezioru w cyrkule kasztanów cztery,
jadlin dwie – 6
w kwaterze drugiej szpalerowej znajduje się szkoła szczepów młodych w którym ja-
błonek i gruszek – 26
inne zaś miejsca gabinetowe w tej kwaterze różną włoszczyzną sadzone
w ulicy przy kwaterze szpalerowej od parkanu gruszek osiem, wisznia jedna – 9
w ogrodzie kuchennym za stacją ogrodnika znajduje się kwater dziewięć w któ-
rych jabłoni jedenaście, gruszek siedemnaście (k. 13), wiszen siedem, śliwek dziewięć
różnego gatunku, orzechów włoskich dwa między temi kwaterami kasztanów dwa
i studnia reparacyi potrzebuie – 43
na dziedzińcu pałacowym z obu stron pałacu przy parkanie kasztanów – 12
za bramą murowaną pałacową w prospekcie ku asteryi znajdują się drzewa różnego
we cztery rzędy wysadzonego i z tym ku obodwum officynom od bramy co przy
parkanie sadzono sztuk – 214
pomarańczy i cytryn sztuk okulizowanych szesnaście, pomarańczy i cytryn pro-
stych sztuk piędziesiąt. Fig starych rodzajnych sztuk dwadzieścia sześć, fig młodych
sztuk dwadzieścia cztery. Drzewa bobkowego sztuk piętnaście, drzewa koralowego
sztuk piętnaście, a nesteryi starej i młodej sztuk dwanaście. Grzuminy sztuk siedem,
granatu jedna, rozmarynu sztuk osiem.
W teże oranżeryi zanajdują się kwiaty różne lewkonii sztuk piętnaście fiołkow sztuk
szesnaście, żółtych goździków olenderskich sztuk dziewiętnaście, ranunklij sztuk
cztery.

INWENTARZ MAJĘTNOŚCI CZERLONA Z 1785 R.

Czerlona, 24 VI 1761

Fragment inwentarza majątności Czerlona przez pana Butrynowicza spisany
Oryginał: Vilniaus Universiteto Bibliotekos, Rankraščiu Skyrius, F4-A1912, K. 3-16.

F4-A1912 Podanie inwentarza w folwarku Czerlona z wszelkimi przynależnościami w niem opisane 24 VI 1785 r. przez p. Butrynowicza in fundo sporządzone.

k.3. Jadąc z gościńca Grodzieńskiego po lewej stronie ulica przysadami z obu stron we dwie linie wysadzona, w których przysadzie nie staje piętnastu – 15 drzew. Wjeżdżając do bramy murowanej wrota w niej z tarczyc podwójne futrowane i goździami nabijane w których nie staje 24, zawiasy w tych wrotach potrójne z krukami z tych jeden wydarty; probojów w tej bramie pięć dużych i kruczek do zaszczepiania złamany. W tychże wrotach furka na zawiasach z antabką blaszką i 2 probojami żelaznymi. W teje bramie od dziedzińca po obuch stronach kruków żelaznych dużych po dwa in suma cztery. Po obu stronach teje bramy dwa skarbcce murowane z drzwiami futrowanymi z goździami nabijanymi (które goździ są wszystkie) na zawiasach in krukach, przy każdych drzwiach także po trzy zaszczepki i po sześć probojów żelaznych. W tych skarbcach okien szklanych w drzewo oprawnych za kratami żelaznymi po dwie w każdym in suma cztery; w tych oknach nie staje kwatery jednej i szyb wybitych jedenaście, żelastwo przy tych oknach wszystkie w całości, jak oto zawiasy, kruczki i zakrętki; z tychże skarbców w jednym przy sklepieniu są cztery oka żelazne dwie na żerdzi, posadzka w tych skarbcach z cegieł, w bramie zaś samej z dylów piłowanych w teje bramie w górze są dwa okienka okrągłe w drzewo oprawiane w których szyb wybito dziesięć. Pod tąż bramą sklepów murowanych trzy szyja do tych sklepów murowana sklepiona drzwi do niej z tarcic pojedyncze na potrójnych zawiasach i krukach z których jednego kruka nie staje, proboj tylko jeden; w tych drzwiach deski połamane, w teje szyi schody także murowane reparacyi współ z drzwiami potrzebujące. Przez te schody wszedszy do sklepów drzwi w onych znajdują

się dwoje na zawiasach krukach z zaszczepkami dwoma i czterema probojami. W tych sklepach końcowych okien, w jednym dwa w drugim jedno, in sumo trzy za kratami, trzeci ciemny cały. Ten skarbiec i szyja do sklepu gątami kryte bardzo reparacyi potrzebujące. Idąc z tej bramy koło parkanu sztachetowego po lewej stronie stajnia muru pruskiego przy której masztarnia do której sieni wchodząc drzwi nie ma ani żadnego żelastwa, po lewej stronie do stancyi koniuszowskiej drzwi na zawiasach krukach z jednym probojem tylko żelaznym (k.4). W tej stancyi piec rozwalony do szczętu, komin w części, okien dwia bez szkła z żadnego żelastwa, z tych jedne zamknięte okiennicą podwójną na zawiasach i krukach żelaznych. Z tej izby do komory drzwi ani żadnego żelastwa nie ma, okno bez szkła okiennica także i z takim jak w pierwszej izbie okuciem zawarte. Stolowanie i podłoga w tych obu izbach z tarcic reparacyi potrzebujące bardzo. Wyszedszy z tej izby znowu do sieni komórka w końcu sieni do której drzwi nie ma, w tej sufit z tarcic z których trzy wydarto, z tyleż komórki wyszedszy drzwi do masztarni na zawiasach i krukach z zaszczepką i jednym probojem żelaznym. W tej masztarni piec rozwalony ze wszystkim a komin szafiasty w części, okno jedne okiennicą podobnie jak pierwsze zamknięte, bez szkła i żadnego żelastwa. Z tej masztarni do stajni drzwi na zawiasach i krukach żelaznych przez które wyszedszy do stajni po lewej stronie drzwi z stajni na pole na zawiasach i krukach z zaszczepką i dwoma probojami żelaznymi. W tej stajni okienko jedne z szkłem całe, także koryta na obrok, drabiny na siano znajdują się. Pierwsze po obu stronach stajni, drugie po jednej tylko. Pomost po obu stronach w stajni w części większej wydarty reparacyi bardzo potrzebuje jako i przeoryny którą się po jednej stronie w stajni znajdują. Z tej stajni na dziedziniec wrót nie ma tylko trzy kruki żelazne. Z tych wrót wyszedszy prosto do pałacu idąc w lewo oficyna drzewniana do której wchodząc drzwiami od stajni z tarczyc popsutemi na zawiasach i krukach z zasufką żelazną będącemi przez które wszedszy w prawo drzwi na zawiasach i krukach z zaszczepką i dwoma probojami żelaznymi. W tym pokoju okno jedne z kawałków szkła w części a w części z szyb ćwiartkowych robione. Piec z kafli polewy zielonej. Z tego pokoju wszedszy znowu drzwi do drugiej stancyi na zawiasach i krukach z zaszczepką złamaną i jednym probojem żelaznym. W tym pokoju okna nie ma. Piec ten sam co i w pierwszym pokoju. Obok tego pokoju trzeci pokój, przez kurytarzyk tylko do którego drzwi na zawiasach i krukach. Piec w tej stancyi z kafli polewy zielonej rozwalony. W tym pokoju okno jedne bez szkła i żadnego żelastwa. Z tego pokoju do alkierzyka drzwi nie ma tylko dwa kruki. (k.5). Okno jedno w którym całe pół kwatery, szyb nie staje. Z tych pokoiów wyszedszy na korytarz zaraz przy tymże pokoju drzwi do czwartego pokoju na zawiasach i krukach z rączką jedną żelazną. W tym pokoju okna nie ma. Piec ten sam co w trzecim pokoju. W tych wszystkich pokojach sufity i posadzki z tarcic większej części popsute. Z tego czwartego pokoju wyszedszy przez korytarz, drzwi do stancyi gościnnej podwójne na zawiasach

i krukach z zamkiem wewnętrznym bez klucza i klamki oraz jedna zasuwką żelazną. W tym pokoju okno półkwatery mające z szybami całymi, bez drugiej kwatery, jeden zasek u tego okna i jako kruczków zaszczepka jedna z dwoma probojami żelaznymi. Piec, kafle polewy zielonej. Z tego pokoju drzwi także podwójne i malowane jak i pierwsze. Okien w tym alkierzu bez szkła i żelastwa dwa. Piec ten sam co w i w pierwszej stancyi i kominek kapiasty z kominem nad dach wywiedzonym. Z tego pokoju wyszedzsy na kurytarz po lewej stronie drzwi do pieców na zawiasach. Minąwszy te drzwiczki idąc bokuwym korytarzem ku dziedzińcowi po lewej ręce drzwi do pokoju biało malowane z zamkiem wewnętrznym bez klucza i jedną zasuwką na zawiasach i krukach żelaznych. W tym pokoju okno bez szkła i żelastwa żadnego jedno. Piec z kafli polewy zielonej. Z tego pokoju do alkierzyka podobnież pierwszym z zamkiem wewnętrznym bez klucza z jedną zasuwką na zawiasach i krukach żelaznych. W tym alkierzyku okien dwa w których nie ma kwatery całej jednej i szyba jedna wybita reszta cała jako i cały porządek koło okien to jest zawiaski, kruczki, zaszczepki i probojki żelazne tudzież w olów w które one wprawione. Piec ten sam co i w pierwszej stancyi kominek kapiasty z gościnnej stancyi kominek złączony. Z tego alkierza drzwi (k.6) na kurytarz także podwójne malowane za zamkiem wewnętrznym bez klucza z jedną zasuwką z zaszczepką oraz probojem jednym na zawiasach i krukach żelaznych. W tych wszystkich pokojach sufit i posadzka z tarcic heblowanych w częściach bardzo popsuta. W tej oficynie oprócz pokojów są cztery kurytarzyki. Drzwi do większego z nich opisane przy wstępie do oficyny, do mniejszego jednego zaś są na zawiasach i krukach z rączką do zamykania jedną. U drugich dwóch drzwi nie ma tylko kruki przy jednym dwa przy drugim cztery in suma sześć. Sufit w trzech mniejszych i posadzka z tarcic popsute w większym zaś sufit i podłoga w czwartej części z tarcic a reszta podłogi z kamieni. Sufit zaś wydarty. W tejeż też oficynie wozownia do której wrota podwójne na biegunie z drągiem i szwornem żelaznym do zamykania, w której żłoby i drabiny po jednej stronie reparacyi potrzebujące, jako i podłoga która się w tej wozowni z tarcic znajduje. Z tej wozowni wyszedzsy idąc przez kurytarz wprawo na dziedziniec. Pałac drewniany z pawilonikami po obu stronach. Z tych do pierwszego po lewej stronie który bliżej jest oficyny drzwi popsute na zawiasach i krukach z zamkiem wewnętrznym bez klucza, zasówek i proboja od zamka gdyż tej połowy drzwi przy której one były całe nie ma przez jednej deski przy zawiasach, w drugiej zaś połowie drzwi całej kwatery niema. Z tych drzwi wyszedzsy na kurytarz po lewej stronie drzwi do pokoju na zawiasach i krukach z zamkiem bez klucza w tym pokoju okien dwa w olów oprawne bez dwóch kwater przy oknach żelastwo całe wszystkie. Piec w tym pokoju rozwalony ze wszystkimi i komin szafiasty w części. Wyszedzsy z pokoju tego na kurytarz dwoje drzwi to jest do komórki i z niej do sadu na zawiasach i krukach z kruczkami i probojami żelaznymi. Z tegoż kurytarza do pokoju Panieńskiego drzwi podwójne (k.7) na zawiasach i krukach,

z tych jeden wydarty z zamkiem wewnętrznym bez klucza i probojem od zamka oraz klamki żelaznej. W tym pokoju okien dwa w olów oprawnych w których nie staje kwater czterech i z żelastwem reszta cała. Piec z kafli białych z kominem popsutym. W obu tych pokojach drzwi z korytarzów malowane podwójne. Sufity i posadzki z tarcic reparacyi potrzebujące. Z panińskiego pokoju do garderobki drzwi podwójne malowane z zamkiem wewnętrznym bez klucza na zawiasach i krukach żelaznych oraz i zasuwkami które się przy wyżej wymienionych drzwiach także znajdują się po dwie przy każdym z dwoma kruczkami i czterema probojami żelaznymi. I okienek małych dwa z których w jednym szyba jedna wybita. W tej garderobce sufit i podłoga z tatic heblowanych. Z tej garderobki do pokoju paradnego drzwi na zawiasach krukach z jedną zasuwką, z gałką i na mosiężnej blaszce żelaznej oraz dwoma gałkami w drzwi mosiężnymi. W tym pokoju przepierzenie z tarcic roboty stolarskiej na kształt lamperyi robione i malowane i którego gzymisy w części popsute. Okien w tym pokoju trzy w których szyb wybitych ośiem, porozbijanych cztery. Piec z kafli fałsz marmurowy u którego gzymisy korunki na wierzchu popsute z kominkiem kapiastym nad dach wyprowadzonym. Sufit stolarskiej roboty taki jak przepierzenie, posadzka zaś w części mniejszej tryangulowa, w większej zaś kwadratowa stolarskiej roboty. W tym pokoju są także drzwi do sieni na zawiasach i krukach bez zamka oraz z zasuwkami żelaznymi dwoma. Z tego pokoju do drugiego także paradnego pokoju drzwi bez zamka na zawiasach tylko i krukach żelaznych z zasuwką jedną także na mosiężnej blaszce i dwoma gałkami mosiężnymi. W tym pokoju okien dwa w których szyby wszystkie całe. Piec w tym pokoju fałsz marmurowy podobny jak w pierwszym pokoju, dryms jeden i korunki w tym piecu potłuczone. Kominek kapiasty złączony z kominkiem pierwszego pokoju. Sufit w tym pokoju stolarskiej roboty wschoś układany. Posadzka zaś kwadratowa. z tego pokoju do gabinetu drzwi na zawiasach i krukach żelaznych z zasuwkami takimiż na blaszkach i z gałeczką jedną mosiężnymi z zamkiem blachą mosiężną powleczonym z kruczkami i dwoma probojami żelaznymi także z kluczem w części większej żelaznym w mniejszej mosiężnym i dwoma gałkami u drzwi mosiężnymi. W tym gabinecie okien dwa, w których szyb wybitych (k.8) dwie i tyleż rozbitych. Drzwi z gabinetu do ogrodu w półszklane z zamkiem mosiężną blachą powleczonym bez klucza, zasuwkami żelaznymi na blaszkach mosiężnych, z także gałeczką jedną, dwoma na zawiasach i krukach żelaznych. W tych drzwiach szyb dwie rozbitych. W tymże gabinecie kominek od spodu gipsowany sztukaterską robotą, wyżej za lamperiami obity, z kominem na dach wywiedziny. Sufit w tym gabinecie podobny jak w pierwszym paradnym. Współ z posadzką. Z tego gabinetu przy pokoju paradnym drzwi do sali na zawiasach i krukach z zamkiem z blachą mosiężną zasuwkami dwoma na bokach mosiężnych bez klucza z gałkami dwoma drzwiach i jednej przy zasuwce mosiężnymi. W tej sali okien dwa w których szyb trzy wybitych. Drzwi do ogrodu szklane podwójne na zawia-

sach i krukach z zamkiem bez klucza żelaznym zaszczipką i dwoma probojami żelaznymi. W tych drzwiach kwatery jednej całej nie ma w drugiej szyba rozbita jedna przed tymi drzwiami. Galeria w ogrodzie bez paręczow z tarcic heblowanych robiona popsuta bardzo. Pod tą sklep z szyją zawaloną z którego okien do sadu cztery bez szkła. Jedne z tych za kratą żelazną. Skąd wróciwszy się do sali w teże dwa kominy szafiaste z cegieł dobre. Z teże sali drzwi do sieni na zawiasach i krukach z zasuwką na blaszce mosiężnej, kluczem z zamkiem blachą mosiężną powlekowanym. W tym zamku trzech szrubek nie staje. W tych sieniach pośrodku latarnia blaszana za szkłem, z tych szyb jedna zbita. Okien dwie w których szyby jednej nie ma. W tychże sieniach po obu stronach schody na górę z poręczami tarciczne stolarskiej roboty. Pod tymi schodami komórki do których drzwi na zawiasach i krukach pojedyncze z jedną zaszczipką oraz dwoma probojami przy jednych. Wszedźszy temi wschodami na górę z strony od dziedzińca kaplica do której drzwi półszklane na zawiasach i krukach z zamkiem wewnętrznym kluczem i dwoma zasuwkami żelaznymi. Szkło w drzewo oprawione. W tej kaplicy okien trzy w których szyby rozbitych cztery. Ołtarz stolarskiej roboty biało malowany z grymsami złotymi bez obrazów. Naprzeciw ołtarza chór malowany także stolarskiej roboty ze schodami takimież. (k.9) Z tej kapliczki wyszedźszy do salki nad ogrodem drzwi także z takim jak w kaplicy okuciem, oprócz tego że w oknach nie ma kwater pięć szyb w oknach wybito trzy w drzwiach jedna, rama w jednej kwaterze popsuta i lamperyje około ścian błękitno malowane stolarskiej roboty sufity w kaplicy i salce z desek wskos układanych, posadzki zaś ordynaryjnie tarciczne. Z tej sali wyszedźszy po obu stronach dwie garderobki deskami objiane tak z boków jako i sufity i podłogi, których desek z sufitów wydarto trzy. Drzwi do tych garderobek na zawiasach i krukach z zamkami wewnętrznymi bez kluczów i klamek, okien w tych garderobach cztery z tych w jednym szkła nie ma, w trzech zaś szyb wybitych trzy. W jednej z tych garderobek w oknie stolik na dwóch nóżkach składany. Drzwiczek do składów w tych garderobkach pojedynczych czworo na zawiasach bez innego okucia. Z tych garderobek poddasze z wietrznikami, z tych w jednym szklane znajduje się w którym szyba jedna wybita. Z tych poddaszów do letnich pokoików nad gabinetkami będących drzwi na zawiasach i krukach z zamkami wewnętrznymi bez kluczów i klamek żelaznych. Z tych pokoików w jednym oknie wcale nie ma oprócz ram tylko bez żadnego żelastwa, w drugim zaś okien trzy w których nie ma kwater trzech i szyb rozbitych w oknach trzech inne żelastwo przy wszystkich oknach na górze będących oprócz tego co przy kwaterach poginęło, w całości zostaje. Sufity w tych pokoikach z wskos układanych z tarcic, a posadzki w żadnym nie ma. Zszedźszy z góry do sieni drzwi z sieni na dziedzińcu na zawiasach i krukach z zamkiem wewnętrznym bez klucza, kołkiem i dwoma zasuwkami żelaznymi. Przed tymi drzwiami na dziedzińcu ganek murowany popsuty. W teże sali okien dużych dwa, małe jedne w których szyba jedna wybita. Z sieni powró-

ciwszy do sali okienko nade drzwiami wyżej nie opisane całe ze wszystkim. Z tej sali drzwi do pokoju gościnnego. Drzwi na zawiasach i krukach z zamkiem blachą mosiężną powleczone kluczem i zasuwkami na mosiężnych blaszkach żelaznymi oraz gałkami mosiężnymi u drzwi dwoma, w tym pokoju okien dwa w których szyba jedna nadbita. Piec w tym pokoju fałsz marmurowy podobny jak w paradnych pokojach i komin kapiasty nad dach wywiedziony. Z tego pokoju w prawo (k.10) drzwi do izby stołowej na zawiasach i krukach żelaznych bez zamka, zasuwki przy nich dwie żelaznych na blaszkach mosiężnych oraz z kruczkami i dwoma probojami żelaznymi. W tej izbie w lewo drzwi do kredensu na zawiasach i z dwoma krukami gdyż dwa wydarto, żelaznymi z zamkiem bez klucza wewnętrznym żelaznym z zasuwkami żelaznymi dwoma. Prosto tych drzwi w tej izbie drugie do sieni na zawiasach krukach z zamkiem bez klucza mosiężną blachą powleczone z zasuwkami na mosiężnych blachach żelaznymi i gałkami u drzwi mosiężnymi. Okien w tej izbie cztery całe. Piec fałszmarmurowy tak jak i w gościnnym pokoju, komin kapiasty do komina z gościnnego pokoju wpuszczony. W tej izbie są dwie szafy na bieliznę stołową u których drzwiczki na zawiasach z zaszczepekami i dwoma probojami żelaznymi. Z tej izby wyszedz do izby gościnniej, drzwi do gabinetu z teje na zawiasach i krukach z zasuwką i dwoma z niej blaszkami żelaznymi i dwoma gałkami mosiężnymi. W tym gabinecie okien dwa, w których wybito szybę jedną i rozbito dwie, w reszcie cały porządek przy oknach się znajduje, to jest przy każdym oknie zawiasów i kruczków cztery zaszczepek dwie probojów cztery zasuwka jedna i łapka jedna, który i przy wszystkich oknach w pałacu jest podobny. Z tegoż gabinetu drzwi do ogrodu półszklane na zawiasach i krukach mosiężnych z których jeden wydarty z zasuwkami na mosiężnych żelaznymi dwoma bez zamka klucza oraz grymsy drewniane w spodnich kwadrach poderwane i wszystkie w tym gabinecie lampery jako i w całym pałacu oprócz pawiloników, sieni w których nie ma i sali średniej w której na płótnie malowane są drewniane z tarcic stolarskiej roboty malowane i reparacyi w części potrzebujący. Sufity w tym gabinecie (oprócz paradnego pokoju i drugiego gabinetu) oraz też we wszystkich są z tarcic wskos układanych. Posadzka zaś tak w gabinecie jak i innych pokojach prócz stołowego, sieni w których tarcica prosta i sali w której taka jak sufity jest kwadratowa jak w pokojach paradnych. Z tegoż gabinetu do sionek (k.11) drzwi podwójne jako w całym pałacu oprócz wymienionych wyżej niektórych i malowane wespół z tamtymi na zawiasach i krukach w których jeden wydarty żelaznych z zamkiem blachą mosiężną powlekanym i zasuwką na mosiężnych żelazną jedna bez klucza w jednej zasuwki, w tych sionkach okno nad drzwiami jedno w ołów oprawne, w którym szyba jedna wybita. Szafek do składu bielizny rogowych dwie z zawiasami przy drzwiczkach i dwoma probojami. Z tych sionek na korytarz drzwi podwójne na zawiasach i krukach z zamkiem bez klucza i dwoma zasuwkami żelaznymi. Z tych drzwi wyszedz korytarz w pawiloniki, którym idąc po

lewej stronie okno w ołów oprawne całe od którego w lewo drzwi do kamerdyszowego pokoju na zawiasach i krukach podwójne zamek w nich znajduje się w którym klucz złamany i z dwoma zasuwkami żelaznymi w tym pokoju okien dwa w których nie staje jednej kwatery i szyba wybita jedna a rozbitych dwie reszta okucia oprócz co z kwaterą zginęło całe. Piec w tym pokoju z białych kaflí z kominem rozwalonym. Z tego pokoju wyszedzsy do kredensu drzwi na zawiasach i krukach z zasuwkami dwoma z zamkiem wewnętrznym bez klucza, podwójne i malowane tak jak i w kamerdyszu. W tym kredensie okien dwa oprócz jednej kwatery której ze wszystkim nie ma, reszta cała to jest tak szkło jako i żelastwo. Stół długi ceratą w kwiaty nakryty do kredensu służący tamże komin szafiasty nad dach wyprowadzony. Pieca nie ma. W tych obu stancyjach sufity z tarcic podzucane całe popsute, posadzka także z tarcic. Z kredensu wyszedzsy drzwi w prawej stronie z korytarza na dziedziniec podwójne z tych w jednej połowie kwatera jedna wybita i zawias odłamany. Reszta zaś cała to jest zawiasów trzy, kruków cztery, zamek wewnętrzny bez klucza i dwie zasuwki żelazne. Z tego powiloniku wyszedzsy idąc ku bramie oficyna kuchenna po lewej stronie do której wchodząc (k.12) drzwiami bliższymi pałacu na zawiasach i krukach będącemi u których deska jedna wylamana. Korytarz przez który prosto idąc drzwi do izby kuchennej na zawiasach i krukach z probojem i blaszką żelazną. W tej izbie stół duży stolarskiej roboty jeden oraz i ława także jedna. Okien bez żadnego żelastwa i szkła dwa, jedno duże drugie mniejsze. Piec z kaflí polewy zielonej jeden z tej izby do drugiej stancyi. Drzwi na zawiasach krukach z klamką haczykiem zaszepeką i dwoma probojami żelaznymi. W tej izbie okno bez szkła z żelastwa jedno. Piec z kaflí polewy zielonej i kominiek kapiasty z cegieł na dach wywiedziony. Z tej izby do sieni drzwi na zawiasach i krukach żelaznych zabite. Z tej izby przez kuchenną znowu wyszedzsy na korytarz po prawej stronie drzwi na zawiasach do komórki, z tej zaś do drugiej komórki. Drzwi bez żadnego okucia. Trzecie z komórki do sadu zamurowane, w którym murze dwie dziury się znajdują. W tych komórkach w stołowaniu trzy deski wydarto z tych komórek wyszedzsy na korytarz idąc nim ku dziedzińcowi po prawej tako stronie drzwi do stancyi szafarskiej na zawiasach i krukach z zaszczepeką i jednym probojem żelaznymi. W tej izbie okno jedno w którym jednej kwatery ze wszystkim nie ma, druga zaś cała tak co do szkła jako i żelastwa. Piec z kaflí zielonej polewy. Z tej izby do komory drzwi nie ma tylko w uszaku probój jeden, w tej komorze okno jedno bez szkieł żelastwo jednak do niego się aplikujące ze wszystkim się znajduje jako to zawiasek cztery kruczków tyleż zaszczepeczek dwie i proboików cztery żelaznych. Z tej izby na korytarz z onego zaś na dziedziniec wyszedzsy około oficyny do stajni idąc w lewo znowu (k.13) drzwi do tejsze oficyny na korytarz drugi na zawiasach i krukach z zaszczepeką i dwoma probojami żelaznymi. Tymi drzwiami wszedzsy na korytarz po prawej stronie drzwi do stancyi kuchmistrzowskiej na zawiasach i krukach z zaszczepeką probojem antabką i blaszką żelaznymi.

W tej stancyi okno jedne bez szkła i żelastwa. Piec z kafli zielonych. Z izby do komory drzwi na zawiasach i krukach z probojem zamkowym. W tej komorze piec ten sam co w izbie, okno podobnie zdelowane, komin takż. W tej komorze znajduje się z cegieł w części rozwalony. Z tej stancyi wyszedz na korytarz idąc nim dalej po lewej stronie kuchnia do której drzwi na zawiasach i krukach z kruzkeim i zaszczepką żelaznymi. W tej kuchni stołów dużych kuchennych dwa z tarcic stolarskiej roboty. Okna dwa, bez szkła i żelastwa, jedno. W tej kuchni takż drzwi na pole za kuchnią na zawiasach i krukach żelaznych. Ognisko w tej kuchni w zrębie drewnianym z kamieni murowane obrożyny zaś i komin z cegieł i nad dach wywiedziony. Wracając się z kuchni na korytarz po prawej stronie spiżarnia, z tej zaś druga mniejsza spiżarenka. Drzwi do obu na zawiasach i krukach z zaszczepką i probojami pięciu, okien w pierwszej dwa w których dwóch kwater nie ma, w dwóch zaś pozostałych szyba wybita jedna, w drugiej zaś jedno z kratką drewnianą połamaną. W tym wybito szyb dwie reszta cała tak co do szkła, jako i żelastwa podobnie jak w pierwszej spiżarni oprócz tego co z kwaterami zginęło. W tych spiżarniach znajdują się w pierwszej stół kuchenny duży w drugiej szafa na różne składy w dwoma szufladami. Z tych spiżarni wyszedz znowu na korytarz i idąc onym ku stajni po lewej stronie piekarnia z komorą drzwi do piekarni na zawiasach i krukach z blaszką od klamki i probojem żelaznym, do komory ani drzwi ani żadnego żelastwa. Piece piekarskie rozwalone ze wszystkim a komin w części. Z tej piekarni wyszedz na korytarz po lewej ręce drzwi z korytarza na podwórze. Nad tymi drzwiami szafka (k.14) na zawiasach skórzanych z zaszczepką i dwoma probojami żelaznymi. Z drzwi są zawiasy kruki z zasuwką żelazne. W całej tej oficynie stołowanie prócz komory piekarnianej w której zapadłe kuchni i korytarza jednego w których wydarto całe i komórki na drugim korytarzu w której wydarto takż w mniejszej części, znajduje się wszędy tarciczne lubo bardzo poprawy potrzebne. Posadzka zaś prócz korytarzów w których z cegły i kamieni, spiżarni w której nie ma wszędy tarciczna, takż jak i stołowanie. Z tej oficyny wyszedz wozownia muru pruskiego do której popsute wrota, przy których jedna się tylko zawiasa znajduje i kruków cztery, okienko jedne ze szkłem inne zaś równie jak i w stajniach ile ich jest są bez szkła. Z tej wozowni wyszedz w prawo do młynów jadąc drzwi do stajni pojedyncze bez zawias, kruków zaś cztery w tej stajni znajdują się żłoby bez drabin. Z tej stajni wyszedz idąc w ciąż koło ściany drzwi pojedyncze do masztarni przy tych się znajduje jeden zawias i kruk jeden. Wszedz przez te drzwi do masztarni, kuchnia do której w drzwiach ani desek ani żelastwa żadnego nie ma. Ognisko w tej kuchni z cegieł murowane z kominem nad dach wywiedzionym popsute. W tejże masztarni okna żadnego nie ma. Z tej masztarni do sionek na dwóch zawiasach a jednym krukem gdyż drugi wydarty. Z tych sionek do stancyi masztalerskiej drzwi podwójne na zawiasach i krukach. Z tych drzwi jedna kwatery wylamana. W tej stancyi okien bez szkła i żadnego żelastwa dwa.

Piec z kafli polewy białej i komin z cegieł murowany pobity. Z tej izby do komory drzwi także podwójne na zawiasach i krukach. Okno w tej komorze jedne bez szkła okiennicą podwójną zawarte przy której znajduje się zawiasów trzy, kruki dwa, reszta poobdzierana. Wietrzników w dachu tej wozowni trzy z tych jeden bez szkła dwa zaś całe. W całej tej wozowni w stancy masztalerskiej i kuchni posadzka i stół z tarcic więcej nie ma. Z tych sionek na podwórze drzwi bez desek i żelastwa. Ściany w tej wozowni jako i stajnie przez wygnicie krzyżowania i powypadanie cegieł i gliny bardzo zrujnowane. (k.15) Dach tak nad tą wozownią jako i stajnią oficynami obiema pawilonikami i pałacem (u którego też są dwa szczyty z tarcic z tych jeden w pół wypukły rznięciem armaturę reprezentujący, drugi osobką, dla rujnowania się pałacu pochyloną na wierzchu ozdobione) z gątów stary bardzo i popsuty, a przeto reparacyi potrzebujący bardzo. Okiennic tak koło pałacu jako też koło oficyn i stajen licząc i od drzwi szklanych pałacowych wszystkich całych podwójnych z kwaterami stolarskiej roboty koło pałacu i pawiloników czternaście, od drzwi bez kwater dwie, także podwójnych prostej roboty koło oficyn i stajni jedenaście, pojedyncza na zawiasach jedna zasuwanych trzy. Pośród pałacowego dziedzińca stoi skarbiec drewniany pod którym sklep murowany z szyją także w której sklepienie w części zapadło. Schody zaś ze wszystkim zrujnowane. W tym sklepie drzwi dwoje to jest z podwórza a szyji podwójne, z szyi zaś do sklepu pojedynkowe przy tych są zawiasy kruki zaszczepka kruczek i pięć probojów żelaznych. Okien tamże dwia bez szkła za kratami. Szyją do tego sklepu gątami pobita stara. Z tego sklepu wyszedszy skarbiec drewniany z brusów robiony stary przed nim ganek zrujnowany. Sam zaś skarbiec na trzy piętra stawiony w którym do pierwszego piętra drzwi z tarcic futrowane i goździami nabijane, do innych zaś pięter żadnych drzwi nie ma oprócz schodów dwojga z tarcic. W tym skarbcu okien w pierwszym piętrze dwa za kratami, w tych nie ma kwater całych trzy z czwartej szyba wybita jedna. Na drugim także dwie bez krat. W tych nie ma kwater dwóch na trzecim wietrzników bez szkła cztery, okienek zaś małych dwanaście, z tych z całym szkłem trzy, z pobitym w części cztery, całych bez szkła pięć, przy oknach na pierwszych dwóch piętrach oprócz dwóch kwater co zginęło ze wszystkim jest całe okucie do okien należące. Dach nad samym skarbcem z gątów popsuty, nad kopułą zaś na której stoi sobka z blachy żelaznej pobielanej. Parkan w koło dziedzińca różny, (k.16) to jest od bramy do stajen sztachtowy, zaś od stajen do oficyn z dylów pilowanych czerwono malowanych, podobnyż i od oficyn do pałacu cały. Ten parkan stary i bardzo zrujnowany, w koło parkanu są drzewa sadzone dobrze wrosłe.

ZAKOŃCZENIE

Przejsć teraz należy do podsumowania przeprowadzonych prac, postawienia hipotez i określenia planów dotyczących dalszych badań.

W trakcie realizacji projektu przede wszystkim wykonano szeroko zakrojoną kwerendę archiwalną przeprowadzoną w archiwach Białorusi, Litwy i Polski. Na terenie Białorusi wykonano ją w Grodnie i Mińsku. Bardzo ciekawe rezultaty przyniosła kwerenda archiwów wileńskich. Badania historyczne przeprowadzono także w archiwach Warszawy i Krakowa. Ich efektem jest rekonstrukcja dziejów rezydencji czerłońskiej od XVI do XX wieku zawarta w rozdziałach historycznych niniejszej publikacji. Informacji o założeniu, jego elementach, wyglądzie budynków oraz ich wyposażeniu dostarczyły nam głównie inwentarze z 1687, 1744, 1759, 1761, 1785, 1786 i 1845 r.

Bardzo ciekawe wyniki przyniosły także sondażowe badania archeologiczno-architektoniczne. Przebadano 7 ciągów odwiertów wydrążonych przy pomocy geologicznego świdra szczelinowego. Łącznie wykonano 141 odwiertów uzyskując 257 m profilów. Oprócz nich wykonano także 2 wykopy archeologiczne o łącznej powierzchni 15 m² i kubaturze około 15 m³. Efektem tych prac jest stwierdzenie, że odkryto dwa z kilku elementów zabudowy rezydencji czerłońskiej.

Jedną z nich, ulokowaną na tzw. większym pagórku, jest zapewne relikt pałacu. Odkryte fundamenty o konstrukcji kamienno-ceglanej stanowiły podwalinę pod drewnianą, jak wynika z zachowanych inwentarzy, budowlę. Rozplanowanie odwiertów niedrożnych sugeruje, że mamy do czynienia z budowlą, która mogła mieć około 35 m długości i około 30 m szerokości. Jednocześnie jeden z odwiertów, z tzw. pustą przestrzenią, w którą wpadł świder, ulokowany w południowo-wschodniej części badanego terenu, sugeruje, że część ta była podpiwniczona.

Drugi obiekt położony na północ od pałacu obejmuje teren około 15 x 25 m. Odkryto tutaj fundament ściany wschodniej oraz opaskę otaczającą budynek z zewnątrz (od strony wschodniej). Około 1,4 m na wschód od budynku odkryto ceglany, starannie ułożony zamknięty kanał o przekroju około 0,3 x 0,3 m. Ponieważ nie nosił on śladów spalenizny, natomiast jego wnętrze było zamulone, można sądzić, że jest to jakiś kanał sanitarny.

Należy stwierdzić, że wszystkie odkryte relikty były bardzo dobrze wykonane. Ich chronologię na podstawie materiału budowlanego oraz na podstawie pozyskanego ruchoмого materiału zabytkowego należy określić na XIX wiek.

Do przyszłych badań i rekonstrukcji rozplanowania rezydencji wydaje się, że oprócz badań wykopaliskowych, najbardziej przydatny będzie inwentarz z 24 czerwca 1785 roku. Napisano tam, że do rezydencji wiedzie aleja drzew od gościńca grodzieńskiego. Aleja ta jest czytelna w terenie do dzisiaj. Na jej końcu znajdowała się murowana brama z dwoma podpawiczonymi skarbcami. Relikt sklepienia jednej z piwnic widoczny jest do dzisiaj na nieużytku, który rozciąga się od końca alei do opisywanych powyżej reliktyw pałacu.

Pozostałych elementów wymienionych w inwentarzu niestety nie udało się zlokalizować w terenie. Zdajemy sobie sprawę, że poznanie pełnego rozplanowania badanego, rozległego, założenia jest możliwe tylko w przypadku podjęcia wielosezonowych prac terenowych. Nie powinny one ograniczyć się tylko do badań wykopaliskowych, ale powinny zostać wykorzystane inne nowoczesne możliwości, takie jak: wykonanie kilku serii zdjęć lotniczych w różnych porach roku pozwalających na analizę zachowanych reliktyw podziemnych na podstawie zmian barw, czy zachowania się roślin; wykonanie badań archeomagnetycznych, które mogłyby wskazać możliwe przebiegi reliktyw murowanych oraz ukierunkować lokalizację wykopów badawczych.

Oprócz badań terenowych sądzimy, że należy kontynuować kwerendy historyczne oraz zbierać materiały do analiz porównawczych z innymi rezydencjami sapiezańskimi.

CZERLONA THE HISTORY OF A MANOR

Czerlona is a small village located in a picturesque place on the right, north bank of a high edge of a meander valley of the river Neman, in the distance of 15 km SE from the locality of Skidziel and 4 km N of Łunna.

The residential establishment in Czerlona has its long and interesting history. It came into possession of the Sapieha Family in the 16th century as a dowry of duchess Hanna Kroszyńska, wife of Janusz Bohdanowicz. To its owners belong i. a. Fryderyk Sapieha (d.1650), Alexander Paweł Sapieha (1672-1734) – Grand Marshal of Lithuania, Alexander Michał Sapieha (1730-1793) – Voivod of Połock and Field Hetman and the next Great Chancellor of Lithuania married to Madgalena Agnieszka of Lubomirski. In 1799 duke Franciszek Drucki-Lubecki (1741-1802) bought Czerlona from the Sapieha family. His son Franciszek Xawery (1878-1846), a famous Minister of Treasure of the Kingdom of Poland married to Maria Scipio del Campo inherited it from him, and subsequently, their son Alexander (1827-1908). The next proprietor from the Drucki-Lubecki Family was their son married to Maria Zamoyska (1868-1939). The last heirs - their daughters Teresa and Janina.

This publication is the resume of a research conducted due to the project *The Research of The Residential Complex in Czerlona, district of Grodno, Belarus* financed by the Ministry of Culture & National Heritage. Its main executors were Podlaskie Museum in Białystok and Archaeological Institute of the Łódź University, and on the Belorussian side the Historical Institute of The Janka Kupała State University in Grodno.

First of all, a wide-range archive query was made in the archives of Belorus, Lithuania and Poland. In Belorus it was conducted in Grodno and Mińsk. The query of the archives in Vilnius brought very interesting results. A historical research was done in the archives in Warsaw and Cracow as well. It resulted in the reconstruction of the history of the Czerlona Manor from the 16th to the 20th century, included in the historical chapters of this publication.

An archaeological – architectonic study brought very interesting results, too. A series of 7 bore-holes were drilled with a crevice drill. Altogether 141 bore-holes with 257 m of profiles were made. Beyond that, there were 2 archaeological excavation pits with the total area of 15 square meters and the cubic capacity of 15 meters. The outcome of this work was the discovery of two of a few building elements of the Czerlona Manor. One of them, located on so called bigger hill, is a palace relic, the

main element of the residence, whereas the second one is a smaller building of unknown function.

It is to ascertain, that all discovered objects were very well-made. Based on the building material and mobile relic material their chronology can be determined on the 19th century.

The students of the Historical Institute of Grodno University participated in the research as well as local enthusiasts and history aficionados. However, Mr. Genagziy Valerianovich Myslivets deserves the greatest thanks—our host, and at the same time leaseholder of the grounds where formerly this wonderful establishment was located.

Чарлёна – гісторыя сядзібнага комплексу

Невялікая вёска Чарлёна знаходзіцца ў маляўнічай мясцовасці на высокім правым беразе Нёмана ў адлегласці за 15 км на паўночны ўсход ад Скідзеля і 4 км на поўнач ад Лунна. Сядзібны комплекс у Чарлёне мае сваю даўнюю і цікавую гісторыю. Як пасаг Ганны, жонкі Януша Багдановіча, Чарлёна напачатку XVI стагоддзя стала ўласнасцю роду Сапегаў. Яе ўладальнікамі былі Фрыдэрык Сапега (памёр у 1650 годзе), маршалак вялікі літоўскі Аляксандр Павел Сапега (1672 – 1734), полацкі ваявода, польны гетман і вялікі канцлер літоўскі Аляксандр Міхал Сапега (1730 – 1793), жанаты з Магдаленай Агнешкай з роду Любамірскіх. У 1799 годзе ў Сапегаў Чарлёну купіў князь Францішак Друцкі-Любецкі (1741-1802). Пасля ўладальнікамі сядзібы былі яго наследнікі – Францішак Ксаверы (1778-1846), знакаміты міністр фінансаў Каралеўства Польскага, жанаты з Марыяй Сцыпію дель Кампо, потым іх сын Аляксандр (1827-1908). Апошнімі ўладальнікамі Чарлёны з роду Друцкіх-Любецкіх былі Тэрэза і Яніна, дачкі Уладзіслава і Марыі з Замойскіх (1868-1939).

Дадзенае выданне з'яўляецца падвядзеннем вынікаў даследаванняў, праведзеных падчас рэалізацыі праекта *Даследаванні сядзібнага комплексу ў Чарлёне на Беларусі, Гродзенская вобласць*, які фінансаваўся са сродкаў Міністэрства нацыянальнай культуры і спадчыны Рэспублікі Польшча. Рэалізатарамі праекта з польскага боку былі Падляшскі музей у Беластоку і Інстытут археалогіі ўніверсітэта ў Лодзі, з беларускага – кафедра археалогіі і этналогіі Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы.

Перш за ўсё былі праведзены шырокія архіўныя даследаванні ў Беларусі (Гродна і Мінск), Літве (Вільнюс) і Польшчы (Варшава і Кракаў). Вынікам архіўных пошукаў стала рэканструкцыя гісторыі чарлёнскай сядзібы з XVI да XX стагоддзя, пра што і расказваецца ў артыкулах дадзенага выдання.

Цікавыя вынікі далі зандажныя археалагічна-архітэктанічныя даследаванні. Пры дапамозе геалагічнага бура была зроблена 141 адтуліна. Адтуліны дазволілі скласці 257 м профілю. Акрамя гэтага, былі закладзены 2 раскопы плошчай 15 м кв і аб'ёмам 15 м куб. У выніку былі адкрыты два элементы з забудовы чарлёнскага сядзібнага комплексу. Адзін з іх, лакалізаваны на высокім пагорку, з'яўляецца падмуркам палаца, галоўнага элемента комплексу, а другі

элемент – будынак, функцыя якога пакуль не высветлена. Можна канстатаваць, што ўсе будынкi комплексу былі дасканала збудаваны. На падставе будаўнічага матэрыялу і знойдзеных прадметаў комплекс датуецца ХІХ стагоддзем.

У даследаванні прымалі ўдзел студэнты факультэта гісторыі і сацыялогіі Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы, а таксама краязнаўцы і мясцовыя аматары гісторыі. Асаблівую падзяку складаем Генадзю Валяр'янавічу Мысліўцу, сённяшняму ўладальніку зямлі, на якой знаходзіўся цудоўны комплекс, без дапамогі якога гэтае даследаванне не было б магчымым.